

РАСКОВНИК

Из садржаја:

Народне умотворине
ВУК ЛОПУШИНА
И АЦАЈЛИЋ МУЈО

Наш народни живот
ВОДЕНИЦЕ

Расправе
ЈУЖНОСЛОВЕНСКА
НАРОДНА НОШЊА
ИЗ АРХИВА
И. И. СРЕЗЊЕВСКОГ

Скупови
О ЕТНОГЕНЕЗИ
СЛОВЕНА

Поводи
НАЈСТАРИЈИ НОТНИ
ЗАПИСИ СРПСКИХ
НАРОДНИХ ПЕСАМА

ПРОЛЕЌЕ
Л Е Т О
1 9 9 5.

Расковник је некаква
(може бити измишљена)
трава,
за коју се мисли
да се од ње
(кад се њоме дохвати)
свака брава
и сваки други заклоп
отвори сам од себе.

Из Вуковог „Рјечника“

РАСКОВНИК

часопис за књижевност и културу

Први број изашао 1968.
Београд, пролеће—лето 1995.
Година XXI, број 79—80.

УРЕДНИШТВО

Драган Кочишевић
Ненад Љубинковић
Добривоје Младеновић
Миодраг Павловић
Љубинко Раденковић
(главни и одговорни уредник)

ИЗДАВАЧ

Народна библиотека
„Вук Караџић” — Београд
Бирила и Методија 2

РАСКОВНИК

Појављује се у пролеће, лето, јесен и зиму.

Рукописе откуцане машином у пуном прореду слати на адресу: Народна библиотека „Вук Караџић“ (за „Расковник“), Ул. Ђирила и Методија 2, 11000 Београд.

Рукописи се не враћају.

Годишња претплата износи 15 динара. Претплату уплаћивати на жиро-рачун Библиотеке града Београда 40806-603-2-7038 са назнаком: претплата за „Расковник“. За иностранство: Сједињене Америчке Државе 15\$; СР Немачка DM 25; Француска Ffr. 75.

Технички уредник:

Иван Златковић

Секретар уредништва:

Јаворка Димић

Телефони уредништва:

(011) 423-483, 403-018, 422-003

Уредништво прима уторком од 13 до 15 часова

Тираж 800 примерака

Штампа: Графичко предузеће „Нови дани“, Београд, Војводе Бране 13

На основу мишљења Републичког комитета за информације број 651-760/87-02 од 02. 09. 1987. часопис „Расковник“ је ослобођен пореза на промет.

Народне умотворине

ВУК ЛОПУШИНА И АЦАЈЛИЋ МУЈО

С ан уснила бијела кадуна,
Вјерна љуба Ацајлића Муја,
На крајину у Никшићкој Жупи.
Од сана се була пробудила,
Из миндера на ноге скочила, 5
Свилен јорган под ноге бацила,
На оцаку ватру наложила,
А уз ватру каву приставила.
Опази је Ацајлићу Мујо,
Па кадуни Мујо проговара: 10
„Кадо млада, змија те ујела,
Што си јутрос тако уранила?
Ево доба дванаест година
Како сам се с тобом оженио,
Ти нијеси тако устајала. 15
Набавих ти слуге и слушкиње
Да ти чисте кулу и авлију,
Да ти ложе ватру на оцаку
И доносе воде у ибрику.“
А кадуна Мују проговара: 20
„Ни јутрос ти не би уранила,
Да се млада нисам препанула,
Ја сам грдан санак снијевала.“
Тада Мујо на ноге скочио
И велики бињиш пригрнуо, 25
И бојали чибук запалио,
Па га ето були на оцаку:
„Казуј, кадо, што си снијевала.“
А кадуна зађе бесједити:

„Господаре, Ацајлићу Мујо, 30
 Ја сам ноћас у сану вибела:
 Цио Никшић, и око Никшића,
 Бјеше јарко опријало сунце,
 Само кулу мила брата твога,
 Мила брата Вериз-бег Алије, 35
 Она пушта бјеше у залатку.
 На њој бјеше шљеме преломљено,
 А на њему кука кукавица;
 Бјелу кулу опасала гуја,
 На огњишту главу наслонила 40
 И на њему ватру претулила.“
 А кад зачу Ацајлићу Мујо,
 Он кадуни були одговара:
 „Кад си таки санак снијевала,
 Зашто нијеси млада подранила, 45
 Камену га станцу испричала,
 Не би ли се у њем скаменио?“
 Па на слуге вику учинио:
 „Слуге моје, коња ми спремите,
 'Оћу ићи граду никшићкоме 50
 Да ја виђу шта се догодило,
 Је ли му се кућа ископала!“
 Док се Мујо у одаји спрема,
 Њему слуге коња опремише.
 Мујо му се на рамена баца 55
 И отиде граду никшићкоме.
 Кад је био низ уске сокаке,
 Зачу Мујо црну кукавицу
 На бијелу Ризмовића кулу,
 Ал' то није црна кукавица, 60
 Но кадуна Вериз-бег Алије.
 Мујо јој је селам натуро,
 А була му селам прихватила:
 „Добро дош'о, мој Мујо, бевере,
 Али код нас добре среће нема; 65
 Биле су нам издигнуте овце
 У Будоша зелену планину,
 Код њих су нам оба сина била.
 Враг донесе и несрећа црна
 Од Мораче Лопушину Вука, 70
 Посјече нам оба мила сина;

Пет стотина плијени оваца И оћера у Морачу тврду.“ Мујо пита бијелу кадуну: „А ’ће ти је Вериз-бег Алија?“	75
„Отиш’о је у Будош-планину Да доћера од синова тјела.“ У то стиже Ризмовић Алија, Па кад су се сити наплакали, Онда рече Ацајлићу Мујо:	80
„Што би дао ономе јунаку, Да ти преда Вука свезаног?“ А вели му Ризмовић Алија: „Дао бих му три оке дуката, И мојега дебела дорина,	85
Из појаса двије пушке мале, И међу њих сребрна ’анцара. То ћу дати и још ћу придати.“ Мујо скочи на ноге лагане, И посједе махнита зеленка, И отиде Жупи на крајину. Доклен дође на бијелу кулу, Нит’ сједио, нити дангубио, Одмах Вуку књигу написао, Оправи је у Морачу тврду.	90
У књизи му Мујо говорио: „Знаш ли, Вуче, није давно било, Када смо се, болан, састајали, Јецан другом побратимство дали, Нијесмо га јоште утврдили,	95
Па те зовем на бијелу кулу Да братимство наше утврдимо. А чуо сам, каз’ју ми људи, Да си добар шићар шићарио: Пет стотина брава плијенио, Двије турске главе уграбио. Па нека си, све ти срећно било, Ја сам бољи шићар улазио. Чим добијеш књигу шаровиту, Одма’ да си у Никшићку Жупу, А на моју од камена кулу, Да ми наше братство утврдимо И велики шићар добијемо.“	100
	105
	110

Књигу посла у Морачу тврду.	
А кад Вуче ситну књигу прими,	115
Књигу чита па се насмијао,	
А пита га остарела мајка,	
Откуд му је књига допанула.	
„Ова књига од Турчина, мајко,	
Од Турчина, Богом побратима,	120
Па ме зове на бијелу кулу.“	
Мајка Вучу тијо бесједила:	
„Немој ићи, миле сине Вуче,	
Јер је слаба вјера у Турчина,	
Знаш ли што си скоро учинио:	125
Двије турске главе посјекао,	
Пет стотина брава плијенио,	
Па ће тебе Турци преварити	
И русу ти главу погубити.“	
За то Вуче ни 'абера нема,	130
Но пригрну струку сингавицу,	
А на раме торбу обрамницу,	
А у руке пушку цевердана,	
Па обрну уз планину Вуче,	
Доклен Жути на крајину дође.	135
Угледа га бијела кадџуна,	
Вјерна љуба Ацајлића Муја,	
Па говори Лопушини Вучу:	
„Ја сам ноћас грдан сан уснила,	
Па се бојим јада великога,	140
Да ће сазнат' од Никшића Турци,	
Па ће доћи у питому Жућу	
И русу ти откинути главу.“	
А вели му Ацајлићу Мујо:	
„Чујеш мене, побратиме Вуче,	145
Ти не слџшај моју кадџу младу,	
Што је грдан санак онијевала,	
Сан је лажа, а Бог је истина.“	
Рџке шири, па се с Вџком љуби:	
„Добро дош'о, мили побратиме.“	150
Почасти га сваком ђаконијом,	
Па донесе пића свакојега,	
Те отрова Лопушину Вџка,	
А Вџк паде с главом на постељу,	
И потпуно свијест изгубио.	155

Кад то виђе Ацајлићу Мујо,
 Свеза Вуку пребијеле руке,
 Одма' поја дебела зеленка,
 Па отиде у Никшића града,
 Те казује Вериз-Бег Алији, 160
 Да је жива добавио Вука
 И свез'о га на бијелу кулу.
 Алија му поклони дората,
 А он другог коња закорачи,
 Па их ето у Никшићку Жупу. 165
 У авлију коња одјахаше,
 Па одоше на бијелу кулу,
 Ту набоше Вука свезаног.
 Удари га ногом и опанком:
 „Диг се, курво, Лопушина Вуче!“ 170
 Шћаше Вуче подигнути главу,
 Ал' не може очи отворити,
 Већ крвавим оком преврнуо.
 Препале се Ризван-бег Алија,
 Па побјеже низ бијелу кулу, 175
 До његова дебела зеленка.
 А вели му Ацајлић Мујо:
 „Шта ј', Алија, срамота те било,
 Како би га жива савезао?
 А Алија тада одговара: 180
 „Изваљај ми Лопушина Вука,
 Свежи ми га за реп од зеленка
 Да га вучем граду никшићкоме.“
 Алију је Мујо послушао,
 Па изваља Лопушину Вука, 185
 Завеза га за коња зеленка
 И Алија оде пут Никшића.
 Јадан Вуче од камење туче,
 Док он дође граду бијеломе.
 Кад је био низ уске сокаке, 190
 Све се пење мало и велико
 Да сеири Лопушином Вуком.
 У то доба под бијелу кулу,
 Баци Вука у ледна зиднана,
 А он оде на зелену лонцу, 195
 Бе бијаху аге и бегови.
 Тада рече Хамза-капетане:

„Чуј, Турчине, Ризван-бег Алија,
 Дај ти мени Лопушину Вука
 Да му мушки посијечем главу.“ 200
 Вели њему Ризван-бег Алија:
 „Не дам тебе мојега крвника,
 Водићу га у Будош-планину,
 Бе је моју кућу ископао
 И оба ми сина погубио, 205
 Да му онђе посијечем главу
 И осветим моју дјецу драгу.“
 Онда, вели Хамза-капетане:
 „Од људи је зазор и срамота,
 А од Бога велика прехота, 210
 Да мучите таквога јунака,
 Но ти нађи коња товарнога,
 Па на коња натовари Вука,
 Свежи њему и ноге и руке
 И привежи коња за другог, 215
 Ишћерај га у Будош-планину,
 Па му тамо посијечи главу,
 Нека гласи оду по брдима:
 Добар јунак посјекао Вука.“
 Алија га за то послушао, 220
 Па набави коња товарнога,
 Те на њега натовари Вука,
 И конопац био омокрио,
 Под коњем му ноге увезао
 И на плећи руке утегао, 225
 Па обрну пут Будоша тврда.
 Ал' с висине сунце огријало,
 Осуши му коноп на рукама
 Те су Вуку руке попустиле.
 Кад се коноп са руку смакао, 230
 Тада Вуче ноге одријеши,
 Па о'скочи од коња бијесна,
 И Алију за плећа зграбио;
 Обали га у зелену траву,
 С њега скиде ру'о и оружје, 235
 И најпосле посјече му главу;
 Па појаха његова зеленка,
 А обуче рухо Алијино,
 Докле дође у Никшићку Жупу,

А под кулу Ацајлића Муја,	240
Па он виђе Лопушину Вука,	
И на њега рухо Алијино,	
Па повика из грла бијела:	
„Је си ли ми дарове донио,	
Кад сам тебе у'ватио Вука?“	245
Кад се Вуче примакао близу,	
Познаде га Ацајлија Мујо,	
Па побјеже у бијелу кулу.	
За њим Вуче на кулу изађе,	
Па он Мују посијече главу,	250
Ал' заплака Мујова кадунa,	
И рече јој Лопушина Вуче:	
„Хвала, сестро мога побратима,	
Који мене на вјеру превари,	
Да ми Турци посијеку главу.	255
Кад сам дош'о из Мораче тврде,	
А на вашу од камена кулу,	
Ти си грозне сузе проливала	
И мене си тада говорила:	
'Да се одма' у Морачу врнеш,	260
Могу дознат јод Никшића Турци	
Да си дош'о у питому Жупу	
И русу ти откинути главу'.	
Нијесам те за то послушао,	
Побратим је мене преварио	265
И пред'о ме Ризван-бег Алији,	
И одведе у Никшића града.	
Захваљујем Богу великоме	
И силноме Хамза-капетану,	
И тебе се много захваљујем.	270
Ја ти ништа учињети нећу,	
А ни твоја два нејака сина,	
Ја их данас погубити нећу.“	
Отале је Вуче побјегао,	
И отиде у Морачу тврду.	275

*Песму је записао прота Митар
Лопушина, 1947. године, од гуслара
Мијајла Влаховића из Ускока.*

Приредио
Бајо Л. Лопушина

НАРОДНЕ ПРИЧЕ СА КОРДУНА

ЗАШТО ЦИФРА СЕДАМ ИМА ЦРТУ

Некада цифра седам није имала црту. Седма Божија заповијед гласи: Не укради! Лопови су се, стога, бојали Бога и Божије казне и размишљали су како да ту заповијед пониште. Досјете се они да преко седмице ставе црту и заповијед пониште. Тако је седмица добила црту, а лопови слободу да краду.

ЛИСИЦА И МАЧКА

Лисица и мачка разговарале о томе која има више мудролија, које ће им бити од помоћи, ако их појури какав пас. Лисица рече:

— Ја имам деведесет и девет мудролија. А колико имаш ти?

Мачка на то одговори:

— Ја имам само једну мудролију.

Утом наиђе чопор паса. Кад опазише лисицу и мачку, јурнуше према њима и оне се дадоше у бијег. Мачка се дочепа најближег дрвета и ту нађе спас. А лисица се безглаво узмувала, јурећи час лијево — час десно, не успједе побјећи и пси је растргоше.

ТЕШКО БИТИ СРБИН

У току боравка нигеријског батаљона Мироних снага на Кордуну, један црнац се напио и весело повикао:

— Ја сам Србин! Ја сам Србин!

Сутрадан, када се отријезнио и устао са јаком главобољом, болестан и мамуран, говорио је без одушевљења:

— Ја нисам Србин... Тешко бити Србин...
Боли глава.

Казивали
Магија Цвијановић
(Брезова Глава)
Бора Кнежевић
(Тушиловић)

Записала
Вукосава Опачић-Лекић

НАРОДНЕ ПРИЧЕ ИЗ МЕТОХИЈЕ

ИШАЛА ЈЕ У САН

Ухватио вук магарац и почео да га је одо-страг. Магарац се смеје и риче од радости, голицају га вукови зуби, па му мило.

Јео га вук, јео, из'ео га целога, остала само глава и врат. Тај пут се магарац окрене, уплашивши се за свој живот, па рече: „Ишала сам у сан!“*

ТРГОВЦИ И ЦРНЕ КОШУЉЕ

У Метохији су за време Краљевине Југославије трговци по 'ановима (откупљивачи жита и других пољопривредних производа) носили црне кошуље. То је значило: ако сељаку закину на кантару или цени — да му све буде црно као кошуља коју носи. Старији трговци и данас памте црне кошуље.

У народу је позната и клетва упућена грамзивом трговцу: „Дабогда црну мас' (боју) продавао!“

СРЕЂАН ТИ ОДБОРНИК

Мајка оженила сина, па је на пећкој пијаци срета весела и раздрагана пријатељица, честитајући јој уз пољупце онаху.

* Дај, Боже, да ово сањам.

Поред њих пролази постарија Шиптарка, чу нешто, па се поврати:

— Шта јој то честиташ?

— Честитам јој снаху, сина је оженила!

— Срећан ти одборник у кућу! — рече непозната пролазница, пружајући новој свекрви ружу.

Записао

Милорад Радуновић

ЛЕГЕНДЕ ИЗ ЛЕВЧА

Ратковић

Једна легенда говори да је на месту данашњег Ратковића некада постојало језеро у коме су се у летњим ноћима купале виле. На самој обали језера живео је с мајком и сестром веома леп и снажан момак Ратко. Он је сваке ноћи скривен посматрао њихово купање.

Једном су га оне опазиле и удавиле у језеру. Касније је ово језеро отекло Ломничком реком и исушило се. Тако је на том месту остало неколико извора и плодна ораница, на којој су се касније населили људи са Косова и Метохије, и из Црне Горе. У знак сећања на Ратка, село је добило име *Ратковић*.

Први који се доселио у ово село после несатанка језера био је неки Белан. Он је поред куће направио и чесму. Данас се овај део зове Беланова мала и чесма је по њему добила име.

Надрље

Када су Турци заузели Жупањевачки град, један број сељака из околних села побегао је уз реку и створио ново село. Прилаз овом селу је био толико неприступачан, тако да се једва стизало до њега. Било је пуно узбрдица, низбрдица, јаруга, шипражја и вододерина. Да оде до овог села и врати се сваком путнику — намернику би

представљало праву муку, те се обично говорило: „Ако не морате, не идите у то село јер ћете надрљати“. Тако ово село доби име *Надрље*.

Секурич

Постоји неколико тумачења о настанку села Секурич. По једном тумачењу, ово село је добило име по томе што су се први његови житељи доселили са Косова, из долине реке Ситнице, из села Секурича. У знак сећања на њихово старо село, и овоме дадоше име *Секурич*.

По другом тумачењу, ово село је добило име по томе што његови мештани брзо и одсечно говоре. На основу трећег извора, казује се да се у данашње село први доселио неки Богоје са своја три сина. Сваког ко би желео да се ту досели, они би посекали секиром. У то време се говорило: „Не идите тамо, јер секу резом“.

Драгово

Драгово је најмлађе село у Левчу по настанку имена. Наиме, оно је добило име 1900. године, када су се мештани Дубнице, Волујка и Пуљка договорили да се уједине у једно село. Како се нису могли договорити о имену заједничког села, обратили су се за помоћ краљици Драги Машин.

Краљица Драга се одазвала и посетила их 28. августа, исте године. Посетила је манастир Каленић, рекавши том приликом да ће се ново село звати *Драгово* (по њеном имену).

Пуљци

После Косовског боја, неки Прерад и његова четири сина Брајо, Сиба, Малеш и Пуља доселили су се у овај крај и настанили у близини брда *Благот*.

Они су се често тукли с Турцима и пленили им злато, новац и оружје. Једне ноћи, изненада их нападну многобројнији Турци и тада погине стари Прерад, а његови синови се разбеже.

Најхрабрији и најснажнији био је Пуља. Прича се како је он убио неко чудовиште, које је живело у језеру и јело само волове. Језеро се налазило на северној страни данашњег Драгова. Касније се Пуља настанио у близини тог језера, а по њему је ово место и добило име *Пуљци*.

О настанку Превештанског језера

На заравни једног брда, између села Превешта и Риљца, постоји необично језеро из којег се некада чуо плач.

Мештани Левча тврде да је то плакао неки сељак, који је на том месту, некада давно, орао своју њиву. Када је орући дошао до половине њиве, виде црни облак из којег поче да пада киша. Сељак је потерао брзо волове према заклону, али тада земља поче да се урва и утања. Створи се провалија испуњена водом, у коју је он са својим воловима и плутом потонуо. Бездан се одмах испунио водом, и тако је постало ово језеро из кога се, верује се, чуо плач сељака.

Девојачка стена

Кад су Турци једном упали у Секурич, мештани су почели бежати према планини Јухору.

Једна лепа девојка, изнемогла од бежања, села је крај неке високе стене. Када су јој се Турци приближили, попела се на ту стену и околчила у провалију. У знак сећања на ову девојку, мештани Секурича дали су овом месту име *Девојачка стена*.

Све до 1939. године, девојке и младићи Секурича долазили су на Бурбевдан (6. маја) на ово место и потапали венце и пољско цвеће.

Злоћудно дрво

С десне стране пута Белушић—Опарић, налази се патуљасто дрво које једни називају „чаробно“, а други *злдрво* или *злоћудно* дрво. Старији Левчани причају да је ово дрво исто од памтивека и да се не зна колико има година. То је у ствари дивља јабука, која рађа сваке друге године.

Прича се да је, после дугог пута, хајдук Стеван Јаковљевић из Белушића, легао у хлад овог дрвета да се одмори, те да после сна није могао дуго да отвори очи. Под овим дрветом, кажу, остао је разрок.

Једном приликом, кнез Милош Обреновић, идући на коњу за манастир Каленић, застао је код овог дрвета да би одморио коња од дугог пута. Тек што је наставио пут према манастиру, коњ му се сашлео и сломио предњу десну ногу. Тада је кнез Милош повикао: „Ама, људи, шта би ово, ни рупе ни рова, а коњ ми сломи ногу!“

Неки Брајновчанин, чувајући овце, одломио је прут са дрвета. Касније су му се ноге одузеле, и све до смрти је ишао четвороношке.

Пре десет година, други Брајновчанин је трактором орао близу овог дрвета. После орања очистио је трактор од блата поред њега. Када је пошао у село, трактор се преврнуо и човек погинуо.

Постоји прича да је неки Левчанин, враћајући се из Опарића пијан, ломио гране овог дрвета. Касније су му се родила наказна деца.

Знајући за ове приче и легенде, пословођа предузећа за градњу путева и улица из Крагујевца, који је градио пут Белушић—Опарић, није смео да искрчи ово дрво, иако је пројектом то било предвиђено. Зато пут овде има кривину и заобилази ово дрво.

Записао
Бративоје Марковић

НАРОДНЕ ПОСЛОВИЦЕ ИЗ КРБАВЕ И ЛИКЕ

У сваком селу треба кућу градити (треба имати пријатеља).

*

Комшија је као и кошуља (кошуља уз тијело — помоћ кад затреба).

*

У добру се не поноси, у невољи не понизи.

*

Тај вам не би бадава ни у око дунуо (каже се за некога ко вам не би ни трун из ока издувао).

*

Боље се родити без главе него без среће.

*

Свачију слушај, своју извршавај (мисли се на ријеч).

*

Кума донијела, кума однијела (поклон за поклон).

*

Тај не би нашао ни земље на орању (каже се за несналажљивог човјека).

*

Не извуче кола из долине без старе волине.

*

Волови куну орача који није пушач (док орач попусти лулу, волови се одморе).

*

Плашљив нити доби нити изгуби.

*

Пиши златом, запечати блатом (каже се за посао који се до краја добро не уради).

*

Старост је рђаво оружје.

*

Ништа није готово док све не буде завршено.

*

Боже, све ми узми само немој памет.

*

Тај би и цареву благо брзо потрошио (каже се за распикућу).

*

Ако је мед сладак, не треба прсте одгризати (не треба бити лаком).

*

Ко није задовољан ор'ом (орахом) није ни волон.

*

Шта је дикла навикла (навике се лако не мијењају).

*

Сто села, сто вела (адета).

*

Није сва памет у књиге уписана.

*

Свјетао образ лако је опрати.

*

Гдје никао, ту и обикао.

*

Више дана него кобасица (каже се кад се говори о штедњи).

*

Ако зло неће од тебе, бјежи од зла (треба се чувати рђавог друштва).

*

Ко зло ради, зло дочека.

*

Ко украде јаје, украшће и кокош.

*

Док је лећа, биће и самара (послу никад краја).

*

Тај се не би ни за јаје промјенио (каже се за сумњичавог човјека).

*

Није богат ко много има, већ коме мало треба (треба бити скроман).

Записао
Дмитар Ђушић

НАРОДНЕ ПОСЛОВИЦЕ И ИЗРЕКЕ СА КОРДУНА

Уста су јој као чарапин почетак (каже се за нечија велика уста).

*

Уста су јој као сиротињске вратнице (под сиротињским вратницама мисли се на разграбено двориште, без ограде).

*

Од те воде сира бити неће, што река' Мика лички (каже се кад се уговара посао, који нема изгледа на успјех).

*

Како коња храниш, онако се и возиш.

*

Сви гладе коња док га не узјашу (рекао је дан Хрват за нову хрватску власт која много обећава, а ништа не чини на побољшању живота).

*

Баци ноге липове па полани дренове (каже се дјечи кад почињу да ходају, па су још не-сигурна на ногама).

*

Своје тужи себе ружи (кажу људи кад их неко пита за неваљало дружинче, а они не желе да причају о томе).

*

Ко жали барута и олова, говно му од лова.

*

У јесен фунт кише а цент блата, а у прољеће цент кише а фунт блата.

*

Брже кажи, волиш ли више намуже ил' наваре (каже се кад хоће млијеко *вареника* да искипи).

*

Кад гледим, ја не дам — кад жмирим, ја свирим (каже онај коме се деси да у сну „пусти гас“. Иначе, овакви разговори се поведу у ситуацијама кад више људи мора да борави у једној просторији. Тако је било у току борби у Републици Српској Крајини од 1991. до 1993. године. У вријеме гранатирања села Тушиловић и околине, од стране хрватске војске, сељаци су се склањали у склониште поштанске зграде. Кад су се једно предвечерје скупљали на конак у склоништу, једна жена питала је другу да ли је „закључала кућу и објесила кључ“, алудирајући на „душтање гасова“ у сну. Упитана јој је одговорила наведеном изреком).

*

Проспито као зоба (на Кордуну се и данас каже за колач који је мек, који се „просиша“ у устима).

*

Молећ' бога (каже се кад се мора штогод урадити на празник, кад се иначе не ради).

Казивали: *Нада Кнежевић* (Брњавац), *Матија Цвијановић* (Брезова Глава), *Лука Капац* (Топуско), *Милош Кнежевић*; *Станко Опачић* (Тушиловић), *Десанка Блажевић-Буква*; *Драгица Бижић* (Брњавац).

Записала
Вукосава Опачић-Лекић

Наш народни живоџ

ВОДЕНИЦЕ

Спасимо од заборава наше воденице

Овом свеском, „Расковник“ отвара своје странице за опис наших воденица, позивајући своје старе и нове сараднике да узму учешће у њиховом спасавању од заборава. Некад епохално откриће, које је учинило да се човек осети господарем природе, пред налетом индустријске цивилизације, на наше очи нестаје. Тамо где их је било десетак и више, остала је једна или ниједна. Деца која се сада рабају, неће знати шта су то воденице и колико су оне значиле човеку. Тај значај сликовито казују и ове загонетке, записане у прошлом веку: *Цигулин цичи у лугу; Да није цигулина у лугу, сав свијет залуду* (Вукова грађа, СЕЗб, 40, 1934, 82); *Игра Вида под брег, да не игра Вида под брег, сви би људи били за рупу* (часопис „Карацић“, I, 1899, 119). Међутим, њихова улога није била везана само за млевење жита, оне су суделовале и у градњи симболичког система културе. Оне су биле симбол освојеног простора, граница друштвеног према дивљем. Тамо где се чује глас петла, лавсж паса, ударац секире и воденично чекетало — тамо је људски свет, ван тога је непознаница, дивљина, простор опасних бића. Зато се у народним бајањима нечиста сила тера у дивљи, „безгласни“ (пусти) простор, као у при-

меру: *Иди, одлази у пуну земљу / где петао не пева, / где пас не лаје, / где мачка не мауче, / где воденица не меље, / где ватра не дими* (СЕЗб, 13, 1909, 312).

Воденица, као граница свог и дивљег простора, често се приказује као место сусрета човека с опасним демонским бићима. Постоји и други разлог да се воденица сматра ризичним местом где човека вреба опасност. То је присуство *кружног* кретања, које се сматра показатељем присуства нечисте силе (дување ветра у ковитлац, окретање воде у реци у ковитлац, и сл.). У часопису „Карацић“ (II, 1900, 3), уз изреку „Прими, Боже, душу!“, објављена је занимљива прича о Ери, који је млео крадом у воденици, а није знао да рукује њоме. Пошто није успео да је заустави, помисливши да њоме Ђавоља душа управља, „он се онда реши, да му се онереди на душу, па да што пре бежи кући, а она ће, ваљда, и сама угинути.“ У том покушају, патрица му закачила гаће и почела намотавати. Мислећи да га Ђаво вуче и да му нема спаса, човек је узвикнуо: „Прими, Боже, душу, а Ђаволи оденеше тело“.

Душанка Алексић (р. 1926) из Доњег Штипља код Јагодине, чији је отац био воденичар на Морави, испричала ми је, 1989. године, један догађај из њихове воденице:

„Помагала сам оцу у воденици. Он је легао пре мене да спава и рекао ми да зауставим воденицу када пођем на спавање. Зауставила сам и ушла у собицу да спавам. Око поноћи проради воденица. Отворим врата и погледам, а на греди *сури зец*. Кош пун, меље зец. Затворим врата и ништа не кажем. Сутрадан, кад се отац пробуди, причам му шта је било. Он ми вели:

— Права ти је срећа што ниси ништа рекла иначе би запливала у Мораву. Он кад меље ја га никад не дирам.“

Пошто се воденица, у симболичком смислу, схватала као гранично место, а и по другим обележјима, имала је значајну улогу у обављању

многих магијских радњи (у лечењу од разних болести, у „одвезивању“ мушкараца, тј. у лечењу полне немоћи, у заштити од градоносних облака, итд.). Вода која прска с воденичног точка, тзв. *омаја*, коришћена је у припреми љубавних чини. У магијској пракси, од нарочитог значаја је била воденица која меље *налево*. Тако, лепиња на којој су „писали“ *Соломуново слово*, и која је коришћена као заштита од беснила, мешена је од брашна *јарице пшенице* самлеведеног на воденици, која меље *налево* (СЕЗб, LIII, 1938, 238). Из широког круга магијских радњи, везаних за воденицу, у својству илустрације наводим једну из Левча: „Да град не убије берићет, преко лета, ваља се шест момака из места, уочи Бурђевдана, да отиду и да украду *воденичну уставу*, коју расцепе преко пола, па једну половину носе тројица једном страном сеоског атара, а другу половину носе она друга тројица другом страном сеоског атара. При томе ношењу ништа не говоре ни једни ни други. Где се сретну, ту саставе обе половине од *уставе*, па је ту закопају. За овим преко ње испале неколико пушака и гласно певају“ (СЕЗб, XXXII, 1925, 109—110).

Са нестанком воденица нестаће и речи које означавају њене делове, врсте брашна, врећа и свега осталог, што се односи на живот и рад у њима. Да би подстакли записиваче да у свом крају спасу заборавља такве речи, доносимо један списак речи, које су ушле у састав Рјечника ЈАЗУ:

Ајташица — воденица са ајташима; *бунгура-ти* — крупно млети; *воћеница* — исто што и воденица, *вретенка* — воденични двоколутни погонски точак, *врћка* — мала удубина на доњем воденичном точку; *жабица* — спона на млинском точку, *жапка* — гвоздено лежиште осовине воденичног вретена, *ждрмњи* — млинско камење, *желужњача* — отвор кроз који пролази сењ, *жлица* — део млинског точка у облику кашике, у који удара вода па окреће точак, *жличара* — име воденици, у којој је точак с перима, која су на

крају, где урањају у воду, широка и налик су на кашику, *жрн* — млински камен, *жрнац* — мали млински камен, *жрновица* — воденица на жрнове, *жрвењак* — дрво, којим се жрвањ окреће, *жрвнати*, *жрвњати* — млети, *жрњац* — име камену, од којег се тешу жрвњи; *застил* — крпа којом се застире отвор на пуној врећи; *лапацка* — лопатица на воденичном колу; *моторуга* — на воденичном точку оне мотке, за које су прибијене лапацке, *мучник*, *мучњак* — у воденици онај сандук, што у њега пада брашно испод камена; *нагибача* — дирек у воденици, који служи за подизање и спуштање; *обрвка* — клупа, на коју стаје воденичар, кад сплавницу отвара, *оканац* — рупа на средини горњег млинског камена у коју упада жито, *омаја* — вода која прска с воденичног кола, посебно код воденица кашикара, *омучити* — посути се мучком (брашном), обрашњавити се, *опакуша* — воденица чије се коло окреће „опако“, обрнуто, *останце* — шилјак на воденичном колу, *ошкрт* — алат „чим се посијеца камен воденични“; *пастух* — дрво у воденици, којим се диже или спушта воденични камен, да меље крупније или ситније, *палискар* — воденичар, онај који је присут палиском или паспаљем, *паприца* — гвожђе које стоји попреко на сењу и држи на себи камен и окреће, *паспаљ* — прах од брашна који лети кад се жито меље, *паспаљача* — мотка, којом се самлевено брашно сабија у вреће или цакове, *паспаљити* — када воденица мељући дигне велику праšину, те тако много брашна нестане, каже се „воденица паспаљи“, *перај* — перо на воденичном точку, *плазина* — бронза, на којој стоји воденично коло или останце, *плочар* — доњи воденични камен, *поваљач* — назив неке воденице у једном документу писаном глагољicom из 16 века, *подмакуша* — врста воденице, њен левак није над колом, већ је спуштен испод кола, „у подмак“, *подњак* — доњи воденични камен, *помељар* (*помељарац*, *помељавац*, *помељилац*, *помилар*, *помлињар*, *помљелац*) — онај који доведе или донесе жито у во-

деницу и чека, док му се самеле, *подбојнача* — даске од којих је воденица направљена, *попexач* — округли штап, којим се брашно сабија у врећу, *погочара* — воденица на потоку, *предга* — мотка, којом се млинско камење диже и спушта, *прекаја* — воденица, у којој даске на колу стоје попреко, те у њих вода удара и окреће коло, *прековка* — део воденичног коша, *прекрупити* — крупно самлети, *премoждити* — крупно самлети, смрвити, *преслица* — мотка за дизање и спуштање воденичног камена, *прхавица* — исто што и паспаљ, *пушка* — комад дрвета усађен у средину доњег воденичног камена; *рекавица* — воденица поточара; *сажрвнати* — самлети, *сењ* — на воденичном камену оно вретено на које се натиче паприца, а пролази кроз доњи камен, *сеп* — преграда која је задржавала воду код воденица, *силицик* — дашчица којом се жито скида (равна) са суда, којим се сипа у воденични кош, *ситарица* — воденица са ситима, *сочивица* — заоштрен чекић за обраду воденичног камења, *сплитвица* — брана у воденице, *јаз*, *спор* — преграда која код воденица задржава воду, *спуштача* — мотка којом се спушта или диже воденични камен, *срдашце* — дебело округло гвожђе у вретену, *сто* — део воденичног пода, на којем леже воденични каменови; *тоце* — дрвени ваљчић у отвору доњег воденичног камена, *трокалица* — исто што и чекетало, *тумбасара* — воденица на тумбасима (каменим стубовима); *ујмина* — исто што и ујам, *ујмењак* — мерица, којом воденичар узима ујам, *устега* — полуга у воденици, којом се камен диже и спушта; *шедра* — дрвена ограда на млинском колу, на коју вода пада, *шипалка* — удубљење у доњем воденичном камену, *шипока* — отвор на воденичном камену, кроз који мливо испада, *шишка* — воденично вретено, *шкрипавац* — воденица (млин) с једним великим колом, *шуте* — греде у воденици, на којима стоји коло.

Љубинко Раденковић

ШТУБИЧКЕ ВОДЕНИЦЕ

О бзиром да Штубик припада брдско-планинском подручју и да кроз њега протиче неколико речица и потока, на овом су терену постојали добри услови за изградњу воденица поточара. Највише их је било на реци Замни, чак једанаест. Сада их је девет и све су очуване, уз малу поправку витала и уређење јазова, могу опет прорадити. Почев низводно низ Замну, од плављанског атара, прва воденица је *Паучићева*, затим следе *Илићева*, *Прчојићева* (*Стефановићева*), *Меиловићева* (*Михајловићева*), *Ракићева*, *Мишићева*, *Пантићева*, *Николићева* и *Мидићева*. На ушћу Ливадског и Шибљанског потока налази се *Бирићева* воденица, једина у овом крајинском селу која користи две воде, односно два потока. Ова поточара позната је и по томе што јој *витло*, односно *камен* иде на лево, па зато многе жене из Штубика и околине долазе по воду која прође кроз воденицу, ради справљања одређеног вратка или бајања. Најчешће, на ову воденицу долазе младићи и девојке који не могу да се ожене или удају. Низводно, сада већ на једном потоку, на око три стотине метара, налази се *Цанкићева* воденица која је нешто новија. Још ближе селу, такође на истом потоку, налази се *Горњокрајска* воденица. У засеоку Лекићи, на око седам километара од села, налази се позната *Лекићева* поточара на којој су власници уградили *ситлове* за одсевање брашна.

Све ове воденице у штубичком атару, а има их сада тринаест, изграђене су крајем прошлог и

почетком овог века, осим *Николићеве*, са јазом из реке Замне, која је изграђена пред Други светски рат. Она је од тврдог материјала, односно камена и цигле.

Воденице су грађене најчешће од *храстовог дрвета* (брвана) на плиткој каменој подлози. Само је на простору где је смештено *витло* са перајима, изграђен дебљи и виши камени зид. Конструкција крова је типична, готово иста као и на дрвеним кућама из тог доба. Све су покривене *ћерамидом*, јер је у долини Замне, почетком свог века, било неколико ћерамидница у којима се производила и пекла ћерамида, и то на веома примитиван начин. Дрвена, односно храстова или у крајњем случају букова брвна, слагана су на два начина: у *крстове* и у *ступове*. Такви зидови би се облепљивали *блатом* од земље смонице са малим додатком житне плеве. Кречење се вршило према могућностима. Радни део воденице је био изнутра из једног дела. Ту је, поред саме направе за млевење брашна или јарме, било резервних *каменова*, *алата* за поправку; *сандук* за мливо, *врећа* са мливом, *мерица* за ујам, велика дрвена *кашика* за захватање млива, дрвени *набијач* за мливо у врећама, неколико *фењера*, воденичарско *одело* и друге ситнице. У тој истој просторији била су смештена и дрва за огрев, секира итд. У угловима су увек биле луне тикве и крчазе са вином и ракијом, које су помелари доносили за своју и воденичареву душу. Тако би прекинули дуге и досадне помеларске ноћи, уз причу и мезетлук.

Воденични механизам био је врло једноставан и ту није имало шта да се поквари, осим да нестане воде или да се иступи воденични камен. Од јаза до уласка у воденицу, вода је пролазила кроз дрвену широку *цев*, најчешће направљену од финих дугачких дуга, које су спојене обручима. Таква дрвена цев, налик на подуже буре, зове се *буква*. Она је прилично нагнута, тако да вода добија пуни притисак за брже и јаче покретање воденичног кола. *Коло* или *точак* је сачи-

њен од неколико пераја, која су стално засута jakim млазом воде. *Точак* и *воденични камен* спаја дрвена *осовина*, направљена од јачег и отпорнијег дрвета. Доњи камен је непокретан, док је горњи покретан, његова брзина зависи од окретања точка у води, односно од јачине воде. Камење је пречника око једног метра и дебљине од петнаест до двадесет центиметара. Подешавањем њиховог растојања, постиже се жељено млевене брашна или мешавине сточне хране. Дрвени сандук са узаним дном, смештен изнад средишњег дела горњег камена, назива се *кош* и у њега се мерицом сипа мливо. На шпицастом дну *коша* налази се мали отвор, кроз који пролази зрневље жита, овса и кукуруза. Ради лакшег излажења тог зрневља у отвор горњег камена, постављено је кратко и танко парче дрвета, које ударајући о камен одскаче (скакуће) и тако вибрирајући подстиче постепено пражњење *коша*. Млевење иде споро. Једна обична врећа жита или кукуруза самеле се за око два сата. Ако се жели ситније брашно, онда се зазор између каменова смањује, а тиме и мељава спорије иде. Код млевења сточне хране, тај зазор се повећава, мливо буде крупније, а и брже се самеле. Воденичари, на једну мерицу, величине око двадесет килограма зрневља, узимају као ушур два *кутла*, а то је дрвена посуда која захвата један килограм млива. У сушним периодима, када је вода слаба, воденичари поправљају доње *витло*, оштре *каменове* и прочишћују јазове.

Готово свака воденица у Штубику, у саставу те велике радне просторије, има собицу у једном углу. Соба је мала, толика да у њу стане примитивни кревет од дасака и једна земљана пећ. Клупа нема, јер помелари и воденичар седе на кревету, а на његовим даскама распостру празну врећу, и ту једу оно што су понели. У ноћним часовима мељаве, води се рачуна да неко увек буде будан и повремено обилази рад воденице, јер се често догађало да се *кош* испразни и *каменови* стружу празни. То обично бива кад

воденичар заспи, услед вишедневног непрекидног рада. У тој просторијици, док воденица лагано „чангрља и звездари“, воденичар и помелари прекраћују време разним причама и доживљајима из ратова, из прадавних времена, али се најчешће враћају воденицама и ономе шта се у њима догађало, и шта се још догађа.

Воденице су некада градили ортаци, односно мештани једног дела села или засеока, али су грађене и фамилијарно по родбинској вези. По личном договору одређивали су своје редове за мељаву, као и колико ће ко дана управљати и радити у воденици, а сразмерно својем учешћу у њеној градњи. Воденице су наслеђивали потомци њених прадитеља, али је свако свој удео могао и да отуђи — путем продаје. Некада је цена једног воденичног дана била око пар добрих волова или буљук од десет оваца. Данас воденице слабо раде, јер готово свако домаћинство има млинове-чекићаре за сточну храну, а хлебно жито мељу у савременим електричним млиновима. По која воденица проради само кад у селу нестане струје, или се неко зажели кукурузног брашна са воденичних каменова. Али, воденице и данас стоје на стаништима потока или јазова. Ђерамидни кровови прокишњавају, кроз пукотине зидова дува ветар, полуразваљене букве пропуштају воду, јазови су пуни наноса и траве, а задимљени фењери као живи сведоци причају приче из златних воденичарских дана.

Приче из Мидићеве воденице

БОГ И БАВО

Мој покојни отац ми причао како је прва воденица грађена. Каже, договоре се Бог и Баво да ју направе. Баво ју направи сам, покрије и постави коло, камен и све друго среди, али никако не мож' да измисли направу да испадају зрна сама, него морао да рчка стално сес прутом

у рупицу на кошу. Али, куд ћеш ти то, то је велики пос'о, не може се то вечито издржи. Глед'о то Бог издаље, па каже Ђаволу да га прими у ортаклук, да деле воденицу на пола, а он ће да измисли да сама зрна излазе. Пристане Ђаво одма' 'ел није више мог'о овак' да издржи, а Бог за мање од пола сата направи и постави једну летвицу од коша до камена. И сад, како се камен окреће, тако потреса ону летвицу, а летвица драма отвор од коша да зрна сама испадају. Види Ђаво кол'ко то био мали пос'о, а он градио воденицу за годину дана, и не свиђа му се да ју деле на пола. Али погодба је погодба. Не одустаје Бог ни макац. „Ти си сес снагом прав'о воденицу, а ја сес главом. Куј ти крив кад си глуп“, каже му Бог. И у те свађе се побију. Ђаво до'вати једну дугачку мотку од некол'ко метра, па ће да замаша да удари Бога, али мотка била дугачка па све закачиње за греде и за зидове, а Бог уват'о она' палавртак од набијача, па све бије Ђавола по грбине, кол'ко мож' и кол'ко не мож'. Бог му предложи да изиђу напоље и да промене алатке. Ђаво узме набијач, а Бог ону дугачку мотку. Леле људи, да видиш шта је бој. Бог бије Ђавола све издаље, а Ђаво ни да се приближи. Све га изубијао на мртво. Пристане Ђаво на помирење, али му Бог не да они' пола ортаклука, него само два сата, и то у најгоре невреме. Од дванајес' до два ноћу.

ЦИГАНИН И БАВО

Свраћао Ђаво у воденицу у оно своје невреме. И тако, једанпут, затекне Циганина самога како меље. Ђаво 'оће одма' да заустави вито, 'ел је то његово време, али Циганин не да. И ту испадну велике свађе, сам' шта није дошло до батина. Ђаво био спреман и да му главу скине, и да га фрљи у јаз да се удави, али Циганин клекне и почне да га моли за милос'. Пристане Ђаво на то, али кад буде дошао јопет у недељу да му Циганин погоди кол'ко има године. Отиде Ци-

ганин дома код Циганке пола мртав, не мож' ни да је', ни да пије. Одма' се увио у поњаву и не дигује главу. Мукe имала Циганка с њим док ју није казао шта је и како је. Каже њему Циганка да се он не секира за то, 'ел ће ствар да уреди најбоље. Зато у недељу, у заказано време с ђаволом, упрегну они волове, а у кола натоваре десетину кокошке и једну теглицу сес медом. Дођу они, тако, пред воденицу, нафрљају жито пред воденична врата и испуште оне кокошке да кљуцају. Циганка, за то време посвучује све оне ћипетине с њој и намаже се с медом свуд по снаге. Онда и'чупају једну кокошку, па се она уваља у ону перутину цела. Тако се умеша у оне кокошке и кобајаги и она кљуца с њима, а Циганину рекне да се скута иза врата и да слуша шта ће прво ђаво да каже, кад нађе. И ето га, ђаво, иде, крсти се и левом и десном и виче: „За моји' триста ше'сет пет година нисам вид'о овол'ку кокошку и овол'ко дупе.“ И тако сам открије кол'ко имао година, а да сам није свес'ан шта казао. Циганин му одма' погоди и он изгуби опкладу.

Било то криво ђаволу шта изгубио, па решио по сваку цену да узме главу Циганину. Једнога дана засипље Циганин кукуруз у кош, па узме Циганку и отиду да 'ватају рибу, у вир испред јаза, 'ел ту била голема вода. Примети то ђаво па све назорце за њима. Кад стигну там', Циганка одма' свуче сукњу па у вир. Кад ју Циганин види тако без гаћа, обори ју ту на спруд и почну да се копрцају по онем песку. Глед'о то ђаво с друге стране, па реши да загњури у воду, да се доближи до њи', и да ји подави у виру. Кад изрони из воде, нађе се на два метра до њи'. Кад вид'о како Циганке подигнуте ноге, он се ка' без главе врне натраг, право у ђаволу рупу. Окупе се око њега сви ђаволи, да виде шта је било, а он ји каже: „Кол'ко сам ја решио да убијем овога Циганина, тол'ко и он мен'. Једва сам живу главу извук'о. У виру, ниже Мишићеве ћуприје, постав'о тако велика железа, па се и он сам у'вато у њи'. Кад ја то вид'о, пресекоше ми

се и руке и ноге од стра', једва жив добо' доведе." А Циганин и Циганка после на миру по'ватали све рибу из вира.

Кад било увечер, после вечере, отиде Циганин с Циганком јопет у воденицу. Он понесе виолину да свира, а она кудељу да преде. И тако, док чокотало ландара, он свира, а она преде и полева. Да ји брже прође време. И у тем часу, ете га ђаво иде и све пцује од љутине и беса. Чуо како Циганин лепо зна да свира, а њему криво шта не зна. Реше да се измире за увек, али да га Циганин научи да свира. Пристане овај, али му каже де му много дебели прсти и де треба да се отане, и он зна како се то ради. Пристане ђаво и на то само да научи да свира. До'вати Циганин менгеле па почне да увија и да стеже прсте ђаволу. Тако јако затегне да ђаво више није мог'о да и'чупа руку. Циганин одма' ђапи она' набијач за мливо, па удри ђавола кол'ко мож' и кол'ко не мож'. Бије га све у главу и по грбине, да душу није више имао у њему. Кад га изубија на мртво, он одвије оне менгеле и испушти га напоље. Од тад' ђаво није више залаз'о у воденицу ни у оно своје време — од дванајес' до два.

Прича из Илићеве воденице

Ову воденицу некад држала цела Илићева фамилија. Два брата Милој и Миленко Илић, били највећи зајеванти одавде до Срема. Ники живи куј уш' у њину воденицу није изиш'о, а да није зафркнут и намакаричен. За то знало цело село, а сви се добро и чували. Тако, једанпут, прати Милош Крсманчић његово дете, Милана, од дванајес' година да на коњу однесе кукуруз у Илићеву воденицу. Знао добро Милош, де су браћа Илићи велики зајеванти и добро каже детету да се пази, немо' нешто да га зајебу. Отиде дете с два цака на коњу, и лепо ти они њега приме и самелу му поштено. Никакве зајеванције није било. Кад било готово и кад требали

да натоваре цакове на коња, они кажу Милану да уведе коња у воденицу, лакше ће, кажу, да натоваре, да не износе мливо напоље. И подигну они цакове на коња, кобајаги, и увезу мало. Кад дете пошло на врата, цакови ударе у регустоле и оба падну с коња. Куд ћеш ти, да то тако прође. Врата била уска, таман да се коњче не како провуче. Напољу се они, кобајаги, чуде како се то десило и како дете није водило рачун, иначе би све било како треба. Јопет они подигну цакове, увезу лепо и испрате дете, још кажу, да поздрави оца код куће. Дете радосно шта лепо прошло, још издалеке виче оца да му се по'фали како га Илићи нису зафркавали и измотавали се с њим. Али, кад му дете каже де га терали да утера коња у воденицу и де попадали цакови, он само пљуцну и напцова: „Мајку ји јебем Илићеву, знао сам да ће нешто да ти ураде. Нико није јалов код њи' прош'о!“

Јопет, једном приликом они били у воденице. Жика Мандић тад био дечко. Однесе он у торбе жито и лепо му самелу. Милој' му одма' уз'о ујам, да дете није ни видело. Наиће из напоља Милојко, па пита Милоја 'ел уз'о ујам. Миленко каже де уз'о. „А, 'ел видело дете кад си уз'о?“ „Није,“ каже Милој'. „Е, онда узми још једанпут, да не каже после оцу како му нисмо узели ујам.“

Приче из Пантићеве воденице

Било тако одма' после рата. А ја млад воденичар, у вр' главе да сам имао тад' тријес' година. Тако, пред јесен кад се оберу поља, пушти се стока свуд' слободно да иде. Засип'о сам ја мливо, па сам изиш'о иза воденице да протегљим ноге. Кад, одотуд иде млада женака, право овам' у воденицу. Не могу ју познам одма', ал' после видим ја која је. То Ружа Драгутинова убуљчила овце под врбак, па решила малке да погвири шта има ново код мен'. Она тад' била распуштеница. Удавала се некол'ко пут, а последњи

пут у Поповцу. Била бездеткиња па ју људи нису држали, а и покварила се у задње време. Таква ју и мати била. Како она дође, одма' седе ту, на праг, и поче да се распитује шта има ново по Штубику. Два месеца 'ладила дупе по Поповице, па све заборавила шта било у селу. Малко се испричамо, па после ја иснесо' сув уд меса и тикву с вином и навалимо да је'мо и пијемо. Мен' ме дошла нека воља и снага ка никад досад, а она румена у лицу ка' велигданска перашка. Једнако се дигује, да кобајаги погледа овце, да не отиду негде у штету, а овам' се врће и не полази ју се.

Видим ја нашта иде ствар, ал' реко, нек' буде шта 'оће. Улезомо ми унутра. Врата подупресмо сикиром и трнокопом, не мож' да уђеш ни са тенком. Како улезомо у она' собичак' и како ме она фрљи на оне даске, ја ка' да сам изгубио свес' и де нисам то ја. Не могу да верујем де ми дошла у воденицу тако млада распуштеница, од може бит' двајес' година. Ништа ја више не чујем и не видим, само ми оно чокотало клепеће у главе. Мливо се изишло куј зна још од кад, само празан камен зврји и ландара. А и, куј те пита сад за то. Има време, ћу мељем целу ноћ. Нећу се осиротим за један кош кукуруза несамлевен. Кад ја балдиса', диго' се па право код сандука с брашном. Ту напуну једну торбицу брашна и лепо ти заметнем Руже на грбину. Ако ју неки види, кобајаги самлела брашно. Отворим ју врата, осврнем се лево и десно, удавим ју за образ па бежи унутра, а она полагачке код оваца, па после с њима дома.

Кад се добро издува' и одмори', изиђо' на праг да седнем. Замотам цигару, цимнем некол'ко дима, па отпијем добро из оне тикве. Метнем очи гор' у багрењар, кад оно стоји човек, гледа ме и смејури се. Препознам га, Јордан Пантић, мој комшија и презимењак. 'Тео би да га частим за оно шта ми се догодило отоич, па све издаље да му не кажем одма' све. Реко': „Ајде, Јошо, овам', да тргнеш мало од вина, имам разлог да

частим“. „Не смем“, виче Јордан, „примам пеницилин, па ми доктор забранио.“ „Заш‘?“, јопет ћу ја. „Е, мој Миго, то је голема прича. Награис’о сам га до краја. Напуштила ова Ружа из Поповице, па сад распуштеница прве класе, ’вата и јури кога год стигне. Завчер сам био и ја на реду, а сад еве ми га, и мен’ и свакому куј се с њом у’вати.“ Кад ја гу чу’, мен’ оно вино остаде у гуше, па нит’ да га прогунем, нит’ да га повратим. Док се ја осврто’, Јордан замаче у Росуље.

ВИЛЕ

Одавно, у неко заборављено време, био исто мој чукундеда воденичарин. Био још нежењен и млад, па отац све њега тер’о у воденицу, ’ел то лакши пос’о него на њиве. Једне ноћи добу виле и одведу га на врело Замне, куд живеле. Ту је најлепше место било, ка’ у рају, а и скутно било. Чим буде око пола ноћи, ете су оне. И запретиле му да никоме не казује, ’ел ће га однесу много далеко и никад га неће више врну натраг. Там’ му било много лепо. Сваку другу ноћ легне с њим друга вила. То се све унапред знало. Овам’ кад побу из воденице, оне засипљу мливо да има да се меље до пред зору, док га не врну. Али, једнога дана он то морао да прекине. Дошло време да се жени и да иде да проси девојку, негде у друго село. Те ноћи отиде њигов отац у воденицу, да га замени. Кад виле виде старца, наљуте се и растргну га све на парчиће. Од тада ни њигов син више није смео да иде у воденицу ноћу, ’ел би и њега убиле из освете, зато што је изневерио. Дуго после тога ова воденица није радила. Нити куј смео да доноси, нити куј да меље.

БАВО

Сад је друго време. Доће ми понекад баво, прави ми друштво од дванајес’. Не долази он

због мен', долази на свој ред. И то чим уђе у воденицу, одма' право код витла да там' нешто рчка и поправља. Час га заустави, час убрза.. Ја знам да је он ту, зовнем га малко у собу. Он дође, седне на треножац код врате, и гледа ме у очи ка' буљина. Одједанпут се изгуби без трага, ка' шта је и дош'о.

Ни њему није лако.

Казивали

Милован Драгојевић

Бока Будић

Влада Станојевић

Мита Пантић

Записао

Златимир Пантић

ПЕЧЕЊЕ КРЕЧА У ОХРИДСКОМ КРАЈУ

Печење креча („вар”), као *стари сеоски занат*, на подручју Бивше Југословенске Републике Македоније је прилично развијено. Има га у околини Скопља, Гостивара, Кавадара, Охрида, у пределу званом Демир-хисар и другим подручјима. Поједини планински масиви, западно од Вардара, састављени су од кречњака, који је основна сировина за печење креча.

По Охридско-струшкој области путовао сам, током лета 1977, 1978. и 1979. године, због антропогеографских и етнографских испитивања. Грабу о печењу креча прикупио сам у народу и она је резултат једног дела тих проучавања.¹ Писаних извора о наведеном занату нема.

Динарско-пиндски кречњачки систем представља огромну целину западног дела Балканског полуострва, а део те целине је и Охридско-струшка област у југозападном делу БЈР Македоније. Међутим, за разлику од осталог подручја ове Републике, која са 80% лежи у сливу Јегејског мора, Охридско-струшка област налази се у сливу Црног Дрима, односно у сливу Јадранског мора.

Охридско-струшка област је котлински басен, оивичен планинским венцима, у којем су два

¹ Аутор је објавио и опширно дело у коме се говори о целој Охридско-струшкој области: *Насеља и порекло становништва*, САНУ, књ. 44, Београд, 1992, 1—324.

привредна средишта: *Охрид* на истоку и *Струга* на западу. Ова област има 91 село. Због изолованости, овај крај и до данас чува многе *архаичне елементе* у култури.

Један од најзанимљивијих облика у рељефу Охридско-струшке области су околне планине: *Галичина* (2.255 м), *Петринска планина* (1.667 м), *Илинско-плакенска планина* (1.999 м), *Караорман* (1.765 м) и *Јабланица* (2.259 м). Ове планине су знатним делом састављене од кречњака.² Најнижи део области је равничарско земљиште, у коме су три мања поља: *Охридско поље* (715 м), *Струшко поље* (706 м), и *Дебарца* (800 м).

Источно од Охрида, на додиру Петринске планине и Галичице, налазе се три села која имају македонско становништво, то су: *Лескоец*, *Велгоште* и *Рамне*.³ Ова села немају довољно обрадивих површина и зато су приноси од земљорадње увек били недовољни за опстанак. Због тога су мештани упућени и на друга допунска занимања. Обзиром да су поменута насеља богата каменом кречњаком и шумом, њихови становници развили су производњу креча. Наведени посао ради се крајем пролећа, током лета и у првој половини јесени. То је период када су дани већином сунчани.

Мајдани камена кречњака су недалеко од села *Лескоеца*, *Велгошта* и *Рамна*, иначе било би веома отежано превлачење камена са веће даљине. Поменута села, поред квалитетног кречњака за печење креча, имају шуме на *Петринској планини* и на планини *Галичици*. Затим, имају и подесне путеве до Охрида, главног тржишта за продају креча, као и до других околних градова — *Струге* и *Ресна*.

Када се лети наиђе са стране, нарочито у село *Лескоец*, осећа се мирис креча и види како

² Ј. Цвијић: *Основе за географију и геологију Македоније и Старе Србије*, књ. III, Београд, 1911, 716.

³ Видети: Специјална карта Југославије, размер 1 : 100.000.

се из кречана или „варцилница“ високо диже бео дим. Цео тај крај добио је и боју *кречне прашине*, а посебно су путеви местимично излокани од претоварених кола. Кречане се обавезно граде у близини места са којих се узима кречњак и поред главног пута због лакшег извоза креча.

Печење креча у охридском крају вероватно је старо занимање. Помени о употреби креча у грађевинарству Балканског полуострва потичу још из времена *римске владавине*, од II века пре нове ере. Тада је било произвођача креча, који су снабдевали грађевинаре различитих објеката, нарочито за изградњу тврђава у Охриду (стари Лихнидус), као и неколико данашњих села Охридско-струшке котлине.⁴ Ова област лежала је на главној балканској саобраћајници Драч—Битољ—Солун. Креч се могао добити у источном делу котлине, тачније у ближој околини данашњег Охрида.

Креч се пекао и у *средњем веку*, када су у Охриду и у околним селима грађени бројни храмови — цркве и манастири. Зна се да је Охрид играо важну улогу у црквеном животу балканских Словена.⁵ Ти храмови грађени су од камена и цигала лепљених кречним малтером, а њихова унутрашњост облагана је кречним малтером. Осим тога, у средњем веку, у Охриду обновљена је и велика градска тврђава, у унутрашњем делу тврђаве, и крај ње, било је грађевина за чије је подизање такође коришћен креч. У широј околини Охрида у средњем веку постојала су многа данашња села под истим именима, па су и она, такође, имала цркве, негде и манастире (села: Октиси, Враниште, Калиште, Делагожда, Требениште, Белчиште, Годивје, Слатина итд.). Ка питомом охридском крају, са Охридским језером долином Црног Дрима, водиле су миграције и

⁴ Знаменитих старих тврђава има око десет, по једна код данашњих села: Требеништа, Песочана, Лештана, Октиса, Мрамореца, Слатине, Корошишта, Велмеја, Лактиња итд.

⁵ Ј. Цвијић: нав. рад, 1034.

старог српског становништва са севера — из околи-
лина Призрена и Скадра.⁶

Под дугом турском владавином (1394—1912) није било дозвољено да хришћани имају боље куће и да граде храмове. Чак су неки стари храмови и порушени. Па, ипак, и тада креч се колико-толико производио за потребе у градовима, јер су у Охриду, Струги, Ресну и Битољу поди-
зане џамије, јавна купатила и куће богатијих Турака. У Охриду су били изграђени и познати дворци моћног господара Целадин-бега (с краја XVIII и у првој половини XIX века). Креч се могао производити у непосредној близини Охрида, у старим селима *Велгошту*, *Рамну* и *Лескоецу*. Народ прича о повећаној производњи креча у XIX веку.⁷

Између два светска рата повећано је печење креча. Становници, ослобођени од дуге турске владавине, градили су веће и лепше куће, обнављали порушене цркве и градили школе. Охрид, Струга и Битољ били су захваћени живом грађевинском делатношћу, па се осећала потреба за кречом као важним грађевинским материјалом. Према наводима казивача, креч је трошен у знатним количинама. У охридска села *Лескоец*, *Велгоште* и *Рамне*, долазили су грађевинари из градова да уговоре куповину креча за градњу нових кућа и дућана. Креч је имао велику употребу и у кречењу зграда. Зато су поједини искусни људи из села *Велгошта* и *Рамна*, у мањим групама, ишли у друга охридско-струшка села да по погодби пеку креч. Главни мајстор међу њима је наплаћивао за завршени посао, а затим и исплаћивао остале.

Након Другог светског рата стање се још више изменило. Са настанком нових економских и

⁶ Упоредити: Ј. Цвијић, *Балканско полуострво*, Београд, 1966, 505—507.

⁷ У другој половини XIX века, и имућнији хришћани у Охриду (Цинцари и Словени) почели су да граде чвршће грађевине од камена, зидане помоћу кречног малтера.

друштвених односа брзо су почеле нестајати вековима испољаване разлике између градског и сеоског живота. Индустрија, као и остале друштвене установе, позитивно су утицале на запошљавање људи и побољшање стандарда живота. То је допринело изградњи приватних и друштвених стамбених зграда у Охриду и Струги.

У охридским и струшким селима која су у низији, велика пажња се посвећује изградњи нових кућа, нарочито у времену од 1960. до 1985. године. За градњу се користи савремени грађевински материјал у којем је заступљен и креч. Поред кућа, у сеоским двориштима, такође, има нових привредних зграда од поменутог материјала.

Још у току зиме појединци — „варције“ — договарају се о удруживању за печење креча. Тако је било и у прошлости. Образују се дружине од рођака или суседа са по три до четири члана. За печење креча потребне су велике количине кречњака и дрвета. Дрва су махом са суседних планина — *Петринске планине* и *Галичице*, али се у селу *Лескоецу* дрво за печење креча довози и са удаљенијих планина — *Караормана* и *Славеја*, северно од Струге.

У селу *Лескоецу*, 1979. године, било је *тридесет кречана* („варцилица“)⁸ на местима званим *Долга-краста*, *Белио*, *Горица* и *Вршак*. У суседним селима *Велгошту* и *Рамну* број кречана је мањи — свега око *двадесет*. У селу *Велгошту* кречане су на месту званом *Бел-камен*, а у селу *Рамну* — на месту званом *Краста*. Та места су у близини колских путева и недалеко од поменутих села. У селу *Рамну* видео сам и неколико напуштених кречана.

На почетку XX века нестало је печење креча у појединим охридским селима, на пример, у

⁸ У неким охридским селима (*Оздолену*, *Слиову*, *Врбјану*) има и топографских назива: *Ложиште*, *Фурна* и *Жежница*. Међутим, није поуздано да су тамо стамбеници пекли креч.

Велестову и *Велмеју*. Да је у селу *Велестову* народ пекао креч има потврда у називима места Вар и Долни-вар, а у селу *Велмеју* постоји место звано Варцилници. И у другим деловима Охридско-струшке области има кречана које су сада затрпане камењем и земљом (село Ташморушнице и Врбјане).⁹

Копање кречњачког камена и доношење дрвета је најтежи део посла, који траје око десет дана. Након тога приступа се копању рупе кружног облика, пречника око 3—4 метра, дубине око 1 метар. Са једне стране оставља се отвор звани „врата“. Ископана рупа се обложи слојем кречњака а изнад ње направи свод. Преко свода се наслажу комади кречњака у облику зарубљене купе, а то се постиже вештим слагањем камена. Висина рупе је до 2,5 метра. Шупљине на површини између кречњака попуне се земљом. Све то раде људи који су у томе врло искусни.

Пошто се кречана изгради, у лежиште се убацују крупна сува храстова, букова или церова дрва, која се запале. Са огња у кречани шири се јака топлота неопходна за печење креча. Иначе, нема димњака, већ дим излази кроз шупљине између каменова. Већа количина дрва припреми се на време. За мању кречану потребно је ложење до пет дана и пет ноћи, а за веће кречане и до осам дана. Ватра се не сме гасити док се печење креча не заврши. Ако се усред прекида ложења кречњак охлади, такав кречњак више не може испећи никаква накнадна топлота. У новије време за печење креча користе се старе аутомобилске гуме.

Печење креча је тежак посао и захтева рад од неколико ноћи. Дрва се морају и дању и ноћи убацити у пећ. Рођаци и суседи, ако је потребно, помажу домаћинима који пеку креч. Произвођачи креча не запошљавају најамну радну

⁹ У поменутом селу *Велестову* некада се бавио печењем креча неки Јосмо са своја три сина: Јованчом, Серафимом и Симоном. Касније су се иселили у село Лакочереај у Охридском пољу.

снагу. Да је камен испечен и претворен у креч, познаје се по томе што површинско камење у кречани почиње да пуца. Пошто се заврши „горење“, врата на ложишту се добро зазидају. Након неколико дана, кречана се охлади и покрива даскама да се креч не би квариио од кише, сунца или ветра. Иза тога креч се узима из кречане и односи на продају.

Од три килограма камена кречњака обично се добије један килограм чистог креча. Занатлије брижљиво пазе да им је кречњак добро испечен и да за време печења сасвим побели. Ретки непечени комади кречњака имају сивкасту боју и они се одстрањују из кречане. Био сам у прилици да видим начин печења креча у неколико крајева на југу земље, на основу чега сам установио да је рад свуда сличан.

Ако неко хоће на истом месту више пута да пече креч, што је чест случај, тада се користи рупа старе кречане. Послове око печења и продаје креча изводе мушкарци, али им то није једино занимање, већ се баве и другим пословима. Занат се посебно не изучава — он прелази од оца на сина. Печење креча је најпре било у рукама сеоских староседелаца, али у новије време занат су научили и досељеници.¹⁰ Дешава се да неко помаже онима који пеку креч и тако научи занат.

Из једне кречане добија се 50 до 70 товара креча (товар има 128 кг). Домаћинства која се баве производњом креча имају моторна возила, обично камионе. Камионима се креч одвози на продају у Охрид, Стругу, Дебар, Кичево, Ресан, Битољ.¹¹ Тамо га продају на градским пијацама.

¹⁰ Досељеници у селу *Лескоецу* су једним делом из околних насеља: *Скребатна*, *Опенице*, *Завоја* и *Сируле*. Познате варијете у *Лескоецу* су: *Наумче Цуклески*, *Ламбе Симчески*, *Јонче Котлески* и др.

¹¹ Након сваког путовања продавци креча се распитују о ценама, које су често променљиве, као и о потраживању овог производа. На основу тога одлучују на коју ће страну наредног пута кренути.

„Ортаци“, након продаје, новац деле на равне делове. Ове „варцијске“ дружине постоје док трају послови и док се не рашчисте рачуни.

До краја Другог светског рата из охридских села, у којима се пече креч, водили су само узани колски путеви. Тим путевима креч је пренешен на охридску, струшку и ресанску пијацу товарима или запрежним колима. Коњ је био најважнија животиња не само за товар већ и за кола. Понекад сељаци не разносе креч који су сами пекли, већ то чине и купци или препродавци.

Сељаци „варције“ радо се помажу — позајмљују новац једни другима, помажу превозним средствима када носе креч на продају итд. За време рада, док се пече креч, сваки „ортак“ ради све што је потребно. Ако је неко спречен великим послом, дужан је да пошаље замену из своје куће. Добре дружине, у току једне сезоне, могу да испеку велике количине креча.

Приликом раскопавања терена за вађење камена, од којег се прави креч, велики комади се разбијају динамитом. Кречари лако познају који је кречњак добар за печење. Ако се наиђе на кречњак *млечне боје*, тврди се да ће се он добро испећи. Обрнут је случај ако се наиђе на „љут камен“. Верује се да је кречњак, који се налази на површини бољи за печење од камена који лежи дубље у земљи.

Произвођачи креча понекад трпе и *штету*. Има случајева да и поред успешног труда, не могу испећи добар креч, а понекад и изненадна киша упропасти део производа.

У прошлости сеча шуме у охридском крају није вршена с мером, па су због тога поједини шумски терени скоро упропашћени. Тамо се јавила и ерозија, која је изобразила земљиште ровинама, па се само понегде одржао по који закржљао храст (село Рамне).

Послови у вези са печењем креча захтевају велики труд и зато се након Другог светског рата јавља извесна несташица радне снаге, што је последица развоја индустрије у Охриду, јер

она привлачи радну снагу из околних села. Ово је довело до опадања производње креча у селима *Рамну* и *Велгошту*, која су ближе граду. У удаљенијем селу *Лескоецу* печење креча се повећало, захваљујући томе што је оно примило и доста досељеника.

Записао
Јован Ф. Трифуноски

НЕКИ ОБИЧАЈИ БАРАЊСКИХ СРБА

Бабине

Бабине се зову посјете жена породиљи и новорођенчету. У бабине иду жене из рода; кума, комшинице и друге из дјевојачког доба. Није тачно одређен дан за одлазак у бабине, али се гледа да то буде недељом или неким празником, обавезно дању.

Спреси се најбоље јело, испеку лепиње, кокош и колачи. Налије се ракије и вина, па се то све лијепо сложи у велику округлу корпу и покрије свечаним пешкиром. Жена се спреми у чисто *руво*, стави корпу на главу и тако иде кроз село. Крајеви пешкира висе позади из корпе, да се види да жена иде у бабине.

Породиља с дјететом лежи у соби у кревету, који је „закрилит“ завјесом од стољњака или прекривачима од танких *кавезлија*. Жена која дође у бабине провири кроз застор да види породиљу и дијете. Дијете дарује новцима или дукатом и поново их закрили. Онда из корпе повади све што је донијела и помеће по столу. Празну корпу баци да се откотрља према вратима, па каже: „Да Бог да протрчало, ко што се ова корзпа котрља!“ Мисли се на дијете.

Посље тога, жена која је дошла у бабине сједи са укућанима, *диване* и чаше се.

Кад пође кући, откине комадић конца или длачице од своје одјеће, па то остави у тој кући.

Поступача

Поступача се прави кад дијете прохода.

За ту прилику мати или баба испеку три, пет или седам погача. Мора бити непаран број. Позову најближи род са дјецом, а понекад и кумове.

Кад се сви скупе, ставе на столицу књигу и новац. Осим тога, ако је дијете мушко додају још чекић, канџију и клијешта, а ако је женско — варјачу, маказе или напрстак. У торбу, направљену за ту сврху, ставе једну погачу, а остале погаче и ракија стоје на столу.

Двоје веће дјеце поведу дијете које је проходило за руке, а треће дијете му изнад главе држи ону торбу са погачом. Тако га воде око стола, док не обиђу три пута. Затим га доведу до сточице, гдје су пометане оне ствари, и гледају шта ће прво дохватити. На основу тога, старији који стоје околно нагађају шта ће бити кад одрасте, односно који ће му посао најбоље *ићи од руке*. Након тога му над главом излеме ону погачу из торбе и подијеле дјечи да једу. И остале погаче са стола се излеме и подијеле свима који су присутни. Старији се чисте ракијом а затим сви ручају. Дјеца би се вијала да би се и оно што је проходило што више ослободило.

Причају како је у Јагодњаку био неки момак, али се никако није могао оженити, јер му мати није правила *поступачу* кад је проходао. Наговарао ју је да му направи *поступачу*, иако је већ и остарио, само да се може оженити.

Ношење црквене иконе свечарима о крсној слави

У дане када у селу има *свечара* који славе Крсну славу, узме *тутор* из цркве икону свеца, који се тога дана слави, и одлази с њом да домаћинима честита. Идући селом, икону држи испред себе на грудима, покривену свечаним *наметаним* пешкиром. То се ради посље подне, након ручка.

Кад уђе у кућу *свечара*, открије икону и честита домаћину Славу. Домаћин приђе икони, цјелива ју и дарује новцем. И остали укућани, као и гости, прилазе икони и цјелују је. *Тутора* почасти, он поново прекрије икону и одлази другим *свечарима*, док их све не обиђе.

Сакупљени новац припада цркви.

Грушевина

Кад се домаћину крава први пут отели, домаћица, жена која музе, прави *грушевину*.

Сакупи дјецу, своју и из комшилука, посједа их на земљу у соби или дворишту, надроби им у тањир млијека и хљеба и да да једу. Узме стољњак који је за вријеме Божића стајао на столу, па цијелу ту групу дјеце покрије. У бокал наспе воде или тек помуженог млијека, па полије њиме дјецу.

То се ради да би било млијека *ко воде*.

Свињска даћа

Увече, након обављеног посла око клања свиња, спремала се вечера, такозвана *свињска даћа*. На вечери би били домаћин и укућани, затим они који су тог дана помагали око клања, комшије, родбина и кумови, ако су у истом селу.

Обично се кувала супа од свињског меса, сарма, а пекле су се и кобасице *ради пробе*. Пило се вино и ракија. Пекле су се крофне и салењаци.

На вечеру су знале доћи и *мачкаре*. То је група млађих, обучена у којекаква подерана рува, нагарављена лица или са маскама. Неки су се знали обући *натрашке* — оно што је напред окрену назад, па изгледа као да иду наопако. Мачкаре нису сједале за сто нити вечерале, него су дошле да им се удијели штогод, углавном кобасица. При том, моле домаћина:

„Добро вече, газда стари,
Ви сте данас свиње клали,
Крмачице и прасице,
Да нам дате кобасице.“

Мачкаре су изводиле којекакве шале, али им ни домаћи нису остајали дужни. Знали су да ће *мачкаре* доћи, па би намјерно за њих испекли кобасицу напуњену пепелом, или испекли неки дио меса који се обично баца. *Мачкарама* даду по комад меса, колач (крофну), понуде им вина и ракије, а онда их истјерају. Понекад, неко од укућана на вратима развуче жицу, па кад *мачкаре* крену излазити из куће, попадају један преко другог.

На *свињској даћи* се сједело дуго у ноћ. Частили су се и веселили што су обавили тако важан посао. Причало се о свему и свачему. Причало се како су некад у Бану (Поповцу) били неки што нису имали шта заклати за смок, па се правдали: „Вај, та ми б' заклал', ал' не волимо кад дречи“. Други су опет имали само један комад за клање, па би га ујутро три пута јурили и хватали, да комшија мисли како кољу три комада.

Исто тако, дошао неки поп на *свињску даћу*, па се сав умастио од јела и иште крпу да се обрише. Жене се узмувале по кући, све крпе масне, кад виде у мраку да се на авлији суши чиста крпа. Дохвате па даду попу. Кад, оно биле женске гаће.

Пударина

На брду које Барањци зову *планина*, међу виноградима и шљивацима, а у хладу старих ораха, бијеле се винарски подруми. Ту и тамо стоји понека колиба од плетара. Покривени су најчешће трском. Дио подрума, који зову *ћемер* или *гатор*, укопан је дубоко под земљом, а у њему стоје бурад са вином. Горе је *кацара* с прешом, муљачом, кацом, *љегвама* и другим виноград-

арским алаткама. До ње је собица, а у њој: сто, клупа, кревет, полица са посуђем и понеки трон-ножац. Ако нема зиданог *шпорета*, кува се вани на отвореном. Подруми и колибе се редовно крече, а по потреби се поправља и кров. У про-љеће, жене испред подрума и уз стазе по вино-граду засаде којекаквот цвијећа.

Кад се љето примакне крају, кад се „пре-образе гора и вода“, грожђе почиње да *шари* и зрија. То је некад било доба пударине.

Спремило би се неколико дјевојака и отишло у планину да до бербе чувају виноград, да пу-даре. Жуљале су траву по винограду, плашиле врапце и чворке да не нападају грожђе. Кад им досади, сјеле би у хлад, везле, *шупљикале* или се бавиле каквим другим ручним радом. Тада би пјевале:

'Еј, пударнице не пударе грожђе,
'Еј, већ пударе да им дика дође.
'Еј, доћи, дико, кад пударим грожђе,
'Еј, да ми моје јадно срце прође.
'Еј, алај пјевам, алај подвикујем,
'Еј, дика чује, па ми се радује.
'Еј, пударнице, је л' сазрела ранка,
'Еј, зрела ранка, ал' нема момака.

Нестришљиво су чекале суботу и недељу кад су у пударину долазили и момци. А да би знали гдје има цура, оне су подвикивале: „У-ју-ју-ју-ју-ху“ — „И-ху“! Момцима би скувале ручак, оби-чно *утргано* пиле или паприкаш, испекле уш-тилака, а из подрума извукле вина. Сједили су, јели, пили, шалили се и пјевали:

'Еј, пударино, моја бећарино,
'Еј, кад пударим, ја се набећарим.

Ко је знао, свирао је у тамбурџу или гајде, па би се и коло повело.

Момца су ишли и до других подрума гдје је било дјевојака, па су се и тамо частили и веселили. Но, било је случајева да се групе мо-

мака и потуку, нарочито са млађима, који су тек почели да се момче. А они би из освете украли дјевојкама готов ручак, појели га, а посуђе би побацали у виноград.

У понедељак су се момци враћали у село, а дјевојке остајале да раде и чекају сљедећу суботу и недељу.

И тако до бербе.

Млади су вољели пударину јер су тада били слободни, далеко од очију и пажње старијих. Многе су се љубави у пударини рабале, али и умирале. Неко је пударно први пут, а неко последњи. То је било најљепше доба које се памтило цијелог живота.

Казивали: *Стојанка Мрђановић* (Јагодњак), *Верица Јеличић* (Поповац), *Светозар Радивојевић* (Б. Манастир), *Анка Урукало* (Поповац)

Записао
Милан Дворнић

БАЈАЊА ОД ГРАДА У ПОТКОПАОНИЧКИМ СЕЛИМА

1.

Не, чудо, на чудо!
Овамо је прђе чудо:
Родила девојка
Од девет година,
Од девет година,
Од девет ока!
Не дај, Павле, удављенику;
Не дај, не пордуси,
Не дајте!
Иди тамо, иди тамо:
'Де ни петао не поје,
'Де ни пас не лаје!
Иди тамо, иди тамо,
'Де нема ништа!

2.

Не, чудо, на чудо,
Овамо веће чудо!
Бсва родила дете
И пеленом поље покрила!
Црвен петао, црвено јаје сneo,
С коца пало, не разбило се!

3.

Усту крава мркуља,
Не води волове на царово поље,
Но ти води 'де ничег живог нема
— Ни да врекне, ни да блекне!

Бајале

Рада Нешиковић
(Блажево)

Будимирка Богојевић
(Грчак)

Записао

Милош Марковић
(Крушевац)

БАЈАЊА ОД ГРАДА У ОКОЛИНИ ЧАЧКА

Старији живаљ и у шумадијској Прислоници верује да градоносне облаке „воде“ они који по смрти нису опојани и сахрањени ван гробља — посебно обешени и утопљени.

*

Када се појаве градоносни облаци, узме се славска свећа и дрвено славко *слово*, држе се окренути према облацима, иде уназад, маше њима и узвикује:

О, Станојло, обешениче,
Стукни Бељу, стукни Сивоњу!
Стук', стук', стук'!
О, Милице, утопљенице,
Стукни Бељу, стукни Сивоњу!
Стук', стук', стук'!
О, Драгане, обешениче,
Стукни Бељу, стукни Сивоњу!
Стук', стук', стук'!

*

Чини се и ово:

Ухвате се свиње, посебно азмани, и терају да скиче. При томе се узвикује:

Назад, облаче, немој на копаче!
Назад, назад!

*

На појаву градобитних облака, узме се славско *слово* и славска свећа, њима се маше према

небу и дозивају утопљеници и обешеници, којима се овако обраћа:

Брати беле овце!
Врати беле овце!

*

Узме се коса за кошење и оштрица окрене према облацима, којом се маше. Виче се:

Ова ће вас коса покосити!

*

Чини се и ово:

Ухвате се керови и терају да лају, како би уплашили оне *који воде облаке*.

*

Уочи тројичинских Задушница, на раскрснице путева односе се јела и слаткиши — намењују се обешенима и утопљенима, за које се верује да на село наводе градоносне облаке. Јелима, посебно слаткишима, треба их одобрвољити.

*

Кад запрети шипрага, виче се према облацима:

О, Милане, обешењаче,
Врати тамо Бељу,
Не дај, 'вамо Муси!
Не иди, чудо, на чудо,
'Вамо је веће чудо:
Девојка се окопилила,
Деветоро копилади родила,
Њиним пеленама поље прекрила!
Не иди, чудо, на чудо!

Ово се три пута понавља, а онда улази у кућу.

*

Понеко изнесе софру у двориште, а понесе се и секира. Секиром се замахне према облаку, потом се софра пресече и узвикује:

Како ја ову софру расекла,
Тако се брзо облак расек'о
— Да наше њиве не побије.

Бајале
Славка Златић
Вида Радошевић
Зора Богдановић

Записао
Радован М. Маринковић

ВОЛОВИ НА ИЗОРУ

Све до масовног увођења механизације, у обради земље у селима на Кордуну, возећа марва била је основ господарства. Скоро свака кућа имала је коње или волове, а јача домаћинства и обоје. Ипак су претежно гајени волови, а по њиховом изгледу и тежини цијенила се и успјешност вођења домаћинства. Када би се десило да кућа остане без једног или оба вола (било да утине, или оде кћери за мираз и сл.), а није било новца да се купи други, онда се узимао *во на изор*. То је била посебна врста зајма, а уговарање таквог зајма текло је отприлике овако: зајмодавац и зајмопримац заједно су ишли на пијацу и бирали су вола или волове, а плаћао је искључиво зајмодавац. Зајмопримац је одводио волове кући уз обавезу да их храни и чува, као и да их користи за оне послове који се обављају уз њихову помоћ (орање, довоз љетине, дрва и др.). Куповина је обављана обично у прољеће, око Укрса, и зајмопримац би их користио за све послове од прољећа до касне јесени, кад се као посљедње сије пшеница и довозе дрва за зиму. Послије тих послова, домаћин би „метнуо волове на јасле“, тј. престао би да их упреже и појачао им храну, са циљем да их што боље угоји. То је трајало до Ускрса, када су их власник и посуђивач гонили на продају. По извршеној продаји, зајмодавац је узимао себи онолико новца колико је у њих уложио прошлог прољећа, а разлику у цијени, ако је било, дијелили су на пола. Тако су обојица имали интереса да се волови што боље угоје. Зато их је зајмо-

примац итекако његовао. А и зајмодавац је при утоварању посла пазио да не да волове домаћину на лошем гласу. Осим пола добити, зајмопримцу је остајао и *хубар* који је био права драгоценост за свако сеоско домаћинство.

Уколико би се десило да изнајмљени во угине, штету су тријели попола. Ако би се во разболио, домаћин је обично звао ветеринара. Ово се посебно мора нагласити, јер се то дешавало у вријеме кад је било мало ветеринара (на цио срез по један), и њихове услуге су биле врло скупе. Тада су домаћини своју стоку најчешће лијечили сами, уз помоћ домаћих лијекова и врачара.

Користићење тубих волова најчешће се завршавало те исте године, јер су домаћини настојали да у току године одгаје замјене у својим шталама, и тада би престајала потреба за зајмљеним воловима.

Овакав начин пословања био је условљен, између осталог, и посебним власничким односима, који су на Војној Крајини владали све до 1960. године. Наиме, све до овог времена, власници имања биле су кућне задруге, а не појединци. То је значило да су у домаћинству сви чланови породице имали једнака права над земљом и она се није могла продати без сагласности свих чланова задруге. Тек када се земља преноси на појединца, онда су власници могли сами да одлучују о продаји, и лакше им је било да се задуже код банака или приватних зајмодаваца.

Суштина система кућних задруга била је у томе да су сви чланови домаћинства били власници земље, сви подједнако. При диоби, сваки члан је добијао једнак дио земље. Али, и диоба је могла да се врши само до четири *рали* (1 рал је 1600 хвати), што се ни под којим условима није могло отуђити. Чак ни за порез, те четири рали нису могле да буду продане. Тако се кућа није могла раскућити без трага. Осим тога, задруге нису могле да плаћају било шта ван куће без сагласности свих чланова. Ако неко од уку-

ћана позајми новац и направи дуг, задруга није била обавезна да то плати. Такви власнички односи стварали су стање да банке и други зајмодавци нису задругарима радо давали зајмове, јер би спорне наплате обично ишле на њихову штету. Према томе, људи су морали да се сналазе на разне начине да би нашли помоћ у невољи, а један од тих начина био је и узимање и давање волова на изор.

Ова биљешка о воловима на изору направљена је према причању Станка Опачића Банице. Он се сјећа да је тај обичај постојао још у његовом дјетињству (рођен је 1903), па све до Другог свјетског рата. Сјећа се да је на тај начин радио Петар Малбаша из Дугог Дола, код Крњака, на Кордуну. Он је имао и по двадесет волова на изору. Поред Малбаше, било је и оних који су куповали мањи број волова за тај посао.

Тако је било на Кордуну, а у Буковици у Далмацији је било нешто другачије. Извор за овај закључак је народна прича *Пусте жеље*, коју је објавио Владимир Ардалић у Зборнику за народни живот и обичаје Јужних Славена, књ. XXII, 1926, 189—190. У причи се говори о жени која је носила на глави корпу јаја на продају. Успут је гласно маштала како ће, кад прода јаја, купити овцу која ће јој ојагњити два овнића. Кад овнићи одрасту, продаће их и купити вочића, „да онда вочића даћу чоекү на изор“. Али, она ће као накнаду за позајмљеног вола добијати „три кварта лијепе пшенице“, коју ће продати, купити одјеће и лијепо се обући.

Очита је разлика у условима под којима су изнајмљени волови на Кордуну и у Далматинској Загори, али је то у оба случаја био извор, мада скромне, зараде.

Записала
Вукосава Опачић-Лекић

Сведочења

ИЗЈАВА ИЗГНАНИКА

На Видовдан, 8. јуна 1941. године, усташке власти Независне државе Хрватске присилно су с подручја бившег вировитичког котара изнале више од 1200 српских породица, са око 7000 чланова, у Србију. Биле су то претежно породице солунских добровољаца, колониста и аутоколониста, пореклом из Херцеговине, Црне Горе, Босне, Лике, Далмације, Баније и Кордуна, насељене од 1920. до 1930. године у 25 села вировитичког дела Подравине. Уз њих, изгнан је и део староседелачког српског становништва тога краја.

Истерани са својих огњишта, из краја где су засновали нови живот, они су морали оставити своје куће и имања, тек подигнуте школе и гробља, само са оним што су могли понети у рукама. Изгониоци су им дали само пет до десет минута да се спреме и затим их отерали до железничких станица у Лукач, Сухопоље и Цабуну, одакле су кренуле композиције возова према Осиеку и Гуњи на Сави. Народ Србије, иако и сам под окупацијом, пружио је братско гостопримство изгнаницима и омогућио им да опстану до повратка у вировитичку Подравину, 1945. године.

Недуго по њихову пристизању у Србију, тадашњи Комесаријат за избеглице и расељена ли-

ца почео је прикупљати изјаве изгнаника. Једну од тих изјава, једину исписану својеручно, издвојили смо из сачуване грађе у Архиву Србије у Београду (Комесаријат за избеглице ф. 13 — округ Дарувар, срез Вировитица, село Градина). Написао ју је у Д. Добрићу код Лознице Филип Попадић, родом из села Бодежишта, општина Гацко.

Изјава у целости гласи:

Бијосам Насељен село и општина Градина Срез Вировитица Славонија

Након пада Југославије Како су Хрвати терорисали На Србе прво на дан 20 априла на Воскресније ујутру Дошли су мојој кући двије усташе Иван Јуришић и Јанко Варговић који су од мене тражили оружје Јасам само имо Ливорвер Накојисам имо дозволу Самном грубо поступајући и тукућиме оћерали суме у опшину Ђесам предо ливорвер након неколико дана дошлису општински чиновници оврховодитељ Божо Мажуран и други са 20 усташа под оружјем у село ипод изговором за дужни општински намет даимје наређено за плене добровољце којису и пленили без икаква објашњивања оћерали су свиње, Говеда Кола Плугове Бецикла Шиваће машине и тако даље и све оћерали у опшину и одма тобож на дражбу продали даље кроз Неколико дана дошлису Мојој кући Вировитичке усташе и без икаква питања узелими из Моје куће Ново Бецикло и оћерали даље на дан 23 маја дошлаје једна чета Хрватске војске у опшину да пребирају села За оружје и војничку спрему Ђесу Гоћ дошли у српско село тусу људи и жене тукли и пуцали поселу Мојоје кући дошо Лично Поручник Марко Церник и под наредник Чвркић са неколико војника Ђесуме одма свезали и оћерали у опшину Ђеме Лично Поручник Марко Церник са својом војском туко и мрцваријо и свегаме избо Бајунетама Ђесам бијо васт у крви говорећи ми Ђесути четници Ђетије Коста Пећанац ијако ја нијесам бијо нијуједној четничкој организацији овоје мрцварење трајало точно 3. сата

ондасуме онако јадно из мрцварена утурили у Затвор јасе нијесам Мого ни нога(ма) држати тусам у затвору преноћијо Сјутри дан то јест на 24 маја дошлису Градинске усташе Иван Петеранац и ивица Товаровић и други и оћералиме у срез Вировитица ћесуме одма прифатили Вировитичке усташе и пребралиме и однијелими све штосам имо код себе и новца 1000 динара и одмаме утурили у затвор и туклиме у затвору тусам бијо 8. дана након великога дабања и Мићења усташа девети дан суме извели на преслушање Замјенику срескога начелника и Стожернику усташа Бакићу Којисуме Глобили 1000 динара и пушћали кући под увјетом да несмијем никуд из кутњега круга ићи овајме прогон кошто 5000 динара и особито живота који данас болујем од убоја и неспособан за сваки рад

Надаље на 3 јуна дозносам дасу јопет усташе добили наређење даме сјутра дан тојест 4 јуна доћерају у Вировитицу ја даље нијесам смијо чекати негосам оставијо Жену и шестеро мале ћеце ајасам побјегао у моје родно Мјесто Срез Гацко Херцеговина након велике Муке и након неколико дана јасам дошао у Моје родно Мјесто алисам тамо у даријо на вишу Муку и Зло усташки стожерник Амид Дилић и све усташе у томе срезу уфатили су прота Вишњевца и још 3 попа и народнога посланика Вељка Вишњевца и још нај вићеније 300 Грађана и сељака и све за 3 дана поубијали и даље сваки дан убијали људи жене и ћецу све редом на даље на дан 28 јуна тојест на Видов дан са осталим сељацима Понаређењу поглавника Хрватске државе дошло је 9 камијона војоке из Осиека и усташе из Вировитице и опсадирали село и за пет Минута Моју жену и ћецу са осталим сељацима под пратњом авијона шћерали на станицу Сухо поље онћесу им све штаимсе допало одузели Маст Брашно и новце и онако Голе утрпали у Вагоне по 85 теро у један затворен Вагон ћесе имало све подуштити такосумг доћерали у Гуњу тусу све људи јопет изули Коије имао нове ци-

пеле и грубо поступајући доћерали суиџ на Саву
Ђесу били 4 дана даљесуиџ преко босне на (*не-
читко*) прећерали у Србију и Лозницу Ајасам
кад је јопет дошла у Херцегсвину талијанска
војска и преузела сву Власт у Херцеговини ја-
сам добијо од талијански власти пропусницу и
дошо преко Санцака у Србију и нашу фами-
лију у Д. Добрић срез Јадрански Ђесе данас
налазим са фамилијом подпуно Болестан Ђе бо-
лујем асва имсвина Којусам имо осталаје у
хрватској држави Којесуми све одузели тоје
Моја изјава какосам прошо у Независној држа-
ви Хрватској аизјављујем на темељу Наређења
среза Јадранскога Бр 1003/42 од 23 марта 1942
Године у Лозници

избеглица Попадић Филип
опћ. Д. Добрић срез Јадрански
14/4-1942

Приредио
Лука Штековић

Невеста из Буприје

Архив И. И. Срезњевског: Невеста из Буприје

Расцрпаве

М. М. Керимова

ПОКУШАЈ РЕКОНСТРУКЦИЈЕ ТРАДИЦИОНАЛНЕ НАРОДНЕ НОШЊЕ СА ПРОСТОРА БИВШЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ ПРВЕ ПОЛОВИНЕ XIX ВЕКА

(по архивским материјалима
И. И. Срезњевског)

Традиционална ношња народа са простора бивше Југославије врло је разнолика. Она је често различита не само у посебним областима, већ чак и у разним селима једне исте области, што је резултат сложених етничких и културних процеса који су се догађали током многих векова на Балканском полуострву, резултат миграција и мешања становништва.

Историјат традиционалне народне ношње дозвољава да се уоче и разумеју оне значајне измене које су се десиле у савременој ношњи народа са простора бивше Југославије. Силом прилика (историјских, социјалних, етничких, културних), ношња народа са простора бивше Југославије променила се током векова. У оним местима где се народна одећа још сачувала, иако, у преобликованом виду, она наставља да се развија. Мења се и данас. Али постоје региони где је традиционална народна ношња готово потпуно изгубљена. Успостављање њеног изгледа и посеб-

них елемената изузетно је важно за комплексна етнографска истраживања културе и живота народа са простора бивше Југославије.

Како истичу савремени српски, хрватски и словеначки етнологзи, народна ношња са простора бивше Југославије прве половине XIX века најмање је проучена, мада постоје њени описи, који су углавном дали инострани путници (О. Пирх, Конт де Буа, Ами Бује, С. Капер и др.), као и српски* аутори XIX века (Ј. Вујић, Б. Магарашевић, М. Милићевић и др.).¹ Међутим, описи народне ношње ретко су праћени њеним скицама. На пример, познати су акварели Србина Н. Арсенивића² и Хрвата В. Караса.³

Огромну научну вредност имају, до сада непознати акварели, скице урађене оловком и цртежи пером — ношње народа са простора бивше Југославије, који припадају познатом руском научнику слависти И. И. Срезњевском (1812—1880), пронађени у *Руском државном архиву књижевности и уметности* (РГАЛИ, Москва).

У РГАЛИ, у фонду И. И. Срезњевског (ф. 436. Ед хр. 1932) чува се фасцикла са 50 акварела⁴ традиционалне ношње народа са простора бивше Југославије: словеначка народна ношња из околине Љубљане, из Зиљске долине (Карантанија), ношња венецијанских Словенаца (локалних етничких група Резјана и Словина), ношња

* У оригиналу ови су аутори названи „Југословенима“, данас неодговарајућим појмом којим се, иначе, у читавом тексту именују различити етно-политички садржаји, што је, према контексту, свуда замењено стварним називима (прим. прев.).

¹ М. Јовановић, *Народна ношња Србије у XIX веку*, Београд, 1979, 5, 7.

² *Југословенска народна ношња*, Београд, 1930. Албум са 47 народних костима представљених акварелима Н. Арсенивића.

³ Л. Бабић, *Воја и склад. Prilog za upoznavanje hrvatskog seljačkog umieća*, Zagreb, 1943, 7, 8.

⁴ РГАЛИ. Ф. 436 (И. И. Срезневский, Ед. хр. 1932). Нажалост, аутор овог рада није имао техничких могућности да прикаже све аквареле Срезњевског.

Словенаца и Хрвата из Истре; хрватска ношња (Јурово, Карловац, предграђе Заграда, Војна Крајина, Славонија, Далмација); српска ношња из Војводине (Бачка, Срем), а такође и српска ношња из разних области кнежевине Србије и Црне Горе (околина Котора). Пошто И. И. Срезњевски није овом приликом посетио Босну, Херцеговину и Македонију, у његовом фонду нема скица ношње тих области. У оним бележницама и дневницима И. И. Срезњевског, где је реч о ношњи народа са простора бивше Југославије, постоје скице оловком и цртежи пером женске и мушке народне ношње и њених посебних детаља.

Акварели и цртежи Срезњевског, а такође и коментари који се на њих односе, попуњавају белине у проучавању традиционалне народне ношње са простора бивше Југославије прве половине XIX века, омогућавајући реконструкцију њених изгубљених елемената. Они су с уметничке тачке гледишта урађени до те мере професионално, с тако великим укусом и проницањем у најситније самобитне детаље народне одеће, да њихор огроман значај не подлеже сумњи и биће, сматрамо, на прави начин вреднован од стране слависта.

Интересовање И. И. Срезњевског за проучавање народног живота и културе других словенских народа⁵ исјавило се још 20-их година XIX века, када је био студент филозофског факултета Универзитета у Харкову. „Љубав према етнографији — пише А. Н. Пипин — била је код њега давнашња“.⁶ Године 1832—1833. Срезњевски издаје зборник словачких и украјинских народних песама. У септембру 1839. године, Министарство народне просвете упућује младог слависту на научно путовање по словенским земљама, ода-

⁵ У архивском фонду Срезњевског у РГАЛИ чува се такође око 50 акварелних цртежа традиционалне народне ношње Чеха, Словака, Пољака.

⁶ А. Н. Пипин, *Русское славяноведение в XIX столетии*, Вестник Европы, СПб 1889. Т. IV, № 8, 716.

кле се он враћа септембра 1842. године. По бившим југословенским земљама Срезњевски је путовао током 1841. године. „За време путовања он је пре свега изучавао народ, његову живу реч и начин живота, и зато је, не ретко, путовао пешке. Скупљао је старе рукописе, у селима је обраћао пажњу на месне промене словенских наречја и на споменике народне књижевности... Сакупљао је филолошки и етнографски материјал, упоређивао, правио закључке“.⁷

За време свог путовања Срезњевски је посетио Праг и Беч, где је код Вука Караџића учио српски језик и спремао се за даље путовање по бившим југословенским земљама.⁸ Његов пут се простирао кроз Штирију, Карантанију, Крајину (Словенија) до Загреба (Хрватска); од краја маја до краја августа 1841. године, он је, заједно с предавачем катедре за словенску филологију Петербуршког универзитета П. И. Прајсом⁹, обавио тромесечно путовање по Истри, Далмацији, Војној Крајини и Црној Гори. Вративши се истим путем у Загреб, он је затим пропутовао Хрватску, Славонију и Србију, где је у Алексинцу завршио своје путовање.¹⁰

У вези с тим што се маршрута Срезњевског по бившим југословенским земљама није у научној литератури детаљно разматрала и што се, не једном, наводила у варијантама, сматрамо да је, ослањајући се на архивске материјале, потребно да се на њој задржимо детаљније. Тим пре што је Срезњевски забележио народну ношњу у многим местима која је посетио. Запо-

⁷ А. Ф. Бычков, „И. И. Срезневский“, Сборник Отделения русского языка и словесности, 1880. Т. 22, № 1—6. Вып. II.

⁸ В. Вулетић, „Срезњевски и Вук“, Анали филолошког факултета 4, Београд 1966, 84—96.

⁹ Више података о П. И. Прајсу може се наћи у чланку: М. И. Керимова, „П. И. Прейс и его этнографическая программа изучения народов Югославии“, Советская этнография, 4/1990.

¹⁰ РГАЛИ. Ф. 436 Ед. хр. 51. Л. 1, 2; в. карту маршруте И. И. Срезњевског по заграничним словенским земљама.

чевши свој пут у Словенији, Срезњевски је посетио Јурово, Метлику, Ново Место, Пљуску, Љубљану, Крањ, Целовец, Марибор, Птуј, Врбу, Бистрицу (на граници Словеније и Хрватске), а затим се упутио у земље венецијанских Словенаца. Потом се кроз Горицу и Постојну вратио у Љубљану. Пропутовавши Истру (Копер, Изола, Бује, Ловречица, Перој, Пула, Водњан, Барбан, Пазин), посетио је Краљевицу, Ријеку, острва Крк и Кљун, градиће Сењ и Башку. Затим се Срезњевски упутио у хрватску Војну Крајину (Оточац, Госпић, Перушић); боравио је на Пагу, на јадранској обали је посетио Нин, Задар, Бенковац, Угљан, Дрниш, Скрадин, Шибеник, Дубровник, Котор и, на крају, стигао на Цетиње. Из Котора се Срезњевски вратио у Херцег Нови, посетио манастире Тврдош и Савину и преко Конавла поново стигао у Дубровник. Затим се преко Стона, Опузена, Сплита, Шибеника, Задра, Ријеке и Карловца 11. августа 1841. године поново вратио у Загреб. Одатле је кренуо у Војводину и Србију — у Новску, Градишку, Брестовац, Пожегу, Брод, Винковце, Вуковар; боравио је у манастирима Прибина Глава, Кувездин и Шишатовоц. Затим се упутио у Сремску Митровицу, Руму, Ириг и фрушкогорске манастире (Хопово, Гргетег и Крушедол). Био је у Сремским Карловцима, Новом Саду и Земуну, а 2. октобра 1841. године, стигао је у Београд. У Србији се његов пут протезао кроз Крагујевац, Крушевац, Алексинац, Ражањ, Параћин, Ђуприју, до манастира Раванице и Манасије, а затим је посетио Пожаревац, Смедерево и Гроцку, да би се 20. октобра вратио у Београд. Затим је преко Земунa, Новог Сада и Пеште стигао у Беч, 27. октобра 1841. године.¹¹

По повратку из словенских земаља, Срезњевски је 1843. године дошао на дужност екстраординарног професора на катедри словенских дијалеката Харковског универзитета, а 1846. године,

¹¹ РГАЛИ. Ф. 436. Ед. хр. 51. Л. 2.

одбранио је докторску дисертацију с темом: „Светилишта и обреди паганског богослужења старих Словена“.

Године 1847. после смрти П. И. Прајса, Срезњевски прелази на катедру словенских дијалеката Петербуршког универзитета. Његова даља научна каријера била је блистава: академик, члан Руског географског друштва (од 1847), редактор првих специјалних славистичких издања — *Известия императорской Академии наук по отделению русского языка и словесности* (1850—1863) и *Ученные записки второго отделения императорской Академии наук* (1852—1863).

На Харьковском и Петербуршком универзитету Срезњевски је држао курсеве о словенским старинама и о историји језика и књижевности Западних Словена. „Успех предавања Срезњевског (на Петербуршком универзитету — М. К) био је огроман, — писао је А. Н. Пипин, — студенти ових факултета, посебно прве године курса, у масама су се скупљали да чују речитог професора; највећа универзитетска сала није могла да прими све заинтересоване“.¹²

Неопходно је напоменути да је у Русији са именом Срезњевског повезан почетак етнографског картографисања насељавања Јужних и Западних Словена. Средином 1850-их година он је наступио у Руском географском друштву с рефератом „Југо-западни Словени“, који је у основи коментар за детаљну етнографску карту земаља које су заузели југо-западни Словени.¹³

И. И. Срезњевски је аутор мноштва радова из историје, језика, етнографије, историје религије словенских народа.¹⁴ Његови ученици били

¹² А. Н. Пипин, *Русское славяноведение*, 719.

¹³ „Срезневский и Юго-западные славяне“, Вестник русского географического общества, 1856. Ч. 18, кн. 5—6.

¹⁴ Упор. етнографске радове Срезњевског као што су: *Жумберские ускоки*, Денница, Варшава, 1843. Ч. 1—3; *Резяне и словины*, Москвитянин 9, Москва, 1844; *О обожании солнца у древних славян*, СПб 7/1845; *О языческом веровании древних славян в бессмертие души*, Журнал министерства народного просвещения 2, СПб 1847. и многе друге.

су А. Г. Чернишевски, А. Н. Пипин и други изузетни руски научници и друштвени радници. В. Јагић је писао о њему као најбољем познаваоцу словенског света, филологу и етнографу.¹⁵

Прелазећи непосредно на анализу архивских материјала И. И. Срезњевског, који се односе на традиционалну ношњу народа са простора бивше Југославије, неопходно је напоменути да се управо одећи поклања велики простор у дневницима, бележницама и цртежима научника. И то није случајно — разноврсна и изузетно сликовита ношња ових народа природно је западала за око свакоме ко се нашао на тим просторима.

Мушку и женску народну ношњу Срезњевски је представио детаљно, са тачним уочавањем пропорција. Обично је цртао спреда, од позади и с бока, наводећи понекад називе њених детаља, али чешће коментаришући сваки посебан део. Срезњевског су интересовале разлике детаља у ношњи девојке и удате жене, разлике у сезонској одећи, регионалне и сталешке разлике у ношњи. При том, Срезњевски у својим првим путним белешкама и дневницима поклања много већу пажњу женској традиционалној ношњи него мушкој. То је посебно значајно за реконструкцију народне ношње. Исту ову мисао је на граници XIX и XX века подвлачио Ј. Цвијић. Он је писао да је женска одећа „постојанија, конзервативнија и често може да буде важан знак порекла становништва, док се мушка ношња обично лошије чува, будући да мушкарци чешће мењају пребивалиште, више контактирају са другим етничким групама и брже прихватају одећу нове средине“.¹⁶

Традиционална народна ношња често пружа могућност да се одреди из које се области пре-

¹⁵ И. В. Ягич, *История славянской филологии*, СПб 1910, I, 329.

¹⁶ Ј. Цвијић, *Антропогеографски проблеми Балканског полуострва*, Српски етнографски зборник 14, Београд, 1902, СХI—СХII.

селила ова или она етничка група. Обично су се пресељеници прилагођавали новим условима, прихватили одећу, дијалекат итд. нове средине, чувајући при том многе особености своје културе. Постоје и такве етничке групе које се адаптирају у новој средини и зато дуже чувају специфику своје одеће, дијалекта, обичаја. С тим у вези, од велике је важности Срезњевсково опис мушке и женске ношње локалне етничке групе српских ускока настањених у Белој Крајини. Српски ускоци су се, спасавајући се од Турака, преселили овамо из Србије и Босне у XVI веку и коришћени су за заштиту граница Аустријског царства.

Како сведоче материјали Срезњевског, у ношњи ускока Беле Крајине, који су живели у хрватском и словеначком окружењу, у првој половини XIX века у потпуности су се чували сви елементи традиционалне српске ношње, потпуно различите од словеначке и хрватске.

Сагласно опису Срезњевског, традиционална мушка усковачка ношња састојала се од сукненог капута плаве боје (*кепенек*, *хаља*), сашивеног попут огртача, белих уских панталона (*лаче*, које су понекад спреда имале праве разрезе оивичене везом) опасаних широким кожним ременом (*нас*), а на појасу — кеса за новац. Преко кошуље с широким рукавима опшивене око врата тамноплавим и црвеним концем облачио се кратак бео или пепељасто сиви сукнени капут без рукава, извезен црном, тамноплавом или црвеним вуном (*долман*), закопчан мноштвом дугмади (*путце*). На глави су носили округлу црвену капицу (она је улазила и у ношњу младића и деце), или шешир широког обода (*криљак*). На ногама — црне кратке чарапе и преко њих кожне опанке, ципеле (*местје*), или, ређе, кожне чизме. „Бркови су неопходан украс ускока — бележи Срезњевски — неки гаје чак и кичу, а други, мада све ређе и ређе, посебно очеви оже-

њених синова, и браду, која је раније била општи украс сваког ожењеног ускока¹⁷.

Женска ускочка ношња састојала се од дугачке беле извезене кошуље широких рукава. Карактеристичан украс кошуље чиниле су пантљичке везене црвеним или тамноплавим концем, које су обавијале врат, прав изрез на грудима и скут. Изнад кошуље се облачио својеврсни украс (*коларде*), који се састојао од ниске дуката. Он је био троугласт и досезао је до паса.

Девојке преко кошуље нису облачиле ништа, једино за време непогоде нешто налик на зубун или кабаницу (*одећа*). Жене су преко кошуље носиле бели дугачки сукнени прслук, откопчан спреда (*зубунац*). Кошуља се опасивала црвеним тканим појасом за којим се држала бритва. Понекад се испод појаса облачила кецеља (*препрт*), или две кецеље — једна спреда, друга позади. Кецеље су обично биле изаткане од вуне, најчешће тамноплаве или црвене, с дугачким ресама.

Девојке су уплитале косу у једну кику у коју су се бочно од слепоочница, уплитале две кикице. Косу су украшавале траком за чији су крај везиване металне, порцуланске или коштане фигурице (*уплетак*), а главу су обвезивале широком гримизном траком украшеном цвећем. Девојке су често носиле црвене или гримизне округле капице (*капа*, *капица*), извезене срмом или шљокицама, украшене дукатима и извезене златним концем.

Жене су носиле велику белу мараму (*преметача*, *печа*) опшивену чипком, покривале њом читаву главу и везивале је испод браде. Косу су заплитале у две кике, које су се, украшене тракама, с рамена спуштале на груди. Око врата су обично носиле отрлице од корала и стакла.¹⁸ На

¹⁷ И. И. Срезневский, *Жумберские ускоки*, Денница, Варшава, 1843. Ч. 1—3, 110—112.

¹⁸ Исто тамо; РГАЛИ. Ф. 436. Ед. хр. 70. Л. 2, (упор.) А. Баш, *Opisi kmečkoga oblačilnega videza na slovenskem v I polovici XIX stoletja*, Ljubljana, 1984, 95 — опис народне ношње ускока Беле Крајине, који је 1851. направио Станко Враз.

ногама су имале кратке тегетцрвене чарапе (*лачице*), а такође и ципеле (*постоле*), или опанке.

Срезњевски описи и скице ускочке народне ношње сведоче о томе да је упоредо са типично српским, традиционална ускочка ношња садржала њој својствене специфичне црте, што се испољавало чак и у посебним називима појединих детаља одеће, и што је изгледа било позајмљено из хрватске и словеначке народне ношње. Запажања Срезњевског су нарочито интересантна за разумевање и еволуцију српске традиционалне ношње уопште.

Као што смо већ рекли, у својим путним белешкама и дневницима Срезњевски велику пажњу поклања традиционалној женској ношњи из разних крајева Кнежевине Србије. Он је издвајао такве карактеристичне црте те ношње као што је *кошуља*, украшена везом или гајтанима преко које се облачи дугачак бели сукнени прслук без рукава (*зубун*); по ивицама је *зубун* био извезен цветним орнаментом од црвене и тегет вунице и украшен апликацијама од трака. Срезњевски не једном скреће пажњу на обредну функцију одеће. Тако је, на пример, писао о томе да се у случају смрти једног од чланова породице *зубун* окретао на налицје.

Кошуља се опасивала тканим појасом у боји, а њим се понекад опасивао и *зубун*. Преко рамена је обично била пребачена марама од вунене тканине с ресама (*струка*), савијена у три слоја; дужина мараме била је 2 метра.¹⁹

Сукња се шила од вунене тканине. Спреда и позади преко сукње се носила кецеља (*прегача*), сашивена обично од вунене тканине (свакодневне су биле од грубог платна), с тканом шаром и ресама, чешће без њих. Како је исправно напомињао Срезњевски, девојке су облачиле само једну кецељу спреда. Интересантна појава ношења двеју кецеља, карактеристична не само за Србе, него и за етничку групу Крашована из румунског Баната, распрострањена затим у Бара-

¹⁹ РГАЛИ. Ф. 436. Ед. хр. 1932. Л. 27.

њи и Славонији, као и у северној Бугарској — односила се, по тврђењу Л. Нидерлеа, на древни тип словенске женске одеће, који се касније сретао и код Руса.²⁰ Савремени истраживач Г. С. Маслова сматра да је тај тип неушивене женске одеће био у прошлости најраспрострањенији у Украјини и Белорусији, а да је данас још типичан за Гуцуле.²¹ Судаћи по територијалној распрострањености на просторима бивше Југославије, двопрегачни тип одеће се односи на панонски културни слој.²²

На ногама су девојке носиле штрикане шарене чарапе и кожне опанке.²³

Говорећи о српском женском покривалу за главу и разликама његове употребе код жена и девојака, Срезњевски је писао да је у околини Левча жена од момента удаје до почетка трудноће носила на глави тзв. смиљевац (*цмиљевац*) — својеврсно покривало које потиче од првобитног венца и има сложен облик. Име је добио по цвету смиљу. На овај су се венац такође причвршћивале перушке и траке, златни прстенови са стране, а понекад — поврх смиљевца — још један прстен.²⁴ Смиљевац су у српским земљама најчешће носиле невесте или неудате жене.

²⁰ L. Niederle, *Slovanské starožitnosti I*, Praha, 1911, 482; Г. С. Маслова, *Народная одежда русских, украинцев и белорусов в XIX начале XX вв.*, Восточнославянский этнографический сборник, М. 1956, 636.

²¹ Г. С. Маслова, нав. дело 631—632.

²² У савременој српској, хрватској и словеначкој етнологији постоје различите класификације традиционалне одеће, нпр.: У. Бјеладиновић, *Сеоске ношње и њихова типолошка класификација*, Гласник Етнографског музеја 44, Београд, 1980, 75—86; М. Гупшић, *Тумач изложене грађе Етнографског музеја у Загребу*, Загреб, 1955; З. Чулић, *Народне ношње Босне и Херцеговине*, Сарајево, 1963; М. Лажаров, *Словенска људска ношња*, Љубљана, 1952. Срезњевски није класификовао типове ношње народа са простора бивше Југославије, али нека његова запажања (нпр. о вези распрострањености одређеног типа одеће с географским границама дијалеката) могу да буду корисна за решавање проблема типологије народних ношњи.

²³ РГАЛИ. Ф. 436. Ед. хр. 41. Л. 114—116.

²⁴ РГАЛИ. Ф. 436. Ед. хр. 41. Л. 116.

Интересантно је напоменути да су девојачки смиљевац носиле такође и младице. Један од облика смиљевца било је и покривало од перушки (*перјаница*), које се носило „од венчања до краја прве године брака“.²⁵ Перушке које су га украшавале имале су, осим декоративне, и магијско-заштитну функцију.

Срезњевски је такође описао и друго покривало главе српске девојке-сељанке, не указавши, нажалост, из које је области — међутим, можемо да закључимо да је тај тип женске ношње најраспрострањенији у централним и јужним областима Србије. Он подвлачи да су до удаје жене ишле са непокривеном главом, а да су понекад облачиле црвену капицу сличну фесу; њу су украшавале дукатима, који су значили да је „девојка сазрела за удају“.²⁶

Веома је интересантан акварел женске ношње из околине Крагујевца. Срезњевски скреће пажњу на то да су жене овде на глави носиле покривало које је имало тврду основу у облику рога (*конђа, цег*). Поврх конђе се стављала шарена марама (*превез*), која се спуштала низ леђа. Српски етнограф и писац М. Милојевић упоредио је конђу с руским *кокошником*, који су у то време носиле сељанке из околине Москве.²⁷ Савремени етнолог Г. С. Маслова сматра да такав тип покривала са тврдом основом (рогато покривало главе) несумњиво потиче из дубоке старине. Он је био најраспрострањенији код јужних Великоруса.²⁸

О ношњи српске грађанке Срезњевски је писао веома мало. У његовом архиву смо пронашли само један акварел. Коментаришући ту скицу, научник пише да је грађанска ношња мало чиме одступала од сеоске. То је, по његовом ми-

²⁵ РГАЛИ. Ф. 436. Ед. хр. 41. Л. 121.

²⁶ РГАЛИ. Ф. 436. Ед. хр. 1932. Л. 35; Ед. хр. 41. Л. 121.

²⁷ М. Б. Милићевић, *Кнежевина Србија*, Београд, 1876, 117.

²⁸ Г. С. Маслова, нав. дело 670—671.

шљењу, изазвано недовољним продором европске одеће у српску градску средину.²⁹

У својим скицама и дневничким забелешкама Срезњевски је велики део посветио хрватској народној ношњи, карактеристичној по бројним варијантама. Она је пре свега специфична у Далмацији, Хрватском приморју и Славонији и, на крају, у самој Хрватској. Треба напоменути да се народна ношња Хрватског приморја, острва и Далмације, уз извесне особене одлике, у целини налазила под утицајем традиционалне ношње динарске зоне.

Врло су драгоцени описи и скице мушке и женске ношње са острва Крка (стари назив — Веља). Ношња сељанке састојала се од дугачке црне сукње (*жуница*) са бретелама причвршћеним за појас. Сукња се обично шила од вунене тканине и имала је два попречна набора при дну. Жене су такође носиле белу кошуљу (*стомања*) с равним разрезом на грудима и набрану око врата. На глави су носиле белу мараму (*руб*) правоугаоног облика, која је била причвршћена на затиљку и уоквиравала лице меким наборима. Тако су, према запажању Срезњевског, носиле мараму девојке, а жене су троугаону мараму везивале испод браде. Девојке су такође стављале на главу венчиће од цвећа и трака (*круна*).

Мушкарци са острва Крка носили су кратак црни капут с рукавима и два џепа у висини струка (*јакега*), белу кошуљу, црне широке панталоне (*брегеше*), црни шешир с ободом (*клобук*), а на ногама — дуге вунене чарапе и кожне ципеле (*постоље*).³⁰

Као што је уочио Срезњевски, жене су у Далмацији (околина Нина) носиле сукњу (*буштан*) опасану неколико пута око струка кожним појасом (*нас*). Обавезни елемент женске одеће била је печа — бела четворougаона марама од домаћег платна са црвеним воланом. Девојке су на глави носиле *паргу* — покривало с отвореним

²⁹ РГАЛИ. Ф. 436. Ед. хр. 1932. Л. 33.

³⁰ РГАЛИ. Ф. 436. Ед. хр. 39. Л. 2; Ед. хр. 41. Л. 51.

врхом, која се састојала од комада свиленог рипса с нашивеним трачицама (црвеним, плавим, жутим, зеленим), које су се спуштале низ леђа. *Парга* се украшавала цветовима од фолије, а низ образ се спуштала зелена гранчица са цвећем и ситним плодовима (*китица*). На ногама су ношене дупле вунене чарапе (*биреве*), а преко њих су се облачиле чарапе са равним бочним разрезама, оивичене везом (*назубке*).³¹

На острву Првичу у Далмацији жене су носиле тзв. *кошуљу*, са изрезом спреда и широким рукавима, завезану на грудима широком црвеном траком (*курдела*).³² Кошуља — најстарији тип одеће, аналогна средњевековној тунци — постојала је овде још од насељавања далматинске обале од стране Хрвата. Овај тип кошуље посебно је био распрострањен на јадранској обали и острвима. Како напомиње Срезњевски, у Далмацији, близу Шибеника, на такву је кошуљу облачена кратка бела хаљина без рукава (*брњица*) са фалтама на струку. *Брњица* се увлачила у сукњу од меког браон сукна. Жене су овде носиле беле и црвене вунене чарапе, а девојке искључиво беле. „Метнула је черљени чарапе“ — говорило се за девојку која се удала. На ноге су се обувале ципеле од меке коже (*фирале*). На глави се носила марама слична „печи“ (*судак*). Зими су жене у Далмацији, као и мушкарци, носиле црни огртач с капуљачом (*кабан*).³³

На острву Корчули у Далмацији жене су покривале главу шеширом (*клобук*) с разнобојним пантљикама и украсима од вуне (*пенатије*).

У Макарској (Далмација) глава је покривана црвеном или белом марамом типа „пече“ (*болдун*), која се подвезивала траком (*подвезак*). Девојке, напомиње Срезњевски, обично позади носе кику (*перчин*), а жене две кике спреда.

³¹ РГАЛИ. Ф. 436. Ед. хр. 41. Л. 61.

³² РГАЛИ. Ф. 436. Ед. хр. 41. Л. 71.

³³ РГАЛИ. Ф. 436. Ед. хр. 41. Л. 75; Ед. хр. 39. Л. 32.

У околини Задра и Скрадина девојке су на главу стављале малу капу (*капица*).

Мушкарци из околине Сплита носили су дугачак сукнени капут (*алина*), по мишљењу Срезњевског, веома налик на руски кочијашки кафтан. Панталоне су биле уске, дуге, а на ногама су биле кожне ципеле.³⁴

Научник је веома детаљно описао славонску мушку и женску народну ношњу из Градишке. Овде су жене носиле беле кошуље (*рубина*) с реглан рукавима, набране око врата. Кошуље су подвезиване широким тканим појасом. У рејону Градишке и Новске и жене и девојке носиле су такође полугошуљу (*оплечек*) од танког белог платна с воланима и разрезом позади. За *оплечек* се пришивао доњи део кошуље (*скута*) налик сукњи од нешто грубљег платна.³⁵ Преко *скуте* се облачила дуга кецеља (*прегача*) од ланене или вунене тканине, опшивена ресама. На *оплечек* се облачио кожни прслук жуте боје (*кожушак*), извезен црвеним или зеленим концем.

Мушкарци су били обучени у широке панталоне (*лаче*), преко кошуље су имали капут без рукава извезен спреда срмом, на глави — шешир широког обода, а на ногама чизме. Жене су носиле кожне ципеле.³⁶

Одећа локалне етничке групе Хрвата (Бићи)*, насељене на територији између Истре и Крајине (између Трста и Ријеке), представљена је код Срезњевског мушком народном ношњом сељака из Колпра. Срезњевски је називе делова одеће обично прикупљао на лицу места, што је и овде био случај: *убојки* — обојци, *беневреци* — широке панталоне стегнуте кожним каишем, *крозак* — кратак зимски огртач, *шкрељак* — шешир широког обода, *јакна* — кратак црни капут од домаћег сукна.³⁷

³⁴ РГАЛИ. Ф. 436. Ед. хр. 41. Л. 75.

³⁵ РГАЛИ. Ф. 436. Ед. хр. 42. Л. 7.

³⁶ РГАЛИ. Ф. 436. Ед. хр. 42. Л. 8.

* Бићи су Истрорумуни који данас живе испод планине Учке близу Опатије — прим. прев.

³⁷ РГАЛИ. Ф. 436. Ед. хр. 41. Л. 41.

У Хрватској (у близини Карловца) пажњу Срезњевског је привукао женски покривач за главу. Преко капице са тврдим дном облачила се црвена сукнена марама извезена срмом. „Ову мараму, пише он, жене у Карловцу носе врло једноставно: кике су с обе стране увијене око ушију у два клупка. Пресавијена марама веже се позади траком и тај крај виси низ затиљак“. Жене носе кратак капут без рукава (*гаља* или *зобон*) од белог сукна с плавим или црвеним апликацијама и са по два џепа на појасу, такође украшена апликацијама.

Мушкарци из околине Карловца носили су раван кратак полу-капут (*кебењак*) сашивен исцела, дугачак огртач с рукавима, без џепова (*кабаница*), са усправном крагном. *Кабаницу* су, како је напоменуо Срезњевски, носили штокавци и чакавци, а *кебењак* — кајкавци. Код кајкаваца су панталоне обично широке; кошуље су преко панталона, слично штокавцима, носили и граничари. Чакавци из околине Загребa носили су беле панталоне, доле сужене.³⁸

Важно је рећи да је Срезњевски обраћао пажњу на поклапање граница дијалеката хрватског језика и типова хрватске народне ношње. Заиста (и томе су по угледу на Срезњевског пажњу поклањали и научници друге половине XIX и XX века), као последица миграција и мешања становништва у земљама са простора бивше Југославије, у народној ношњи се јављало извесно шаренило које се, као једна од главних етничких особености становништва тог региона, сачувало и у каснијем времену. Управо зато су промене у народној ношњи и дијалектима научници са простора бивше Југосларије сматрали значајним факторима етничких и културних процеса.

У хрватском делу Војне Крајине, близу Брлога, Срезњевски не само да описује женску и мушку ношњу, већ наводи и називе њених делова. Жене су овде носиле широки појас (*тканица*) украшен срмом и златом, сукнену кецељу (*пре-*

³⁸ РГАЛИ. Ф. 436. Ед. хр. 513. Л. 36.

гача) с попречним пругама, белу тунику без рукава (зубун) украшену везеним апликацијама црвене, зелене и тамноплаве боје; преко ње су облачиле црну тунику са рукавима (алина, аља), а на ногама су имале чарапе. Срезњевски пише да су жене обично „уплитале две кике спреда, а девојке — једну позади“. На крај кике се уплитала кожна трака (уплетак) за коју се везивало од 20 до 30 дуката. Као украс су служиле минђуше (ревине) и мали обруч на врату (рубасо). У свечаним приликама су неудате жене, као и невесте, носиле ћердан у облику дугачке прегаче с нашивеним дукатима. Мушкарци у Војној Крајини облачили су се, по мишљењу Срезњевског, једноличније и скромније: лети су носили широке панталоне (гаће), а зими беле узане панталоне од сукна (беневреци), прслук и кратак капут од вунене тканине (ћурак).³⁹

Словеначка народна ношња најдетаљније је код Срезњевског приказана одећом двеју локалних група — Резјана и Словина из Венецијанске Слсвеније. Ове групе које су живеле у планинском пределу (Алпи) чврсто су, без обзира на интензивни процес њихове романизације, чувале сопствени језик, древне обичаје, материјалну културу. Ипак, по мишљењу Срезњевског, мушка ношња Резјана није одолела утицају немачко-италијанске културне традиције. Мушкарци су носили кратак капут (*köbonj*) преко прслука (*pet*), узане панталоне (*chlače*), а на ногама чизме (*skôrnice*), кожне или дрвене ципеле (*čryvje, cokline*). Одећу је завршавао шешир широког обода (*klôbuk*), или капа. Нису носили бркове.

Женска резјанска ношња одликовала се већом разноликошћу и самосвојношћу. Преко кратке беле кошуље која се спреда закопчавала мноштвом ситних дугмади (*skak'ca*) и корсета (*pet*), жене су облачиле црну хаљину без рукава (*tjumazat*), раскопчану на грудима и са два

³⁹ РГАЛИ. Ф. 436. Ед. хр. 39. Л. 12.

набора спреда; преко хаљине су носиле црни појас (*pas*). На глави се обавезно носила шарена (*facelet*), или бела (*petja*) марама, складно завезана слободним чвором... „Посебно ми се, — пише Срезњевски — свиђа *retja*, оригинално повезана накосо, тако да је чело полүзатворено, а на откривеној десној страни главе висе широки крајеви машине, те она придаје лицу некакву лакоћу и смелост“.⁴⁰ На ногама су жене носиле беле чарапе и ципеле (*črivje*). За лошег времена преко хаљине се облачила кратка шарена сукнена јакна с рукавима (*tjumažat*). „Неке жене су носиле мараме на грудима. На ушима су обично минђуше (*retjine*), а прстен (*pärstän*) носе само удате жене“. Срезњевски је бележио да се коса уплитала у кике и намештала на затиљку у пунђу. У прошлости је невестину одећу завршавао зелени плишани венчић, обавијен златном нити (*vjine*), на који се прикачињао дуг и широк муслински вео (*petjina*) који се лако могао претворити у мантију. Али овај обичај је већ био изгубљен кад је Срезњевски посетио Резјане.⁴¹

Словинска мушка ношња разликовала се донекле од резјанске. Она се састојала од прилично уских панталона (*br'heše*), чарапа (*chlače*), или обојака, чизама (*kozianke*), или ципела (*škarpe*); у планини су се носиле дрвене ципеле (*žlekule*). Словински сељак је био обучен у кратак капут без рукава (*kamžol*), или са рукавима (*zobôn*); зими или приликом непогоде преко камжола се облачио огртач (*plaštj*) или кожух (*koziš*); на глави се обично носио шешир широког обода (*klabok*) или шубара налик на јужноруску (*mjechača*). Пастири, каже Срезњевски, имају огртач од зеленог сукна (*drahelj*). Словини су бријали бркове и браду, а поједини мушкарци су се шишали само спреда, остављајући позади

⁴⁰ Письма Вячеславу Ганке из славянских земель, Варшава, 1905, 971—976 (писма И. И. Срезњевског).

⁴¹ РГАЛИ. Ф. 436. Ед. хр. 20. Л. 1; И. И. Срезневский, Резяне и словины, Москвитянин 9, Москва, 1844, 213.

дугачку косу.⁴² Жене су преко беле кошуге (*srajca*) с извезеним рукавима и оковратником (*roka-vu činjenu, vratk činjenu*) носиле црну полусукнену сукњу (*medželana*) на трегере, или сукњу с прслуком (*čimezot*) на закопчавање спреда: све то се подвезивало белим широким појасом (*čimoza*) чији су крајеви висили спреда; поједине жене су облачиле тамну блузу (*plajšk = dzjake-ta*) или белу сукнену јакну (*krožat*), а зими сукнени огртач (*chalja*); на ногама су носиле чарапе и кожне ципеле (*neše*). Кике (*rosnice*) су се позади причвршћивале великом иглом (*jehva*) и чешљем (*čerjenk*). Девојке су на глави обично носиле бели повез (*partja = opječk*) или шарену мараму (*fačolet*); на ушима су биле минђуше (*rečjine*), око врата огрлица (*vez*), на рукама прстење (*pr'stän*) и наруквица (*zlatica*).⁴³

Срезњевски, нажалост, није забележио женску ношњу локалне етничке групе Словина — Зиљана, насељених у долини реке Зиље у Карантанијским Алпима, али је навео њен опис. Девојке су у Зиљској долини (у Горици) носиле кратке хаљине, скоро до колена. Преко рамена су пребацивале велику мараму чија су два краја била закопчана испод грла прибадачом, а друга два била завезана око струка, са машином позади. Марама се подвезивала црним кожним појасом с апликацијама од пауновог перја. За један крај мараме била је позади прикачена бридва. На глави се носила марама украшена набраном чипком, чија је дужина износила 6 метара. Уски рукави веома кратке кошуге завршавали су се чипканим воланом.⁴⁴

Тако, многи цртежи традиционалне ношње народа са простора бивше Југославије, а такође и њени описи, пронађени у архиви И. И. Срезњев-

⁴² Исто, 221.

⁴³ Исто, 222; РГАЛИ. Ф. 436. Ед. хр. 689. Л. 3; А. Баш, *Opisi kmečkega oblačilnega videza na slovenskem v I polovici XIX stoletja*, Ljubljana, 1984, 125.

⁴⁴ *Путевые письма И. И. Срезневского из славянских земель 1839—1842*, СПб 1895, 208.

ског, помажу савременим етнолозима да боље схвате особености и богатство делова традиционалне одеће тих народа. Вредност ових материјала, по нашем мишљењу, је и у томе што на основу њих може да се реконструише традиционална ношња прве половине XIX века у оном облику у коме је у то време постојала. Касније су се неки њени детаљи губили. На пример, словеначка народна ношња данас је готово у потпуности изашла из употребе.⁴⁵ Треба напоменути да Срезњевски никада није из вида испуштао ни најситније локалне разлике у народној ношњи Срба, Хрвата и Словенаца, а такође је истицао разлику у локалним називима овог или оног детаља ношње. Без обзира на извесну фрагментарност појединих његових описа народне ношње, ти материјали у целини, заједно са његовим драгоценим скицама, могу да буду употребљени у упоредним изучавањима одеће европских народа.

С руског превела
Људмила Јоксимовић

⁴⁵ *Народы мира. Этнографические очерки, Народы зарубежной Европы, Т. I (М. 1964), 45.*

Скујову

Вања Станишић

НЕКЕ СТАРЕ И НОВЕ ИДЕЈЕ У ВЕЗИ С ЕТНОГЕНЕЗОМ СЛОВЕНА

Као што је познато, средином I-ог миленијума хришћанске ере Словени ступају на историјску сцену с три различита имена. На истоку, између Дњестра, Дњепра и Црног мора, зову их Антима (како је такође у VI в. забележио Јордан историчар Гота), на западу, од Висле и Одре до Алпа зову их Венетима (немачко име за Словене је *Winden*, а Финци Русе и данас зову *Vepä*) и на југу, у Средњој Европи и Подунављу зову се Словенима. Досадашња сазнања указују на то да су прва два назива несловенска и да само трећи представља словенски самоназив, који је, изгледа, био ознака Словена у опозицији према Не-Словенима јер се среће на разним граничним подручјима словенског света.

Спорно питање у словенској етногенези, поред словенског имена, представља и утврђивање словенске прадомовине. Најразличитија гледишта о том питању могу се свести на две главне опречне претпоставке: а) да је словенска прадомовина била северно од Карпата и б) да је била јужно од Карпата. Сви историјски извори који се доводе у везу са Словенима од почетака Хр.е. па до Велике сеобе народа говоре о њима као северноевропском народу. По речима Тацита и Птолемеја (II в.) то су источни суседи Гер-

мана који живе од Венетског залива до Венетских планина (= од Балтика до Карпата). Насупрот овим страним изворима о Словенима, главни домаћи споменик који говори о пореклу Словена, Кијевски летопис староруског писца Нестора из XII в., познатији као *Повѣсть врѣмѣньныхъ лѣтъ*, постојбину смешта у Средње Подунавље. У њој се као старинци спомињу два западнословенска народа (*Моравѣ, Чеси*) и три јужнословенска (*Хрвати вѣлики и Серви и Хорватѣ*). После овако изложеног прегледа словенских племена у њиховој дунавској прадомовини, помиње се најезда Блеха (*Волѣхи*), који су преотели словенску земљу и покренули их у сеобу ка северу. На том месту следи детаљан попис летописцу добро познатих старопољских и староруских племена.

Ова места представљају крунски доказ јужнодунавске или панонске теорије о пореклу Словена, која је у науци владала све до Лубора Нидерлеа. Одбацујући је као произвољну и нетачну, каснији научници су јој, попут Алексеја Шахматова, супротставили значајну чињеницу да се у историјским изворима Словени у Средњој Европи не само јављају после Германа, већ су и блага средоземне културе по јасном сведочанству језика преузимали посредством Германа.¹ Очигледан пример за то су главни хришћански термини *црква* и *крстити* који у словенским језицима потичу из германског: први посведочен у ствнем. као *chiricha* (свнем. Kirche) из виз. *κυρική* "скупштина, сабор" (истог порекла као и синоним *ἐκκλησία* који су преузели други европски народи), а други од германског облика Христовог имена - ствнем. *krist* (свнем. Christus), у ствнем. је постојао и глагол *kristen/en* = *крстити* док су остали европски народи и ту преузели грчки синоним *βαπτίζω*.

¹ А. Е. Супрун - А. М. Калюта, *Введение в славянскую филологию* (Минск, 1981), 176.

Данас владајућа севернокарпатска теорија о пореклу Словена дели се на две хипотезе. Прва источна или "сарматска", прадомовином сматра порецје Дњестра и Дњепра, на коме се по методу елиминације може искључити присуство свих околних суседа Словена. Друга је западна или "венедска", по којој је прадомовина Словена била порецје Одре и Висле, тј. данашња Пољска. Међутим, заједничко слабо место обеју хипотеза је то што не располажу доказима о аутохтоном присуству Словена на тим просторима. Ниједна од старих и међусобно сродних археолошких култура које су постојале између Висле и Дњепра од краја II мил. пре Хр. до IV в. Хр.е., лужичка, поморска, пшеворска, зарубинецка и черњаховска, не уклапају се у сиромашне и просте облике словенске материјалне културе с којом се они у VI в. јављају на историјској сцени.²

Шта више, у поменутиим археолошким културама и у топонимији тога географског простора уочљиво је такође знатно материјално и језичко присуство балтичких народа. Ове чињенице, као и постојање старих и веома бројних балто-(старо)балканских лексичких веза, у којима иначе Словени не учествују,³ условиле су појаву нових гледишта на етногенезу Словена и њихово место у индоевропској језичкој породици. Још увек није решено питање да ли је очигледно балто-словенско језичко јединство последица балто-словенске празаједнице (попут индо-иранске језичке породице), или само балто-словенског језичког савеза, а појавиле су се и такве хипотезе, изнете од стране истакнутих стручњака као што су Т. Лер-Спавињски, В. Пизани, В. В. Иванов и В. Н. Топоров, о млађем пореклу Словена од Прото-балта с могућим утицајем туђег суперстрата

² В. П. К о б ы ч е в, 33-41.

³ В. Н. Т о п о р о в, *К фракийско-балтийским языковым параллелям*, Балканское языкознание (Москва, 1973), 30-60.

(иранског, илиро-венетског, дачког итд).⁴ Својеврстан одговор овако неповољном позном издвајању Словена међу другим Индоевропљанима, представља повратак хипотези о јужнокарпатској прапостојбини Словена Олега Трубачова. Овај познати руски славист одриче постојање балто-словенске празаједнице и сматра Словене самобитним и по етно-језичким одликама доста архаичним Индоевропљанима,⁵ у чему иначе није усамљен, али их у односу на балто-балканску осовину смешта попут Шафарика у Подунавље, у чему је, међутим, усамљен. Иако Трубачов већ читаву деценију уобличава своју хипотезу, стиче се утисак, нарочито после недавно објављене убедљиве критике Александра Ломе,⁶ да он ипак није успео да докаже етногенетску повезаност Протословена и скоро ништа боље познатих античких Панонаца. Поготово је релативизована доказна снага староруске Повести. Сви који су на основу њене приче тражили прапостојбину Словена у Панонији пренебрегавали су уводне речи Повести - По мнозихъ же временахъ сѣли соуть Словѣни по Дунаеви, гдѣ естъ ныне Оугорьска земля и Болгарьска - које јасно сведоче да је летописац имао у виду досељавање већ формираних Словена у Панонију, а што је, уосталом, како примећује А. Лома (212), Трубачов и сам тврдио "у једном раду који претходи његовом преобраћању у поборника подунавске хипотезе".

Кључно место ове хипотезе свакако је "влашка тема" која рачуна с тим да се под овим етничким именом у историјском памћењу чува предање о 15 ве-

⁴ О. Н. Трубачев, *Языкознание и этногенез славян*, Вопросы языкознания 4/1982: 15.

⁵ О. Н. Трубачев, *Вопросы языкознания* 4/1982: 17.

⁶ А. Лома, *Подунавска прапостојбина Словена: легенда или историјска реалност*, Јужнословенски филолог XLIX/1993, 187-220.

кова старијој најезди Келта у Средњу и Југоисточну Европу. Међутим, Трубачовљева лингвистичка аргументација састављена од две-три мађарске речи сумњивог келтског порекла није била довољно убедљива да то и потврди. Као што је познато, име *Власи* изводи се од имена келтског племена *Uolcae* који су у Цезарово доба живели у области Шварцвалда, али у германским и словенским језицима означава романске народе (нем. *Welschland* = *Italien, Frankreich*; пољ. *Włochy*, словен. *Лајко* "Италија", срп. *Влашка*, укр. *Валахија* "румунска кнежевина Влашка" - у струц. такође "Италија"), што претпоставља њено преузимање у доба после романизовања Келта, и у таквом облику у словенске језике могла је да пређе само у германском безвученом изговору: *woike > прагерм. *walhōz > прасл. *volъхъ.⁷ Келтска хипотеза држи се само на нејасној уводној тврдњи Повести о најезди Влаха на словенску земљу (*Волахомъ во нашедшемъ на Словѣни на доунавскии*), али већ у другом помену Влаха, под годином 898. у коме се описује продор Мађара у Панонију, јасно је како је ту реч о Романима. Попут Повести савременој анонимној хроници краља Беле и овде Угри у Панонији затичу Влахе и Словене (*Blaci et Slavi*): ...и почаша воевати на живущах тоу Волахи и Словѣни. Оубахоу во тоу преже Словѣне и Волахъе приаша землю словѣнскоу. Посемъ же Оугри прогнаша Волахи и насадиша землю тоу... Питање је изгледа једино на које се ту Романи мисли. Садржај упућује на претпоставку да је ту можда описана борба између словенског и латинског свештенства око превласти у Панонији, јер се, како је уочио А. Лома (216) "изједначење народности са културним идентитетом слаже са основном тенденцијом "Сказанија", оно је разумљиво са гледишта монашке средине у којој се

⁷ P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskog ili srpskog jezika* (Zagreb, 1971-1974), под *влах*; Български етимологичен речник (София, 1971), под *влах*; М. Фасмер, *Этимологический словарь русского языка* (Москва, 1986), под *волъх*.

ова традиција обликовала и умногоме оправдано с обзиром на објективно велику улогу коју је тај чинилац имао у формирању средњовековних словенских народа". Тиме се, ипак, не исцрпљује цело питање, као што је нпр. помен "Влашке земље" - Тетта Власхогит у Анониму краља Беле, која се налазила у Трансилванији (старој Дакији).⁸ Још 70-их година В. Д. Корољук је претпоставио да појам *Власи/Волоси* у овом и другим староруским споменицима представља контаминацију најмање три значења: а) Власи "Стари Римљани (= Латини)", б) Власи "балканоромански сточари", в) Власи "Ромеји, византијски поданици".⁹

Чак и када податке из Повести не би смо одбацили као нетачне, из њих не проистиче закључак да је Подунавље била прадомовина Словена. Она нам у ствари говори о томе да је Средње Подунавље у једном историјском периоду било центар словенске територије, према коме су остали њени делови били периферије, што не значи да је у неком другом времену могло да буде обрнуто. Који је то временски период могао да буде, види се по првобитној везаности словенског самоазива за средњоевропски простор, из летописчеве јасне свести о етно-језичком јединству Словена и, на крају, из културно-историјског значаја Паноније у настанку словенске писмености и словенског књижевног којнеа. Изузетан значај у овом контексту има и чињеница, на коју је први указао

⁸ Э. А. Рикман, *Некоторые вопросы романизации населения левобережья Нижнего Дуная в первой половине I тысячелетия*, Славяно-волошские связи (Кипинев, 1978), 60.

⁹ В. Д. Корољук, *Волохи и славяне*, Советское славяноведение 4/1971; *Пастушество у славян I тысячелетия н.э. и перемещение их в Подунавье и на Балканы*, Славяне и волохи, Славяно-волошские связи (Кипинев, 1978), 190; *Термин «Волошская земля» в раннесредневековых письменных источниках*, Этническая история восточных романцев (Москва, 1979), 191-202.

Тадеуш Милевски,¹⁰ да је Панонија била центар познопрасловенских фонетских иновација. Ту су настали: а) метатеза ликвида (**gordъ* > *grad*, **zolto* > *злато*), б) прелаз назала у уснене вокале (*зжвъ* > *зуб*, *мзгъ* > *језик/јазик*), в) победа уске артикулације њ, г) прелаз њ > и, д) падајућа реченична интонација, ђ) отврђавање позиционо умекшаних сугласника (тзв. "еманциповани консонантизам"). У односу на овај центар разликују се три периферије: 1) најближа - словеначко-чакавска и јужноруска, 2) средњеудаљена - пољско-северноруска, 3) најдаља - бугарско-македонска и полабско-поморска, с највећим бројем архаичних црта. Могуће је да је на овом простору настало словенско етничко име, како је претпоставио сам Трубачов који је одсуству Словена у античким изворима супротставио одсуство словенског имена,¹¹ али је исто тако вероватно, како закључује А. Лома (218), да је Панонија била пре колевка словенства као етно-културног феномена, него Словена као посебне гране Индоевропљана.

У сваком случају, поменуте балто-балканске језичке везе, као и сасвим извесне старобалканско-словенске језичке паралеле, које су најбројније у дачким глосама, а појединачно их има у скоро сваком старобалканском језику, сведоче о древним географским и дијалекатским везама Палеобалканаца, Балта и Протословена у оквирима индоевропске породице. Старина тих веза показује да прапостојбине једних, других и трећих нису биле међусобно нарочито удаљене. Могли би смо чак рећи да управо старобал-

¹⁰ T. Miłewski, *Archaizmy peryferyczne obszaru prasłowiańskiego*, Sprawozdania z posiedzeń komisji PAN (Kraków, 1966); О. Н. Трубачев, *Языкознание и этногенез славян*, Вопросы языкознания 3/1984, 21; А. В. Куркина, *Паннонославянская языковая общность...*, 37.

¹¹ О. Н. Трубачев, *Языкознание и этногенез славян*, Вопросы языкознания 5/1982, 7.

канска загонетка великим делом крије и тајну порекла Словена. На жалост, наша знања о тим језицима своде се на оскудне језичке пабирке, па су нам ту од извесне помоћи сазнања и сведочанства из области духовне културе ових народа. На овом месту желимо да подсетимо на нашег истакнутог балканолога Милана Будимира који је још 50-их година пионирски антиципирао нека каснија открића у вези с етногенезом Словена. Ова питања илустроваћемо трима Будимировим идејама од којих ће се неке у сличном облику касније наћи и код О.Трубачова.

Говорећи о пореклу грчког националног имена "Ελλην" које је првобитно носило једно епирско племе у близини чувеног светилишта Додоне познатог по свештеницима аскетима "Ελλοι или Σελλοί, који из културних разлога спавају на голој земљи, Будимир је још 1952.¹² указао на његово догрчко порекло упоредивши његову основу с лат. *solium* "тло" и слов. *село* из прасл. **sedlo* - што објашњава геминацију грчке ламбде. Ову старобалканско-словенску паралелу поново је открио О.Трубачов 1980.¹³ позвавши се само на једно Георгиевљево поређење (*Балканско езикознание* 1/1961) имена самог светилишта "Ελλα с лат. *sella* "седиште, седло", али без словенских паралела, и скренуо пажњу на то да и грчки наставак за облик -ην представља јединствену паралелу словенском ктетичком наставку **-jnitь*/**-janitь*, иначе усамљеном у индоевропским оквирима. У том контексту грчко национално име "Ελληνες има најближу паралелу у словенском *сељани* и може се по Трубачовљевим речима (1980: 15) довести у везу с

¹² М. Будимир, *Ελλάς - "Ελλην*, Зборник радова Византолошког института 1/1952, 19-28.

¹³ О. Н. Трубачев, *Из исследований по праславянскому словообразованию: генезис модели -jnitь, -janitь*, *Этимология* 1980.

посебно, у суштини палеобалканском, компонентом у грчком, која се тек касније подвргла "јонизацији".

У свом излагању о Додони М.Будимир се такође осврнуо на негрчки и у основи аграрни карактер њенога култа, представљеног светим храстом са голубицама и посвећеном додонском Зевсу, који се у Илијади зове и Зевсом Пелазгијским (како га, вероватно не случајно означава највећи ахајски јунак под Тројом - Ахил - вођ тесалских Мирмидонаца), и посебно указао на аскетизам додонских свештеника неспојив с духовним животом Грка (1952: 20). Насупрот антиаскетски расположеним грчким племенима аскете срећемо на централном Балкану какви су, рецимо, према Посејдонију били κτίσται "неки Трачани који су живели без жена", а којима се могу придружити и загонетни "праведни људи" у Балканском Подунављу поменути у XIII певању Илијаде под именима ἰλλημοῦχοι "одгајивачи коња", γαλακτοφάγοι "млекопије" и ἄβιοι "они који су без правог живота". Расправљајући о њиховој аутентичности већ су их старогрчки писци поредили са Скитима и Сарматима, чији је живот, по Страбоновим речима,¹⁴ у својој једноставности и сиромаштву у ствари био врло праведан. Ове праведне људе Будимир је такође упоредио и с грчким предањем о Хиперборејцима, блаженим северњацима који живе под Аполоновом заштитом и "не знају ни за какве друштвене класе, ни за какав напор или борбу, једном речи, живе боље него сами Олимпијци, који стално морају бити спремни за интервенције".¹⁵

Предање о утопијском крају на далеком северу с безбрижним "Загорцима", како се хиперборејско име може превести, који су своје заветне дарове од

14 Ф. Папазоглу, *Средњобалканска племена у предримско доба* (Сарајево, 1969), 301.

15 М. Будимир, *Са словенског Олимпа*, Зборник Филозофског факултета у Београду IV-1/1957, 29.

шпеничне сламе послали чак на егејско острво Дел, и којима у том аграрном детаљу пандан представља епирска Додона,¹⁶ Будимир је, на крају, довео у везу са словенским појмом *раја* (1956: 8), по коме су Словени у извесном смислу особени. Та реч је, с једне стране, без правих паралела међу другим и.е. језицима, а, с друге стране, Словени су, за разлику од осталих европских народа, једини сачували своју паганску реч за ознаку хришћанског раја. Управо тој интересантној културној чињеници недавно је посветио пажњу такође и О.Трубачов,¹⁷ чије ћемо речи овде навести у целини: "Да ли из разлога веће мрачности месних паганских култова (а о древним Германима то се може баш тако рећи), да ли услед неких других околности, народно, дохришћанско било је тамо управо име пакла, као ознака доњег, подземног, оностраног света (лат. *infernum*, нем. *Hölle*, енг. *hell*), док су појам и назив раја у Западној Европи били позајмљени из грчког. У многоструким Словенима блиска Литва такође је пошла пре по западноевропском моделу хришћанства - као свој исконски тамо се такође појавио назив пакла: *rāgaras* "чељусти", док је назив раја преузет из словенског: *rajas*. После овога можда ће постати јаснији онај многим познат и срцима близак феномен веће светлости и чак веселости нашег православног хришћанства и руске хришћанске архитектуре у поређењу с, рецимо, католичанством Западне Европе и његовим храмовима. Узрок, можда, има корене у томе (како нам је то сада потврдио језик) да је духовној култури древних Словена била туђа мрачна идеја посмртног кажњавања".

16 У вези с овим даровима значајна је изричита Херодотова тврдња: "Ја знам да скоро исто раде и Трачанке и Пеонке: и оне никад не приносе жртве без шпеничне сламе" (Историја IV/33).

17 О. Н. Трубачов, *В поискх единства* (Москва, 1992), 40-42.

М. Будимир је такође посветио пажњу "чудној и неразумљивој чињеници" да протословенски речник показује поуздане трагове веза са староанатолском културом¹⁸ (нпр. заједнички наставци у творби речи за грађење претерита *-ю, и апстрактних именица *-st: хет. *dalugašti* - стсл. *даъгостъ*; Будимир овде убраја и речи *књига*, *кралъ*, *таъмачъ*, *сърєвро* што је спорно, али ексклузивних балто-словенско-анатолских изоглоса заиста има, упор. нпр. назив за *лопату*: лит. *lopeta*, хет. *lappa*¹⁹), док су везе с грчким колонистима у области Понта готово никакве. То би, по његовом мишљењу, сведочило о раном прекиду ових веза, који је претходио појави Јоњана. И он, као и многи пре њега, Протословене, или још увек неразлучене Балто-Словене, изједначава с Неурима (*Neuroi*), загонетним чаробњацима, који су, по Херодоту, живели западно од Скита ратара настањених око Бористена (*Βορυσθένης* "Дњепар"), и који су пред најездом змија морали да напусте ранију своју постојбину и да се населе у земљи риђокосих Будина на реци Хипанису ("Ἰλιανίς "Буг" - Херодот IV/17, 105). У тој легенди крије се, по Будимировом мишљењу, скитска инвазија пред чијим су притиском ови претпостављени Протословени морали да се повуку према северозападу.²⁰ Као што је познато, најезду змија Херодот је такође описао као зло знамење уочи пропасти лидијског краља Креза у рату с Персијанцима (I/78).

Етно-језички проблем Неура остаје и даље у виду претпоставки, а једну од њих О.Трубачов је покушао

¹⁸ М. Будимир, *Проблем букве и протословенске домовине*, Рад ЈАЗУ 282 (Загреб, 1951), 15; *Протословени и староанадолски Индоевропљани*, Зборник филозофског факултета II/1952, 255.

¹⁹ В. В. Иванов, *Индоевропейские этимологии*, *Этимология* 1983, 160-161.

²⁰ М. Будимир, *Questio de Neuris Cimmeriisque*, Глас САН, Одељење литературе и језика ССVII/2, 1954, 29, 35.

да поткрепи новим доказима и употреби је за своју хипотезу о етно-културним везама Келта и Словена. Осим поређења етнонима *Neuroi* с галским *Neuii*, које има сличне тешкоће као и повезивање са словенским хидро- и топонимима *Нурец* и *Нурска земља*.²¹ Трубачов је нарочиту пажњу посветио познатом Херодотовом податку о годишњем преображавању Неура у вукове (IV/105). Управо чињеница што је древни назив за *вука* врао рано и доследно потиснут у келтским језицима, вероватно из разлога табуизације, повезује, по његовом мишљењу, Неуре и *Влахе* чији је келтски етимон *Uolcae* значио "Вукови".²² Међутим, већ сам Трубачов наводи примере табуизације и обележености назива за вука и у неким другим народима, као што је лат. *lupus* чији би очекивани рефлекс индоевропског **wlk^wos* био **ulcus* (можда очуван у теониму *Vulcānus*²³), као и балканске *Дачане* (*Daci*) чије име по Страбону такође значи "Вукови". Други назив је еуфемистичко име за вука од корена **dheu-* "давити" које су носили такође илирски *Δαύνιοι*, а као апелатив *δαίος* постојао је у фригијском, и чије етимолошке паралеле представљају лидијска традиција о *Кандаулу* "давитељу паса" и латинска о *Фауну* - шумском божанству који је музиком успављивао чобане и крао им овце. Етноним "Вукови" носила су иначе многа индоевропска племена од Апенина до Каспијског мора, нпр. *Lukani* у јужној Италији (записани у грчком изговору), *Луккои* "Ликијци", "Оркои" фригијско племе, *Оурои* у Сарматији и персијска прикаспијска провинција *Хирканија* у чијем се еламском правопису препознаје ирански

21 Од корена *neur-* у словенском би се очекивало *њур*: М. Б у д и м и р, *Questio de Neuris Cimmeriisque*, 30.

22 О. Н. Т р у б а ч е в, *Вопросы языкознания* 5/1982, 12.

23 М. Ф а с м е р, *Этимологический словарь русского языка, под волк*.

облик *vīkana²⁴ (истоветан итаалској Луканији). Овако широк ареал етнонимске употребе назива за вука релативизује такво етнокултурно повезивање Протословена с Келтима, а потврђује велики значај вука у овим претежно планинским сточарским областима.

Главна митолошка значења ове звери су општеиндоевропска, представљена добрим делом у самом називу *wīk^wos, у превојној вези с кореном *wel- који образује следећа значења: 1) "вући, кидати" (лат. uellō кидам", грч. οὐλή "рана", гот. wulfan "грабити"); 2) "обитавалиште мртвих" (нем. Walhalla "германски рај", грч. Ἠλύσιον πεδίων "Јелисејска поља / поља мртвих", лит. Vėjų laikis "задушнице", струс. Велесъ "бог стоке"); 3) "професионални певач" (стир. fili "дворски певач", струс. Велесовъ врукъ епитет певача Бојана из "Слова о полку Игореву").²⁵ У овом трећем значењу открива се древно поимање песника као пророка и јасновидца. Поистовећивање с вуком путем обредног или професионалног одевања вучје коже давало је магијску моћ и упућеност у тајна знања и вештину врачања. У контексту наведених значења пада у очи и стслов. назив за мудраца *вльхъ* (данас у буг. *вльхва*, у рус. и срп. *волшебник* означава "маг, чаробњак, сплеткар" и у словн. *vōlhva* "врачара"), у вези с којим је Фасмер одбацио етимолошку везу с етнонимом *Влах*, а Трубачов везу с вуком (*влькъ*) коју је предложио Будимир,²⁶ али без образложења.

²⁴ В. В. Иванов - Т. В. Гамкрелидзе, *Индоевропейский язык и индоевропейцы* (Москва, 1984), 495.

²⁵ В. В. Иванов - Т. В. Гамкрелидзе, 824, 836.

²⁶ М. Фасмер, *Этимологический словарь русского языка*, под волхе; М. Будимир, *Questio de Neuris Cimmerisque*, 36.

Управо у неким специфичним магијско-митолошким садржајима вука откривају се неке древне етно-културне везе међу појединим народима. Једна од тих је позната веза вука с ноћним демонима вампиром и вукодаком, најбоље представљена у карпато-балканском ареалу. Одатле су у западноевропске језике преузети и сам појам *вампир* (најпре се јавља у немачком 1732. српским посредством²⁷) и легенда о најчувенијем вампиру - Дракули, чија је постојбина земља некадашњих "Давитеља". Вук је, такође, митолошко оваплоћење душе мртвих предака, што се упечатљиво види из предања о вучјим прецима или родоначелницима, каква је римска легенда о постанку Рима и њена старија персијска паралела по којој је оснивача династије Ахеменида, Кира, отхранила у планини Међанка по имену Спака, тј. "Керуша" (Херодот I/110, 122). Пса као митског претка поштују и кавкаски Абхази, чијем је двоглавом божанству подигнут храм близу места Ткварчели.²⁸ У контексту реченог не изгледа случајно што се овај ирански назив за пса учврстио у руском - *собака*, а допро и у пољски и кашупски као одраз древних скитско-словенских веза.

Иако се неки од споменутих мотива могу тумачити и као чисто типолошке подударности, ипак су, по речима В. Иванова, њихова бројност и садржај сувише значајни да би се могло оспоравати постојање ареалних веза у испољавању култа вука, који у суштини сведоче о древним контактима и сеобама појединих народа.²⁹ У средишту ове теме налази се, свакако, и наша народна традиција с вуком као мит-

²⁷ О. Радович, *Увод у историју немачког језика* (Београд, 1975), 108.

²⁸ В. В. Иванов, *К балкано-балто-славјано-кавказским паралелима*, Балканский лингвистический сборник (Москва, 1977), 159.

²⁹ В. В. Иванов, Балканский лингвистический сборник (Москва, 1977), 164.

ским претком и Светим Савом као вучјим господарем. На овај ексклузивни "неурски" карактер наше народне традиције, обратио је пажњу и сам О. Трубачов, указавши на интересантну чињеницу да се, за разлику од већине словенских језика, име *вук* среће практично само у нашој антропонимији.³⁰ Оно је ту врло старог датума, јер већ наше средњевековне манастирске повеље сведоче о правој поплави имена с основом *вук*.³¹ Толики значај вука у складу је с претежно сточарским карактером српске народне културе, на супрот превасходно ратарској култури осталих Словена. И она би могла бити старијег датума, када се има у виду Тацитово сведочанство о словенским сточарима. То се може закључити из његовог спомена Венета сточара и Луга у области Свебије (чије име на том простору и данас живи у лику *Лужичких Срба*), "који ради грабежа тумарају по околним планима".³² Позната је, према Порфиригеновом казивању, и велика покретљивост балканских Срба, који су се у својој сеоби најпре спустили до Солуна, а потом се вратили преко Саве и Дунава. У контексту ових нетипичних одлика словенских Срба, јаснија бива чињеница зашто је Трубачов такође подржао стару претпоставку Ника Жупанића о несловенском пореклу етронима *Срби/Серби*, које се још у I и II в. среће на Кавказу и око Азовског мора.³³

³⁰ О. Н. Трубачев, Вопросы языкознания 5/1982, 12.

³¹ М. Пешикан, *Стара имена из Доњег Подримља*, Ономатолошки прилози VII/1982, 90.

³² В. Д. Королук, *Пастушество у славян I тысячелетия н.э...* 184-186.

³³ О. Н. Трубачев, *Древние славяне на Дунае. Лингвистические наблюдения*, Славянское языкознание XI (Москва, 1993), 6; Н. Жупанић, *Срби Плинија и Птоlemeја*, Зборник радова посвећен Ј.Цвијићу (Београд, 1924); *Значење неких старих географских и етничких имена на Балканском полуострву*, *Etnolog* V (Ljubljana, 1933), 103-104.

могућем продору првобитно кавкаских *Серба* међу Словене у Европској Сарматији, који су потчинили један део Словена и, по Жупанићевима речима, унели у њих идеју државе и нације, дали им организацију и име, а сами се пак етнојезички растворили, нема ничег необичног. Такав је управо био случај и с другим словенским народима с изразитим "државотворним амбицијама". Познат је пример Бугара, чију су националну свест створили татарски ханови, затим Руса чије име на финском значи "Шведска" (Ruotsi - што се потврђује именима оснивача руске државе *Рюрик*, *Игорь* и *Ольга* која се своде на шведска имена Hrørek, Ingvar, Helgi³⁴), као и пољски мит о сарматском пореклу пољске шляхте и лужичком пореклу пољских народних маса,³⁵ а који се потврђује именом *Хрвата/Хорвата* првобитно источнословенског племена с горњег Дњестра, који су држали и део Малопољске и Чешке, и који се етимолошки доводи у везу с именом *Сармата*.³⁶

У вези с именом и карактером иранских Сармата налазимо се пред још једним древним наслеђем југоисточне Европе, које је такође обележило духовну културу Словена, на извору мита о Амазонкама. Полазећи од познате Херодотове приче о женидбеним везама Сармата и Амазонки (*Историја* IV/110) и бројних сведочанстава о равноправном положају сарматских жена, Трубачов је древну глосу Σα(υ)ρ(ο)μαῖται Γυναικocratούμενοι, која у његовом добро нађеном преводу гласи "сарматы женовладаемие", објаснио као превод иранског придева *sar+-ma(n)ṭ/-va(n)ṭ "који припадају женама,

³⁴ L. Moszyński, *Wstęp do filologii słowiańskiej* (Warszawa 1984) - цит. према рецензији А. Кнежевића у Радовима Завода за славенску филологију 23 (Задар, 1988).

³⁵ Ф. Конт, *Словени II* (Београд, 1986), 291-298.

³⁶ *Этимологический словарь славянских языков 8* (Москва, 1981) под *xъrvat(in)ъ.

женски" (чију неасибилвану варијанту можда представља праслов. *xьr-vaŕь), што би у основи говорило о изразитој матријархалности овог источног народа, заоденутој митовима.³⁷ Међутим, у Старој Скитији Сармати у томе нису били изузетак. То се може закључити из Херодотових напомена о љубавној слободи прикаспијских Масагета - чије се име етимолошки објашњава као "велики Саки (ирански самоназив Скита)" од староиран. облика mas + saka + -t (стари множ. суфикс³⁸), као и брачној равноправности прикарпатских "праведних људи" Агрипејаца и Иседонаца, с којима су Скити разговарали преко тумача (Херодот, IV/23, 26).

Као што је познато, античка традиција порекло Амазонки везује за Малу Азију, и у науци се претпоставља да су Грци у Амазонкама одразили успомену на Хетите. Томе у прилог спомиње се и могућа етимолошка веза њиховог имена Ἀμαζόνες и мајана имена хето-хуритских божанстава, с изразитим андрогиним одликама.³⁹ Матријархалне одлике карактерисале су и позноанатолијске потомке Хетита - Ликијце, што се види из Херодотове напомене да "код њих постоји један нарочит обичај који се нигде не може наћи: носе имена по мајкама" (*Историја* I/173). Амазонкама се такође приписује оснивање познатог Артемидиног светилишта у Ефесу, с прворазредном симболиком матријархата: читаво светилиште је имитирало пчелињак - свештенице су

³⁷ О. Н. Трубачев, *Старая скифия (Ἀρχαία Σκυθία) Геродота и славяне*, Вопросы языкознания 4/1979, 40.

³⁸ И. М. Оранский, *Введение в иранскую филологию* (Москва, 1988), 71.

³⁹ В. В. Иванов, *Истории древних названий металлов в южнобалканском, малоазийском и средиземноморском ареалах*, Славянское и балканское языкознание. Античная балканистика и сравнительная грамматика (Москва 1977), 19.

се називале *пчелами* (μέλισσαι) а жреци евнуси *трутовима* (έσσηνες).⁴⁰ У овом контексту значајно је, такође, да је Мала Азија била једно од древних средишта пчеларства, одакле је оно, попут мита о Амазонкама, касније пренето на Балкан и у југоисточну Европу. О томе сведочи и руска пчеларска традиција, која, по речима В. Топорова, чува јасан спомен о свом "заморском" пореклу (одражен у мотиву пчеле као путника и гласника у познатој бајци о цару Салтану).

На овај протоиндоевропски матријархат и на његове балканско-анатолске корене, за које у Будимирово доба нису хтели ни да чују строго васпитани нордисти, упућује и древни огдоадски систем бројева и октенских култова у источном Средоземљу. Поуздан траг да је онај велики јаз на шаци, који је утицао да се *палац* различито означи од осталих *прстију* (грч. ἀντίχειρ – δάκτυλος, лат. pollex - digitus, нем. Daumen - Finger) утицао и на старији системни карактер четворке и осмице од петице и десетке јесте индоевропски назив за деветку (*newpt) који потиче од придева *нов* (*newos).⁴¹ За овај балканско-анатолски простор, који је био древно раскршће индоевропских племена, везана је и значајна чињеница, на коју је подсетио Будимир, да "шиптарски као и балто-словенски нема оног важног друштвено-економског термина који налазимо код свих осталих

40 В. Н. Топоров, *К объяснению некоторых славянских слов мифологического характера в связи с возможными древними ближневосточными параллелями*, Славянское и балканское языкознание. Проблемы интерференции и языковых контактов (Москва, 1975), 33-36.

41 М. Будимир, *Проблем букве и протословенске домовине*, 7-11.

Индоевропљана: **pater*".⁴² Напротив, балто-словенски језици најверније и најпотпуније чувају индоевропску родбинску терминологију у којој је на првом месту **māter*, на основу чега нам, по Будимировим речима, постаје јаснија позната лингвистичка архаичност балто-словенских Индоевропљана.

Прворазредан допринос овој теми дао је, на крају, Франсис Конт, посветивши словенским женама читаво поглавље у својој двотомној књизи о Словенима.⁴³ Осетивши у самосталним, гордим и одлучним цртама словенских жена, почев од епских балканских хајдучица и средњевековних пољских госпи у мамузама до власних руских бољарки, у ствари једну од битних одлика словенске духовне културе, Конт је дао непобитан доказ значаја матријархалног наслеђа код Словена. У обиљу материјала можда су најкарактеристичније легенде о истакнутим женама уочи стварања словенских држава, какве су биле кијевска кнегиња Олга, Либуше у Чешкој, Ванда и Емилија у Пољској, од којих је последња, захваљујући Мицкијевичевој поеми о њој, постала популарана и у Француској и можда послужила као прототип чувене Делакроове *Слободе на барикадама*.⁴⁴ Пандан овим славним женама у нашој изразито патријархалној традицији могла би да буде *Проклета Јерина*, која као да је једина у нашим предањима градила градове. Додуше, осим њених, познати су и градови безимених девојака, који се обично зову архаичним придевом *Девич*.⁴⁵ Судаћи према старочешкој легенди о тврђави *Дјевин*, коју су

⁴² М. Будимир, *Протословени и староанадолски Индоевропљани*, 259.

⁴³ Ф. Конт, *Словени I* ("Жене у словенском свету"), 165-222.

⁴⁴ Ф. Конт, 191-192.

⁴⁵ В. Ћоровић, *Свети Сава у народном предању* (Београд, 1927), "Бевич-град" 199.

обалске девице подигле на Влатви и затим због ње ратовале с увређеним младићима,⁴⁶ којој се може наћи паралела у нашим народним песмама о надметању момка и девојке, по среди је митолошки мотив који веома подсећа на Херодотов опис љубавног удварања младих Скита Амазонкама.

⁴⁶ Ф. Конт, 167.

Поводи

ВУКОВА ДРУГА ПЈЕСНАРИЦА (БЕЧ, 1815) И НАЈСТАРИЈИ НОТНИ ЗАПИСИ СРПСКИХ НАРОДНИХ ПЕСАМА

(поводом 180-годишњице штампања)

Чињеница да је Вук Карацић у *Народној Србској Пјеснарици* 1815. године обелода- нио и шест нотних записа народних пе- сама — добро је позната. Једнако је знано да за те записе и Вук и наша свеукупна култура, посебно она музичка, треба да захвале труду По- љака Франца, односно Франтишека Мирецког. У предговору *Народној Србској Пјеснарици*, Вук Карацић је нагласио како је „гласове . . . ове сло- жио (као што народ пјесме пјева) и за клавир угодιο Г. Франц Мирецки (Пољак)“.¹

Истакавши да је Вук „одабрао шест песама различитог садржаја“, етномузиколог Драгослав Девић у студији о сакупљачима наших народних песама, у напомени наводи тих шест песама пре- ма првом стиху: *Под ноћ поће низ поље; Колика је Јахорина планина; Одби се грана; Краљу, свет- ли краљу; Заспала девојка; Ко пије вино за славе*

¹ *Пјеснарица 1814—1815*. Приређивање, белешке, ко- ментари, студија о првој и другој Пјеснарици — Вла- дан Недић, *Сабрана дела Вука Стеф. Карацића*, књига прва, Београд, Просвета, 1964, 357—358; Драгослав Девић: *Сакупљачи наших народних песама*, Гласник Етнограф- ског музеја, књига 22—23, Београд, 1960, 99—100.

божје. Није се задржао ни на нотним записима, као што се није осврнуо ни на текстове поменутих песама.²

Будући да је ипак реч о, условно речено, првом озбиљнијем и обимнијем штампаном мелографском запису, иза којег стоји у знатној мери и Вук Караџић — сматрам да читав проблем заслужује детаљније разматрање.³

Неколика питања намећу се у полазишту. Несумњиво је Вук Караџић највећи сакупљач народних песама и народних умотворина. Свакако је био и врсни познавалац свеукупног народног стваралаштва, затим народнога живота, обичаја, веровања, сјајан зналац народног језика. Међутим, то је истина која вреди за Вуков свеколики рад; нас, пак, тренутно интересује колико је он ус-

² Д. Девин, *нав. дело*, 100, напомена 3.

³ Овом приликом се не бих упуштао у детаљније разматрање записа који је, пословином шеснаестог века, начинио хварски песник Петар Хекторовић. Забележивши, према сопственој изричној изјави, у спеву *Ribanje i ribarsko prigovaranje* и неколико народних песама, Хекторовић је оставио и нотне записе двеју песама: песме дугога стиха о Радосаву Сиверинцу и Влатку Удинском, као и десетерачке песме која започиње стиховима „И кличе девојка, покличе девојка...“. Такође се нећу задржавати ни на нотним записима које је у фрагментарно сачуваном путопису — *Diario d'una gita in Bossina (Дневник са излета у Босну)* сачинио, 1780. године, Јулије Бајамонти. Пут у Босну и кратак боравак у Травнику, Бајамонти је искористио да проговори штошта о босанским народним песамама, музичким инструментима, посебно о тамбури. Записане су мелодије трију песама: 1. *Canto delle fanciulle di Travnik (Песма девојака из Травника)*, *Canto de giannizzeri (Јаничарска песма)* и *Canto dei kadi (Песма кадија)*. У наставку нотних записа, Бајамонти је писао како је у Травнику слушао инструменталну народну музику, коју није успео да забележи. Сведочи како је дошло до нотних записа. О Бајамонтијевим нотним записима в. Иван Мимица: *Julije Bajamonti i folklorna književnost*. (У књизи:) *Otvorenost stvaranja*, Split, 1978, 75—133; Мирјана Дридарски, *Откриће правог Хомера Јулија Бајамонтија*. (У књизи:) *Између просветитељства и предрамантизма. (Усмена традиција у Далмацији)*, Београд, Институт за књижевност и уметност, 1994, 95.

тину познавао усмено народно стваралаштво у часу када објављује другу *Пјеснарицу*, када обелодањује нотне записе и текстове шест песама. Ако је друга *Пјеснарица* дело већ изграђеног зналца и познаваоца, онда шест нотних записа има једну тежину; у случају, да је реч о збирци на којој су очити трагови сакупљачких, уредничких и редакторских лутања, несигурности, недовољног знања — нотни записи добијају другачије примарне одлике.

Вукова идеја да се наше песме нотно запишу, да се потом „угоде“ за клавир, виолину, људски глас или хор-нашла је брзо следбенике. Емануил Коларовић, познат и под надимком „Тринаести апостол“, штампао је у „Летопису Матице српске“, крајем 1828. године (у то време часопис је излазио под именом „Србске Летописи“), чланак под насловом *Србска народна музика*. Текст је био илустрован са десет мелодија народних песама. Нотне записе, према Коларовићевом певању, начинио је, према сведочењу Фрање Кухача, гласовити капел-мајстор и композитор Јосиф Шлезингер. После Мирецког и Шлезингера, „угаћањем“ српских напева за клавир бавио се и Алојз Калауз. Штавише, за тај посао он је био и посебно ангажован и награђен од српске владе. У две свеске, под заједничким насловом *Србски напеви*, 1850. и 1855. године у Бечу, Калауз је објавио 43 народне мелодије. После Калауза на сцену ступа син Јосифа Шлезингера Борђе Ш. Милановић, потом Корнелије Станковић итд. Посао који су започели странци настављају наши композитори и музичари. Међутим, неспорно је да су управо странци: Мирецки, Шлезингер и Калауз, ударили темеље, одредили и омећили путове и начине „угаћања“ наших народних песама не само клавиру, виолини, већ и тада помодном европском музичком звуку. Током бележења мелодије и „угаћања“ српских народних песама за који помодни инструмент, српски композитори и музичари, од Корнелија Станковића на даље, следили су означен и омећен пут. При-

мењујући, понављајући, варирајући поступке Мирецког, Шлезингера или Калауза, они су заправо мењали звук српске народне песме. Тиме су се слушаоци, прво по варошима, а потом постепено и по селима (поготову од појаве радија и телевизије), одвикли од архаичног музичког облика и звука старе српске народне песме, и привикли европским музичким решењима у оквирима дур-мол музичке лествице. Реч је, заправо, о процесу особеног губљења националног музичког идентитета. У том контексту намеће се битно питање: у којој мери је Вук Караџић уистину и био свестан шта чини, када је позвао пољског музичара, композитора Франтишека Мирецког да шест српских различитих народних песама „угоди“ за клавир? Да ли је Вук смишљено уводио своје сународнике у Европу, свестан скупе цене која се притом мора платити, или, пак, је све резултат случаја, околности, итд? Проблем је у следећем:

Шта је Вук суштински знао о народноме стваралаштву 1815. године? Да ли је и у којој мери био свестан препознатљиве националности и професионалности народних умотворина? Од одговора на прва два питања зависи и коначни одговор на битни проблем: Колико је била плодотворна, колико срећна Вукова идеја да наштампа нотне записе шест народних песама „угођених за клавир“?

*

Непосредно после слома Првога српског устанка, у временима када је итекако било потребно вршити и културну, а не само политичку пропаганду у корист Срба у београдском пашалуку — започиње и рад Вука Стефановића Караџића на прикупљању и објављивању народних умотворина. У кратком временском размаку, за мање од две године, обелодањене су две *Пјеснарице* (прва

и друга част). У стручној литератури оне се често наводе као тзв. прво Вуково издање српских народних песама.⁴

Прва *Пјеснарица*, *Мала Простонародња Славенско-србска Пјеснарица* наштампана је у Бечу 1814. године, а друга, под насловом *Народна Србска Пјеснарица* (Част втора), штампана је у истом месту, 1815. године. *Пјеснарице* представљају резултат Вукових раних покушаја да сакупља, редигује и објављује народне песме.

У часу када је припремао прву *Пјеснарицу*, Вуку је мало шта око народног стваралаштва, око народних обичаја било јасно. Није био довољно упознат ни са српском народном поезијом. У том часу још није поседовао непогрешливу интуицију за препознавање праве народне песме, за очување утицаја писане литературе — особину којом ће се касније одликовати. Само тако се може објаснити чињеница да 1814. године Вук није у стању да поуздано разлучи праву народну епску песму од епске песме испеване у народном духу. У предговору првој *Пјеснарици*, на пример, пишаће поводом Андрије Качића Миошића и гласовитог *Razgovora ugodnog naroda slovinskog*, како му је по повратку у отечество доспела у руке Качићева књига „са латинским писменима печатана“, и како је намах запазио „да су пјесне и баш онакве исте какове наши Србљи код ватре седећи уз гусле пјевају.“⁵ Годину дана касније, 21. марта 1815. године, упозорио га је Јернеј Копитар да Качић није сакупљач, већ аутор песама у *Razgovoru ugodnom*:

⁴ Друго издање је тзв. лајпцишко у четири књиге. Прве три књиге лајпцишког издања штампане су у Лајпцигу 1823. и 1824, а четврта је обелодањена у Бечу, 1833. Треће издање јесте уједно и оно које је најпознатије, најпопуларније — тзв. бечко издање. То је последње издање које је сам Вук Караџић начинио за живота.

⁵ в. предисловје првој *Пјеснарици* — *Сабрана дела Вука Стеф. Караџића*, књига прва, 37—38.

„Eben sehe ich, dass Kačić nicht gesammelt, sondern sie alle selbst gemacht hat, und zwar im Serbischen Metro, aber dazu noch gereimt, Was sagen sie dazu?“⁶

Вук је отписао Копитару већ 30. марта:

„За Качића имате право: он није оне пјесне сакупио по народу, него је само материју узео из народа, пак је сам састављао по укусу и по начину народном; но он је своје песме у хаљину народну тако обукао, да их народ простиј не може разликовати од својих песана, али ми можемо их ласно разликовати и познати.“⁷

Пишући о ласном разликовању и ласном познавању Качићевих песама, Вук је очигледно сметнуо с ума шта је само неколико месеци раније сам написао у „предисловју“ прве *Пјеснице*. Качићевом *Razgovori ugodnom* и проблему степена аутентичности песама из *Razgovora*, Вук ће се изнова вратити у предговору првој књизи тзв. лајпцишког издања народних песама. Ту ће заступати став да је Качић, угледајући се на прве народне песме и подржавајући их, „из своје главе написао“ песме: о женидби Сибињанин Јанка, као и о Секүли, Мустај паши и Драгоман девојци, што Качић и тврди. Овим двама песмама Вук, као блиску народној песми, наводи и Качићеву песму о Јуриши Сењанину.⁸

Вук уистину није био сигуран у разлучивању песама народних од оних које су „на народну“ биле испеване. То делом проистиче из довољног знања и свакојако неискүства, а делом је то био и израз припадања одрећеном, веома

⁶ Вук Стеф. Караџић: *Преписка I* (1811—1821), *Сабрана дела Вука Стеф. Караџића*, књига двадесета. Приредио Голуб Добрашиновић са сарадницима, Београд, Просвета, 1988, писмо бр. 44, 217—218.

⁷ *Преписка I* (1811—1821), писмо бр. 45, 219.

⁸ в. Н. Љубинковић: *Друга, трећа и четврта књига „Српских народних пјесама“ тзв. другог, лајпцишког издања Вука Караџића*, Научни састанак слависта у Вукове дане, књига 17, Београд, 1988, 122, напомена 2.

прихваћеном ставу. У то време било је и „модерно“ не правити наглашену разлику између тзв. уметничких песама и народних песама. Хердер их је, на пример, у знаменитом делу *Stimmen der Völker* стављао напоредо.

У годинама када је народне умотворине заправо тек спознао, кад није био превише поуздан познавалац ни народног живота, ни народних обичаја (уосталом, био је родом из Тршића, Јадар, из Југозападне Србије, из области у којој су се многи народни обичаји већ у његово време били изгубили или дегенерисали) — Вук се одлучио да другу *Пјеснарицу* обогати и нотним записима шест народних песама. Нотни записи су се ту нашли уместо слике коју је Вук у „објављенију“ за другу *Пјеснарицу*, четрнаестог јуна (па старом календару) 1815. године, обећао читаоцима. Тада је нагласио да ће нова књига народних песама садржати 14 печатаних табака, а да ће, поред свега садржати једну лепу правиру, „на мједи љепо изрезан образ...“⁹ Свакако је нешто омело Вука да одржи обећање. Уместо правире понудио је читаоцима нотне записе. О томе их је детаљно обавестио у предговору другој *Пјеснарици*:

„Но ништа зато: ја сам наместо тога изрезао гласове от неколико пјесана. Гласове је ове сложио (као што народ пјесне пјева) и за клавир угодио Г. Франц Мирецки (Пољак). Краљичке пјесме се све пјевају једним гласом као Но. 69, а пјесна под Но. 95, овако се потворава пјевајући:

„Заспала девојка, заспала девојка

Дренку на коренку, море дренку на коренку.“¹⁰

⁹ в. *Објављенија, Избор огласа на књиге и листове 1791—1871*, Избор, предговор, библиографија Голуб Добрашиновић, Београд, Друштво библиотекара СР Србије — Југословенски библиографски институт, 1974, 30 (6).

¹⁰ *Сабрана дела Вука Стеф. Караџића*, књига прва, 140.

Будући да се шест песама у етномузиколошкој литератури наводе само по првом (често и непотпуном) стиху, а да у *Пјеснарици* песме имају и властити наслов — наводим их са пуним библиографским подацима. Забележене су, дакле, мелодије следећих шест песама: под бр. 6 (први нотни запис) — *Она је моја, те моја* — која започиње стихом *Под ноћ поћох низ поље*; бр. 8 (други нотни запис) — *Силно дејствије љубве* — која почиње стихом *Колика је Јахорина планина злато*; бр. 64 (трећи нотни запис) — *Кад већ полазе сватови* — започиње стихом *Одби се грана од оргована*; бр. 69 — *Код краљеве куће*, први стих гласи: *Краљу свјетлиј краљу*; бр. 95 — *Овчар и дјевојка*, први стих гласи: *Жетву жела љепота дјевојка*. Шести нотни запис односи се на песму *Кад се није у славу*. Песму је Вук објавио у додатку другој *Пјеснарици* под бр. 1. Започиње стихом *Ко није вино за славе Божје*. Мелодије је, подвучимо то још једном, нотално записао музичар Пољак Франтишек Мирецки. Половином деветнаестог века Мирецки је уживао леп углед не само у родној Пољској, већ и у ондашњој Европи.¹¹

Шест нотних записа не садрже мелодије само шест песама, како би се природно мислило, већ нотне записе тридесет песама. Вук је у *Пјеснарици* из 1815. године наштампао двадесет четири краљичке песме које се, како је изрично нагласио у предговору — *све певају на једнак глас*.¹²

Како је то већ у стручној литератури напоменуто, Вук је у додатку друге *Пјеснарице* објавио шест нотних записа песама *различитог са-*

¹¹ в. Борђе Живановић, *Вук и пољски музичар Франтишек Мирецки*, Српски књижевни гласник, Нова серија LIV, бр. 3 (1. јуни 1938), Београд, 1938, 206—212.

¹² Краљичке песме је Вук прибавио трудом Максима Ранковића. Њему се посебно и захваљује у предговору друге *Пјеснарице*: „За Краљичке пјесме ја благодарим мојему љубезном' другу и пријатељу Максиму Ранковићу (из Остружнице) бившем у Секретару Магистрата Београдског...“ (*Сабрана дела Вука Стеф. Караџића*, књига прва, 141).

држаја. Међутим, важно је подвући шта суштински подразумева одредница „различит садржај“. У другој *Пјеснарици*, Вук је лирске народне песме разделио према тематици или функцији на: *љубавне и различне женске пјесне* (педесет три песме), *пјесне сватовске* (петнаест песама), *пјесме краљичке* (двадесет четири песме), *пјесне жетелачке* (шест песама), *пјесна од прела* (једна песма), *пјесна бугарска* (једна) и у додатку *неколике пјесне које се на слави (о светоме) пјевају* (три песме).

Песме бр. 6, под насловом *Она је моја, те моја* (Под ноћ побох низ поље, / О јагње моје низ поље, / Низ зелене ливаде,) и бр. 8 под насловом *Силно дејствије љубве* (Колика је Јахорина планина злато, / Злато моје планина планина, / Кроз њу тече тиха вода рјека) Вук је одредио као *љубавне и различне женске пјесне*. Песма бр. 64 — *Кад већ полазе сватови* (Одбисе грана од ергована / И лепа Смиља од своје мајке. Од своје мајке и од свег' рода.) јесте сватовска песма; песма бр. 69 — *Код Краљеве куће* (Краљу свијетлиј Краљу! / Краљу свијетлиј Краљу, љело / Краљице банице) јесте краљичка, а песма бр. 95 — *Овчар и девојка* (Заспала девојка дренку на коренку. / Од туд' иде стадо с два млада овчара. / Један с миром пробе, други не хтеде с миром;) сврстана је у жетелачке. Последња шеста песма је славска. Наштампана је у додатку друге *Пјеснарице* под насловом *Кад' се није у славу* (Ко пије вино за славе Божје, / Помоз му Боже и славо Божја. / А шта је лепше од славе Божје. / И од вечере с правдом стечене). Вук је, дакле, свесно одабрао музичке примере из различитих, али јасно одређених већих скупина песама. Нотни запис није дао за песме са прела (само један пример) и за бугарску песму (један пример). Вукова опаска да се краљичке песме певају све на једнак глас — свакако је драгоцена. Међутим, имајући у виду степен Вуковога познавања народне песме, народних обичаја у време штампања друге *Пјеснарице*, не усуђујем се да из Ву-

кове напомене извучим даље, далекосежније закључке. Било би, наиме, логично претпоставити да ако се само једна група песама посебно издваја, и за њу се изузетно наглашава како се све песме певају „на један глас“ — са осталим групама песама није исти случај. То би даље подразумевало да су мелодије љубавних и различних женских пјесана, сватовских, жетелачких и славских песама међу собом различите и да се ни жетелачке, ни славске, примерице, не певају „на један глас“.

Вукова иницијатива да Франтишек Мирецки, вероватно према Вуковом певању, запише мелодије народних песама и да их, штавише, угоди за клавир означила је нажалост, стицајем различних околности, почетак однарођивања српске народне музике. Први „мелографи“ у деветнаестом веку: Франтишек Мирецки, Јосиф Шлезингер, потом и Алојз Калауз приступили су српској народној песми, народној мелодији, народној музици са музичко-естетичких позиција тзв. западноевропске музике. Звук српске песме утакли су и претакали у добро испитане оквире западног дур-мол система. Песме које су у народу пратиле тајде, фруле, дудуци — „угођене“ су за народу потпуно туђе инструменте: клавир, виолину. У основи добра замисао Вука Стефановића Караџића дала је суштински лош резултат: означила је почетак систематског прилагођавања српског звука конвенционалном, Европи добро знаном звуку дурске и молске музичке лествице.

Тиме су у свеколикој Србији широм отворена врата продору и тзв. градских песама из српских насеобина градова у Аустрији, односно касније Аустро-Угарској. Ове песме настале у дурским и молским лествицама, песме настале каткад и на преузетој или прилагођеној мелодији (посебно словачкој и мађарској), почеле су да потискују песме које су се певале по варошима, које су до скоро биле под турском влашћу. Старе варошке песме Крагујевца, Ваљева, Шапца, Карановца, Гургусовца, Призрена, Ниша, Врања — проглашаване су за старе или за „изворне“ пе-

сме, иако се елементима оријенталног звука битно разликују од старих српских народних песама које су некада пратиле обреде, народни календар, животни пут ратара и пастира. Раслојавање села, масовни одлазак младих са села, нестајање прастарих народних обреда и обичаја — учинили су да постепено нестаје и стара народна песма. Посебно ишчезава она која је била у бити опречна мелодијама дур-мол лествице, она која је поседовала и најархаичнији звук. Апокалипсу преживљавају углавном само „угођене“ старе песме, песме које су навукле препознатљиво „европејско“ музичко рүхо. Извесно је: то нису желели ни Вук Караџић, ни Емануел Коларовић. То нису свесно чинили ни Мирецки, ни Шлезингер, ни Калауз, ни њихови следбеници (Корнелије Станковић, Стеван Мокрањац и други). Но, како било да било — управо су тај и такав пут омеђили. Они здружено, они — сваки понаособ, омогућили су многе појаве у оквирима тзв. народне музике. Битно је било учинити почетна разграђивања националног звука и националног бића народне песме. Све што је следило и следи — само је природна последица. Нашем уху постала је туђа архаична народна песма: уху се привикло на европску музичку дур-мол звуковну политиру. Фолклорна општа атмосфера наставила је да траје . . . али без препознатљивих националних и конфесионалних музичких одлика, без аутентичних националних и конфесионалних етнолошких одлика. У таквим околностима све је могуће. Много штошта је природна последица, па и турбо-фолк.

Ненад Љубинковић

КЛЕТВА ИЛИ ЗЛОМ НА ЗЛО

*Троклет и стоклет био!
Куни, куни, довијек клео!*

Зачућује колико се зла накупило у српским народним клетвама. Да ли га је толико много заиста било или је, можда, само реч о изузетној даровитости народа за изумевање зломислених изрека којима се другом, најчешће свом ближњем, жели горе од најгорега. Читајући мноштво клетви објављених у часопису „Расковник“,¹ човек се у недоумици пита да ли је више зла у ономе кога куну или у ономе који куне. Да би се добио колико-толико задовољавајући одговор, ваља најпре уочити на које се људске вредности клетве најчешће окомљују и ко се све призива да им оснажи дејство, а затим разумети социо-психолошке изворе њиховог настанка и веровање у њихово моћно деловање. Такође је важно, бар овлаш указати на њихове књижевно-стилске одлике и на поједине садржинско-формалне разлике у зависности од настајања у различитим месним, временским, привредним и друштвеним околностима.

Мета клетве увек је човек и све што му припада као телесном, духовном и имовинско-власничком бићу, али се најчешће куне *тело* и његови поједини делови, почев од *темена* па све до *табана* (око 60 одсто свих клетвених исказа

¹ Овај рад је у целости заснован на преко 1600 клетви објављених на страницама „Расковника“, почев од броја 6 (1969) до броја 71—72 (1993).

односи се на тело). Разумљиво је што се зложељна намера најчешће упућује глави и свему што је чини, у првом реду очима, а потом устима и језику, али се не изостављају ни мозак, чело, нос, образ, вилице, ресица, зуби. Од „трупних“ органа на главном удару је срце, а затим руке и ноге, па се потом ређају: *врат, грло, гркљан, недра, трбух, кости, цигерице, црева, пунак, ребра, бубрези*. А обрушава се и на духовне вредности — на душу и памет.

Да се на ма који начин догоди телесно напрѣивање, изражава се бројним жељама да се уклетник *унакази, накаради*, постане *ружан*: *Господ те нагрдио; Бог те унаказио; Господ те унакарадио; Грдан се нашао дабогда*. Неретко је утаначенијим сликама конкретизовано шта је и како на телу нагрђено. Уста, вилице, очи, ноге — *окренули се* наопако, за врат, на потиљак, назад. Очи да *оћоре* и *ослепе*; ноге и руке да се *осуше; отпадно, искриве*, постану *дрвене* или се *збабе*. Ту су и клетвена настојања да се „противник“ *згрчи; у квргу сквржи, огушави, огрбави, огуба се; да му трбуси расту; никну* рогови, живина нос *одгризе; глава се раскуба...*

Поред уобичајених клетви да неко полуди, доста их указује на *помаму, махнитост, одузимање* разума: *Помамио се дабогда; Помамила га помама; Помаман* блејао и вечао; *Уд’рило те помамило; У помамни* ветар се обртао. Уклиње се: *Ма’нит* по народу ходао; *Ма’нит* те вјетар до’ватио; По гори те *ма’нита* ’ватали; *Ма’нита* те под *Острог* водили. Клетвенику се жели да га снађе *беснило* (*Побеснео дабогда; Дабогда бесан* — море локао). Разнолика су „ударана“ у *памет, главу и мозак*. Бог ти *памет* узео (померио); *Камен* ти у *памет*; *Пукло* ти у *главу*; *Нашао* те јад у *главу; Мозак* изгубио; *Вране* ти *мозак* пошиле.

Кунењем тела у целовитости, органа којим се мисли, говори и гледа, као и оних којима се послује и хода, изричу се три основне злурадости: да клетник постане, *наказно, сакато* и *оћорено* грдило; *онеспособи* се за нормалан рад;

изгуби здрав разум. Све то указује да су у врху вредносне лествице били телесна лепота, здравље и памет. Отуда је највише клетви са смислом: да не будеш лепог изгледа, доброг здравља и бистрог ума.

Као симбол домаћинског и породичног напретка, на друго место по учесталости кунења је кућа (у око 10 одсто клетви), при чему се помињу и *шљеме, прочевље, оцак, врата, кућно место*. Скоро у истом постотку куне се продужетак крвне вреже, односно *пород, деца, (о)младина*. Грозно се уклиње домско пребивалиште *Кућа* ти на Божић изгорела; *Кућа* му се коцем затворила), а још ужасније — *потомство* (Дабогда своју *печену децу* на Васкрс јео; Крвљу се своје *деце* причестио).

Веома су ретко под клетвом имовинска добра: *имање, њива, тор, катун, зид, изид*. Материјална стечевина и привредно-економско власништво и нису сматрани нарочито вредним за проклињање. Треба нанети што већу штету самом човеку, његовој личној — телесно-духовној целовитости, а не ономе што он има изван себе (осим куће и деце).

Клетве се скоро увек упућују неком ко је кунцоцу у непосредној близини, те може да чује какво му се зло спрема и узвраћа. Граматички исказано, оне се усмеравају другом лицу јединине. Куне се, дакле, сасвим одређен, познат кривац: да *ти* се нешто рђаво деси, да *те* велика коб снађе. Знатно се ређе посредно уклиње треће, неприсутно лице, тамо неки *он*. Догодило му се зло, стигла *га* несрећа, све што не ваља — ударило у *њег*. Нејасно је да ли је у оваквим случајевима кривац непознат, или је само реч о његовој одсутности и већој удаљености од домашаја чујности куночеве клетве. А у клетвама, у којима није изричито назначено коме се лицу рђава жеља намењује, претпоставља се да је она махом управљена на друго лице, до кога клетвени изрек треба разговетно да допре (проклињања су једино и имала пуну сврху ако се јавно и гласно

изрекну пред неким другим — помишљена у себи и за себе нису постизала ништа).

Зла се помисао искључиво усмеравала на појединца: да удари коб у тебе, на њега, на њу. Појединац и јесте неким својим рђавим поступком заслужио противудар клетве, па зато нема ниједног примера да несрећа сугитне мноштво, друпу (која скоро никад није ни била узрок куничеве невоље). А и без тога, уклетва је убојатија ако се сручи на једну, строго одређену, личност. Но, ако је усмерена на друго лице, неизвесно је да ли погађа мушку или женску особу, а ако је упућена трећем лицу, готово се увек односи на мушкарце. Сасвим су ретки заменички облици који усмеравају на женски род (јој, је, њу), а свега се неколико пута куне у средњем роду (Зубима се чешало; Награисало дабогда; Не дозвалто се; У безданицу пропало).

Занимљиво је да су клетве доста ретко управљене на девојке и жене. Девојке — да се не удају или у браку лоше пробу (Остала бијеле да сплеће; Удала се ће се врата грњем затварала; Промијенила домова колико кукавица грана; У једној кошуљи девет домова обила); жене — да немају или изгубе пород, или да им он буде како не ваља (Што родила то уклела; Колико задојила, толико уклела; Децу повијала, змије развијала; Немала кога да ти на гроб *изаће*). Или да им, као планинкама, иде рђаво у домаћинским пословима (*Зли* јој био здиг и издиг; Све јој се *укиселило* осим купуса и млијека).

Ко се призива да нанесе зло? Најчешће нико, јер се веровало да је довољно само изрекнуће зле помисли. Личне унутрашње снаге могу својим магијским дејством да нанесу штету и невољу клетнику. Но, често су призиване небеске и земаљске, стварне и умишљене, видљиве и невидљиве силе. Као највећа моћ, најчесталије се зазивао *Бог*, (чије се „присуство“ подразумева и свуда где је поменута реч — *дабогда*), а потом *ђаво*, односно *враг*, па *гром*, *муња* и *небеска стрела*. Од светих сила призив се упућивао *Богороди-*

ци и Светом Илији, од васионских — сунцу, од овозветских — камену, земљи, води и огњу. Од животиња — у првом реду се прети змијом и вуком, а знатно ређе псом, гавраном, враном и мечком. Застрашује се и болестима: првенствено губом и приштом, па живином, јевтиком, капљом, грозницом, кугом, црквицом, шушковицом. Од осталих несрећа нешто се чешће помиње јад, а само понекад крв, лед, пушка, небеска свећа.

Шта ко од поменутих призивника чини? Бог узима најмилије, памет, срећу, младину, а даје злу жену, рогове, зло — довека. Убија клетника и дан у који је рођен; курвино легло, поганско котило. Унакажава, награђује, унакарађује; вади очи, помера, издваја из народа, поражава. Ретко се од Бога очекује да некоме ископа кућу, помрзне га, посече, окрене у шуму; помери му памет, сломи врат, заолови уста; тера камењем, учини проклетником и ђаволом; забави му се о јаду; заборави, омрчи, суди; макне с овога света, угаси и од одиве (Богородица, међутим, само убија, а Свети Илија гађа стрелицом; трешти у кућно шљеме, сагорева пламом; укрљава.)

Ђаволи и врагови односе клетника (претходнога ухвате, узму), коте му се у вилици, ресици, срцу и трбуху; усељавају у кућу, језик, ресицу, сису. Или му понију мозак, памет и виме; посрчу чорбу, поједу ручак, изједу цигерице; растежу на роговима. А куне се и да се са ђаволом има посла, перчина, деру опанци.

Гром, муња и стрела гађају, погађају и ударају. Али, гром и убија, стуцава, громоше, пуца, спаљује, пришти; а и куне се да се од њега не утекне. Муња најчешће сагорева (сагори, зажди, спали, ужди, спржи), али и прашти, опасује, покаша, свитњава, убија. Стрела устрељује, задева се, уједа, пеца, укочањује, помодрева. А сунце се призива да проклетника не (о)греје и не чује, а спржи га и (за)коље.

Камен разбија главу, убија, посађује се и уваљује у младину. Куне се: камен ти у главу, вилице, памет, уста, срце, дроб, душу, дом и про-

чеље; да се претвориш у камен, разговараш с каменом, кунеш каменом, да ти се све обретне студеним каменом. Ту су и кунући глаголи (о)каменити се, мраморити се.

Земља *избацује, измеће, истура* кости или им не да у себе, а може некога да украде и прогони. Вода *односи, дави и пије*, а ватра *изгорев, сагорев, запаљује, зажди и спржава*.

Змија *пије, истерује, запу(х)њује*, љуби међу очи; *пеца, шиба, леже се у недрима, коље, опасује*. Вук *вије, уједа, наједа се, дере, коље, (по)пије*.

Болести *једу, ударају, растурају, распадају*. Губа *разгубава, изједа, растаче, распада*. Удара на срце, *разноси га, пада, савија се и уплакује*. Пришт *надима, шиба, задављује, размодрава, распада*. Живина *једе, скапава, опрцава, одгризује*.

Јад (с)налази. Клетнику на јаде зора свиће и јутро долази, свањава и мркне. Јад га *задешава, дозива, додаје му се, разбија главу, удара у срце, у младину*. Забавио се о јаду; Причало ти се о јаду; Знали те јади.

Призивајући и привољевајући све добре и зле силе, да га подрже у ужасним помислима према својим „противницима“, човек-кунилац се претворио у погубнију силу, и од свакакве природне непогоде, и од друштвене неправде и од демонског злодуха. Он својим злом хоће да прозли и Бога и Богородицу и свеце, да и симболе милосрђа и добра приведе чињењу злих радњи.

Клетнику се намењује све најгоре и најцрње — да га сугитне на јави оно што се збива у најужаснијим сновима. Да га але *однесу, пришт надује, губа изједе, непрескочница удари, непутница занесе, трлема стреви, стрела укочањи, вода попије, огањ изгори, змија запу'не, ђаво ожени, гром громеше, муња спаљуши, хајдуци на ражњу обрћу, Бог мртва убије, земља испљује*. Жели му се да *предводи облаке, с ветровима се рве, пропадне у безданицу, помаман блеји; с крвљу слави, кугу моли, оплаче гору и воду, обиће од немилла до недрага*. Да се *зубима чеше, у крљу скрља; црно трње вуче, тражи глави место, гробовима године*

броји; умро мањи него што се родио; у пасји се гроб покопао. Куне се да му ови обилазе кућу; говеда се на њега криве; пас му се мяса набуца; кућа му небо окади; у зору му сунце залази; мо-зак му изводњи; омладина окарабојише; утре траг и од одиве; ништа га добро не снаће.

Зло се најчешће изриче глаголима чија значења упућују на убијање, умирање и смрт: *убити, умрети, уморити, црћи, пући, завршити, изданути, скапавати*. Па оним који означавају потпун затир породице (*затрети се, утрети се, ископати се, поморити, угасити се, угулити се, ископити, обестрвити се*), као и насилно одузимање живота било од грома, несрећног случаја или рђавих људи (*громосати, муњосати, устрелити, прострелити, утопити се, удавити, задавити, смрзнуту се, сагрети, обесити се, заклати, одрати, пробости, рашикати, посркати*). А није редак помен да клетника нешто изједе и попије.

Чести су и глаголи унакажавања и распадања: *нагрдити, унаказити, унакарадити, згрчити, сквржити се, надути, осушити се, окренути се* (уста на потиљак); *очорити, извадити* (очи); *збабити се, окилавити, одгрести* (нос), *помодрити, поцрнети; разбити* (главу), *распасти се, разнети, прснути, расточити, распући се, растурити*.

Стања која указују на болест, слабост и онемоћалост су: *боловати, заболети, губити се, огубавити, приштити се, заптити се, несвестити се, одузети се, венути, посахнути, угњилити се, вући се, посртати, мрцинати, лечити се*.

Да буде црно и помркнуто, без светлости и свитања изриче се глаголима: *црнити се, поцрнети, оцрнити се, омрчити се, окарабојисати, (о)мркнути, смркнути, потавнити, п(р)омодрети, размодрети*. Уклетнику се жели да непрестано пребива у тамнилу: *да му никад не (о)сване, сунце га не (о)греје, не свиће му, не (о)свањава, не зори, не просињује*.

Удеси од ватре су знатно чешћи него од воде: *запалио се, спалио, изгорео, сагорео, спр-*

жио, горео, заждио, ожегнуо. А водом: кувао се, залио, проканао, проврео.

Занимљива је, најзад, жеља да онај кога куну „поживотињи“ и од себе одаје животињске гласове: да *блеји, вречи, гракће, лаје, риче, криви се, урла* (супротно је кад се некоме намењује да изгуби моћ говора: *онеми, умукне, мучи, замукне, завеже, заолови уста*). Свођење проклињуће особе на животињу је и у случајевима кад се каже да се она *коти, крди, лоче, зоба, уједа, рије, липсује*.

Ређају се и многи други поступци и радње по све „неваљалог“ садржаја: *брукати се, дерати се, заврнути се, испребијати, испомести, окопити се, награисати, несрећити се, пропиштати, поганити, разбучити, сурвати се, смрдети, урнисати . . .*

Иначе, веома је доста клетви са глаголима пожељног значења, али чије се радње одричу, како се не би догодиле. Куне се: *не имао, не видео, не могао, не помогло ти*. Па се ређа: *не дочекао, не знало ти се, не био, не певао, не утекао*. Одриче се свако радовање (*не запевао, не зарадовао, не насмејао се, не тешио се*); долажење и враћање (*не дошао, не стигао, не пришао, не вратио се*). А, уклиње се и да се нема користи од летине и имовине: *да се не вајди, не стекне, не заради, не жње, не испече ракија, не ниче на њиви, не блекне у тору, итд.* Да уклетник *не поведе чедо за ручицу, не скраси се, не оздрави, не наједе се, не отрезни се, не расте, не устане, не дане, не дозори, не најиви се*. Једном речју, да буде троклет и стоклет: ако га прескочи једно, стићи ће га неко од стотине зала.

Пада у очи да се мало коме жели да умре обичном „редовном“ смрћу, јер је то сувише „благо“, већ увек да невоља удари што раније и дуго траје, пре него што наступи последњи час. А безмало да нема клетве ни да се погине, јер би она пре била благослов у јуначко-ратничком друштву, у коме је погибија у боју против душмана највећа част. Зато се и не куне смрт од ратничког, мегданског оружја — једино је злосрећа

бити погођен од циганске пушке или убијен од женског створења. Отуда и клетва: Даботда *погинуо* од женске руке. Какав ли је то ништак, сматрало се, кад га је жена савладала! Призивала се само срамотна и поганска погибија, она што затиче на срамном делу: у крађи, разбојништву, издајству.

Без обзира из ког су краја и какве друштвене средине потекле, све су клетве у основи истог смисла и веома сличног језичко-стилског обликовања. Али, примећује се да им речник увелико зависи од начина живота и привређивања у појединим географским областима. Уочава се да се у клетвама из планинско-пастирског поднебља Васојевића, чешће јављају речи које упућују на чобанско-сточарско занимање, док су у оним из равничарско-ратарске Груже, знатније учесталости оне које опомињу на земљорадничко привређивање. На пример, у клетвама из Васојевића помињу се: *катун, катуниште, раскатун, здиг, издиг тор, попасак, брав; закрдити, блејати, блекнути, вечати, сиса, помусти и усирити*, али је најучесталијег помена *виме* (10 пута). Као свакодневни извор „беле“, хране, добро виме је било највећа вредност васојевићких пастира, па се зато и куне да нешто у њега удари, да се оно *разболи, осуши, опразни, распадне*. Међутим, у клетвама у Гружи срећу се речи које подсећају на ратарске производе, предмете и радње: *њива, брашно, хлеб* (нешто чешће од осталих), *колач, проја, сено, слама, дрљаћа, јарам кола; сејати, посејати, нићи, жети*. У Гружи је водећа вредност бити имовински добростојећи, па се стога „противник“ уклинје да буде у *беди и немаштини, го и бос, гладан и жедан*; да га *сиротиња* притегне, буде му празна *кеса*, да је *слуга* док је жив; да нема *хлеба*, ни *с хлеба*, за *славски колач* испроси брашна. Међутим, у васојевићким проклињањима ни трага од претње икаквим сиромаштвом, јер су у том брђанском племену сви мање-више подједнако били неимућни, па немаштину нису ни осећали као неку нарочиту невољу.

Постоје извесне битне разлике и у формално-стилским особеносима. Тако у васојевићким клетвама нема поређења, док их је у гружанским прилично. С друге стране, и у једним и у другим однос употребе епитета је приближно исти, али их је веома мало заједничких (*црн, зао, жив, мртав, кућни, пасји*). Најчешће понављени епитети у клетвама из Васојевића су: *зао црн* и *небески*, док је у оним из Груже мало шта зло и црно, а баш ништа небеско. Но, у Грузи се уз неколико предмета јавља епитетска одредница *тући* (праг, врата, њива, одело), а ње у Васојевићима уопште нема.

У клетвама, без обзира где су и кад настале, мало је прилике за „разводњавајуће“ задржавање и одлагање убрзаног казивања. Набијена осветничким једом, клетвена жеља се изриче „на брзу брзину“, да буде што жестокија, па је мање-више лишена успоравајућих епитетских и поређењских накита. Сва ударна снага проклињања је у оштрини тренутних глагола, чија значења носе зло догађање, несрећну радњу, стање и збивање.

Па, и поред тога, епитета је прилично, а разумљиво је што је међу њима најчешћи — *црн*. *Црн камен, барјак, пут, траг, катун, гавран, петак, век, абер, јад, ђаво, Циганин, Чивутин*. Црна земља и кукавица, црно клупко, коло, трње, све. Нешто су учесталијег помена и: *зао, небески, Божји* и *пасји*. Зли су: *час, пут, катун, раскатун, попасак, здиг* и *издиг*, а зла: *срећа, стрела* и *жена*. *Небески* су: *трес, муња, плам, свећа, коло, страна, висина*, а *Божји*: *сила, рука, стрела, муња, сабља, казна*. *Пасја* је *пртина, траг, реп, сириште, корито, вериге, смрт, гроб*.

У епитетске одредбе са нешто већом сликовно-књижевном вредношћу спадају: *сува муња, модра стрела, ма'нити ветар, поноћно сунце, крваво језеро, крвничка врата, губав траг, тешки рђа, курвино легло, поганско семе, срамотна погибија, ђавоља чаша, мртав сан, ледне очи, нечасни крст, танки гатњици, мукли барут, убојни*

камен. Остале сликовите одреднице махом се срећу и у народном песништву и у разговорном општењу као стални епитети (на пример: *бели дан, ведро небо, јарко сунце, живи огањ, очњи вид, горски вук, љута гуја, мутна вода, студен камен, тролетна грозница, пуст глас*). Неке од устаљено сраслих епитетских спрега су: *женска рука, мушка глава, живо срце, венчани прстен, запртена ватра, морске дубине, пусто имање, срчана кап, смртна срећа*.

Да не би успоравањем „отупљивала“ клеветну жестину, поребења су ђудикамо проребенија. Наводимо их сва: *Згрчио се* ко уже у врећи; *утро се* ко шарени коњи; *мучио се* ко црв под кором; *блејао* ко овца; *био црн* ко оцачар; *вукао се* ко змија; *драо се* ко дрекавац; *лајао и лисивао* ко псето; *живео* и *урлао* ко медвед; *зарадио* ко пчела на брису; *јео* сено и сламу ко стока; *ћебралите* ко мазгу. Као што се види, скоро су сва поребења заснована на осветној жељи, да клетник нешто чини онако, као што то раде питоме или дивље животиње.

Шта значи корен старословенске речи *кле(н)тва* — тамно је? Јасно је само да је њен психолошки извор у узрујаној душевној силини, која је, ако није права пометеност памети, бар у тренуцима изрицања клетве, далеко од трезвене разборитости и душевног здравља (здраве, сталожене и добронамерне особе смишљају и изговарају благословене здравице и почаснице, а никако ужасне клетве).

Као исход два јака, а слепа, непријатељства у непосредном судару, клетва је најзлоћудније и најтрајније рушилаштво добрих међуличних односа. На рђав чин узвраћа се још рђавијом речју. Опроштаја нема ни за лек. С веровањем у убитачно дејство црних жеља, клетве се изричу у суровој освети. Без обзира колико је крив, противника треба по свему и целоживотно укубити. Да му *све* буде пусто и мртво, црно и наопако *довека*; да га *никад* и *нигде* не сретне добро, па ни погрбно — на оном свету. *Никада* не оздра-

вио, не запевао, немао кров над главом. *Не имао* рода и порода, ни кучета ни мачета, ни ситно ни крушно, ни у гробу мира. *Вечито* био богаљ, гладан и жедан, го и бос. *Вечито* терет носио, непријатеља дворно, криво се клео, туђи праг прескакао, јадиковао и кукао. *Док си жив* дуговао, слуга био, црн образ имао. Црн ти вијек за *довијек*. Проклет био до *деветог* колена, *овог* и *оног* света. Мржња је дубока и дуготрајна до бескраја, праптања нема ни за потомке, који ће се родити и после двеста година. Казна није само доживотна, већ и посмртна; никад се не изриче привремено, на скраћен рок. Морално кажњавање и психички притисак на савест мора да прати и далеке нараштаје кривца.

Какви су људи који тако безобзирно и љуто куну, и они којима су клетве намењене? Свакако су и једни и други животно запречени, чојствено посрнули, морално сломљени. Јесу ли могли ишта честито да предузму да би кунење предупредили? Ко је гори? Ко више зликује? Пошто се не зна које је и какво зло нането оном који куне, не може се утврдити узвратна сразмерност оштрине уклињања према стварном њеном узроку. Кунилац проклиње не само прекршиоца, већ и оне који му ништа нису скривили — недужну децу. Његово је осветничко просуђивање неразумно и строжије од старозаветног. Он тражи више него око за око, зуб за зуб. За њега је правична противмера, тек ако се кривцу узврати тежом казном, већом неправдом, бесмисленом одмаздом.

Неизвесно је да ли добар може да проклиње доброг, али клетве потврђују да је у народу од искона било доста тешких зLOBИВАЦА и сурових НАПАСНИКА, и да се у нашим патријархалним прецима крило сувише злоумља. Оног које је сопствену зЛУНАКЛОНОСТ ИЗБАЦИВАЛО на другог, а своје брвно клело у туђем труну. У сваком случају, не треба правити оштрију, па и никакву, разлику у карактеру, моралу и судбини између „противника“ у клетви. Оба су у јадном, у клетвеном положају. Стога није чудо што реч кле-

тник истовремено означава и онога који куне и онога кога куну. Свезани у кобно чвориште, два велика злосрећника смрсила се у пакленом колу. Иначе, бројност речи које упућују на наношење говорне одмазде казује да нам је народ у овој злословној духовно-карактерној грани био веома делатан (*клетња, клетиња, клетник, клетвеник, клетница, кунидба, клет, клетан, клетвен, клетљив, клетвати; проклетник, проклетилац, проклетница, проклештина, проклетуња, проклетство, проклетов, проклетуја, проклетило, проклетњак, проклет, проклетав, проклетан, проклетно, проклету, проклињати; уклетва, уклетник, уклетница, уклету, уклинати, уклин, уклинје, уклинјање, уклетство, уклетост, уклет, уклетвен*).

Дејство клетви је велико, јер се у њихову голему снагу много веровало. За породице којима годинама иде како не ваља, сматра се да испаштају проклетство, које их је стигло од тешких клетви бачених, или на њих или на њихове претке. Као у неком сталном мирнодопском ратном сукобу комшије и засеочани су се кажњавали, уништавали и убијали речима. Народ се клетвених изрица плашио можда и више него од оштрих судских казни, па чак и од сечива, бодежа и пушчане ватре. Поруче су им застрашујуће, а страховање је најбољи учитељ и саветник како се треба у животу владати и поступати. Отуда се проклињањем опомиње и онај који куне: *Куни, куни, довијек клео!* Боље уклетве против клетве нема. Наравоученије јој је из прадубина предачког искуства.

Велика је заслуга „Расковника“ што је, поред богате заступљености свих врста народног усменог стваралаштва, објавио и толико мноштво најразноврснијих клетви, чиме је указао на тамну страну народног менталитета, јасно испољену у машовитом изумевању зложељних исказа. Ту је сакупљено тужта и тма најопакијих грдњи и претњи, онима који су учинили (или можда и нису), ма какву, већу или мању пакост, увреду или злочину радњу. Клетве су, у неку ружу, нај-

црња и најпогубнија псовања оних „преко прощаћа“. Почне се благим инатом, пређе у оштрију препирку, настави грубом грдњом, заврши пакленим проклињањем. А то су махом чиниле, ма по чему, немоћне особе (јер уклињања баш из немоћи извиру), а то су у старинском селу-сүјетног патријархално-старешинског и херојско-ратничког морала, првенствено биле жене и сиротиња. Згуснута немоћ се преображавала у усијану и безмало бесомучну мржњу злосрећних људи, притиснутих безизлазним теснацем личних недостатака и непоћудних историјских и друштвених околности. Злом на зло, мржња ствара непрекидни ланац нових разлога за поновне убиствене говорне обрачуне. Клетве и јесу најзлуредија злословља, најнеумнија радовања туђим невољама.

Радојко Николић

ИЗ БИБЛИОТЕКЕ „ВУК КАРАЦИЋ“

У 1994. години колектив Народне библиотеке „Вук Караџић“ се у реализацији Програма руководио једноставним начелима: што боља организација и највише рада на основним библиотечким делатностима, што подразумева намеру да се у програмском смислу што мање лута и греша, као и да се сваке године придода неки програм, задржавајући при томе препознатљив лик и концепцију.

У овој години отворили смо Малу галерију „Миљковић“, основали Научно друштво за словенску митологију и фолклор и остварили могућност за отварање књижаре у огранку „Бранко Миљковић“. У сарадњи са Научним друштвом објавили смо и зборник „The Magical and Aesthetic in the Folklor of Balkan Slavs“.

Нарочити напор је уложен у боље попуњавање књижног фонда Библиотеке, после две изразито сиромашне године, и у спровођење акције повраћаја књига од неуредних читалаца из протеклих година. Спецификум Библиотеке је и упис читалаца на почетку године, у условима инфлације невиђених размера, а на основу књига — поклона.

Сваке године успевамо да реновирамо и преуредимо просторије бар једног огранка. У 1994. години смо од огранка „Радоје Домановић“ начинили изузетно пријатан и одговарајући простор за рад и библиотечке услуге. Неопходне интервенције извршене су и у простору огранка „Јефимија“.

Уз добре резултате у основној делатности, истичемо и наш часопис „Расковник“, обзиром да смо у овој години објавили две свеске; затим Трибину „Караџић“, на којој је реализован ци-

клас од осам разговора на тему „Српска пост-модерна проза“, као и активност и значајне програме Научног друштва. О Библиотеци су урађена и три матурска и један специјалистички рад на Филолошком факултету. За прославу 50 година рада припремили смо квалитетан програм и формирали Почасни одбор.

У протеклој години набављено је 3.498 књига, што је само за две мање од планираног (3.500), купљено је 1.150, добијено на поклон 2.007, а замењено 345 књига. Укупна вредност набављених књига износи 35.812,00 динара, а куповином је утрошено 24.382 динара. Библиотечки фонд је обogaћен са 1.878 наслова, од чега је 517 најновијих и најтраженијих.

План уписа за 1994. годину није досегнут (11.050), а ни број из претходне године (10.226), обзиром да је уписано 9.635 читалаца. Укупан број посетилаца у прошлој години је био око 125.000.

План позајмице књига (200.000), некњижне грађе (20.000 јединица), као и просек позајмљених књига по читаоцу — премашени су. Читаоцима је у овој години позајмљено 206.443 књиге, у Библиотеци је коришћено преко 25.000 јединица некњижне грађе, а сваки је читалац просечно прочитао 21, 5 књига, или укупно 24 јединица библиотечких.

Библиотека је планирала реализацију 182 пратећа програма (васпитног, образовног, књижевног карактера), припрему и пласман од око 10.000 информација, издавачки програм, утемељење и доделу неколиких награда, као и још неке значајне програме (Галерија „Расковник“, Игротека „Вук“).

Од планираног, реализовани су програми Трибине „Караџић“, на којој се говорило о прозном стваралаштву и поетичким проблемима српског постмодернизма; традиционални књижевни програм: „Песници света Звездари“, као и програми представљања издавачких подухвата (у оквиру прославе Дана Библиотеке) и појединачних књига

и наслова; програми посвећени представљању часописа „Расковник“, како у Београду, тако и у унутрашњости; ликовно-поетски програми у Малој галерији „Миљковић“. У току 1994. године реализован је 21 књижевни и ликовно-поетски програм. У реализацији је учествовало преко 100 учесника, док је посетилаца било преко 1500.

Библиотека је била и сурганизатор трибина Научног друштва, штампала је две свеске часописа „Расковник“, организовала изложбе библиотечког материјала. За ученике основних школа, у оквиру програма „Жива лектира“, организовани су сусрети са писцима, организоване изложбе дечјег ликовног стваралаштва, наградни темати и конкурси. За децу предшколског узраста организовани су сусрети са глумцима, реализоване ликовне изложбе и пропратни књижевни програми. За дечји узраст је у току 1994. године организовано 23 програма и 56 групних посета Библиотеци.

У реализацији програма — Библиотека „Вук Караџић“ је остварила сарадњу са Удружењем књижевника Србије, Српским Пен-центром, Научним друштвом за словенску митологију и фолклор, УПЦ-ом „Вук Караџић“, Редакцијама часописа „Расковник“ и „Књижевност“, „Вечерњим новостима“, Организацијом пријатеља деце, Књижевним клубом „Бранко Ђопић“, као и другим културним и привредним установама и организацијама.

Сматрамо да је 1994. година, на основу планираног и реализованог, нарочито на основу вредности програма и медијској промоцији, била једна од најуспешнијих година у раду Библиотеке.

ПЛАНОВИ ЗА 1995. ГОДИНУ

Колектив Народне библиотеке „Вук Караџић“ планира да 50-годишњицу Библиотеке прослави радно и свечано (у новембру). Разумљиво је што су у јубиларној години програми разноврснији и замашнији.

Планом мреже је предвиђен рад седам огранака: „Вук Караџић“, „Радоје Домановић“ (са Одељењем за децу), „Бранко Миљковић“, „Драгиша Витошевић“, „Јефимија“, „Милорад Панић Суреп“ и „Блажо Шћепановић“ (са Одељењем за децу). Предвиђен је рад Покретне библиотеке, оснивање Игротеке „Вук“ (у огранку „Вук Караџић“), рад Мале галерије „Миљковић“ (у огранку „Бранко Миљковић“); отварање Галерије „Расковник“ (у сали за венчање Општине Звездара), као и Књижаре „Миљковић“ (у огранку „Бранко Миљковић“).

У оквиру Плана набавке, обраде и заштите публикација, предвиђено је да се библиотечки фонд обогати са 4.000 примерака, односно 1.200 наслова (куповином 2.500, поклонима 1.000, разменом 500). Планирана је и набавка часописа — 25 наслова, односно 150 свезака (поклоном 15, претплатом 5, разменом 5). Предвиђена је, такође, и набавка 20 наслова дневних листова и ревијалне штампе (укупно око 2.500 примерака). Биће урађено, у оквиру израде каталошких информација, око 5000 листића (за потребе централног каталога, каталога огранака, предметног каталога). Предвиђена је и правна заштита фонда, те ће бити послато око 7000 опомена неуредним читаоцима. Планирана је и физичка заштита фонда — корицење око 500 оштећених књига и комплета часописа.

За 1995. годину планиран је упис од око 10.880 читалаца, 50.000 корисника услуга Библиотеке, као и број посета од око 200.000, што подразумева укупну посету свих програма. Број читалаца је планиран према стандардизованим обавезама стручних радника и, добрим делом, поклапа се са стандардизованим обавезама процентуалног обухвата становништва Звездаре.

Број књига који читаоци могу користити је 210.000 (у огранцима и пунктовима Покретне библиотеке), а број јединица некњижне грађе око

20 000. Планирана је позајмица од око 20 књига по сваком читаоцу .

У оквиру плана пратећих програма, предвиђени су програми „Срицање сликовнице“ и „Жива лектира“ за децу предшколског и школског узраста; програми Трибине „Караџић“ и Научног друштва за словенску митологију и фолклор; ликовно-поетски садржаји у Малој галерији „Миљковић“; изложбе децјег стваралаштва, тематске изложбе библиотечког материјала. На издавачком пољу, Библиотека планира објављивање двеју свезака часописа „Расковник“, као и објављивање неколико наслова у оквиру Едиције књига „Расковник“.

Предвиђа се формирање и пласман око 10.000 информација, израда „Билтена нових књига“, као и додела награда најбољим читаоцима у 1995. години.

Поред наведених задатака, Библиотека планира и оснивање школе младих карикатуриста, затим „Расковничке школе“ и утемељење награда „Чуперак“ и „Расковник“ — за стваралаштво за децу и истраживачко-сакупљачки рад.

Библиотека и у овој години наставља сарадњу са предшколским установама, школама, радним организацијама. Неопходну сарадњу ће остваривати са културним институцијама и другим важним установама: Министарством културе Републике Србије, Секретаријатом за културу Града, Народном библиотеком Србије, Библиотеком града Београда, УПЦ-ом „Вук Караџић“, Удружењем књижевника Србије, УЛУС-ом, Друштвом библиотекара Србије, Општином Звездара.

За реализацију програма у 1995. години, обзиром на њихову бројност и вредност, као у години свечане прославе пола века запаженог рада, биће потребно пуно труда и умећа, али и финансијских средстава којима се омогућује квалитетна реализација планираног и замишљеног.

ПЕДЕСЕТ ГОДИНА НАРОДНЕ БИБЛИОТЕКЕ „ВУК КАРАЦИЋ“ (1945—1995) ИЛИ ПЕТ ГОДИНА ДО КРАЈА МИЛЕНИЈУМА

У прославу 50-годишњице рада Народна библиотека „Вук Караџић“ улази са одавно јасно дефинисаном и у библиотекарству препознатљивом програмском политиком, у којој основна делатност (набавка публикација, обрада, попуњавање и структурирање фондова сваког огранка, формирање лисних каталога, правна и физичка заштита, упис читалаца и пружање услуга другим корисницима, позајмица књига и других публикација) има предоминацију, а пратећи програми (информативни, књижевно-културни, васпитно-образовни, стручни, издавачки и научни) уско кореспондирају са основном делатношћу.

О Библиотеци

Колектив Библиотеке чине 22 радника од којих је половина (11) са високом и вишом школском спремом. Библиотека има мрежу од седам огранака, три одељења за децу и Покретну библиотеку; фонд од 210.000 књига, 50 наслова часописа, а за кориснике набављамо и око 20 наслова дневних листова и недељних ревија.

— Трибина „Караџић“, основана 1984. године, реализује циклусе разговора/предавања о најважнијим српским књижевним и културним темама.

— Мала галерија „Миљковић“ реализује ликовно-књижевне програме под називом „Један песник — један сликар“.

— Научно друштво за словенску митологију и фолклор, на југословенском нивоу, на својој Трибини реализује научне расправе, у оквиру тема којима се бави.

— Часопис „Расковник“, основан 1968, а у програму Библиотеке од 1987. године, излази у

ритму годишњих доба (у материјалној оскудици по два двоброја!).

— У Едицији „Расковник“ (до сада објављено седам књига) објављују се књиге са тематиком из усменог стваралаштва и народне културе.

— „Билтен нових књига“ умножава се за потребе библиотечких стручњака и читалаца. Каталози за ликовне изложбе прате програме „Један сликар — један песник“.

— Програм „Жива лектира“ задовољава образовне потребе ученика основних и средњих школа Звездаре.

— Програм „Срицање сликовнице“ задовољава васпитне потребе деце предшколаца.

— Награда најбољим читаоцима и „Признање“ Библиотеке додељује се сваке године на Дан Библиотеке, на Митровдан.

На основу ових програма Библиотека већ дуго ужива углед добро програмиране, успешно организоване и, делом, комерцијализоване установе, заузимајући високо место у београдском и српском библиотекарству — на шта указују премије, угледне награде и признања.

Програм свечаног дела прославе (6—8. новембра)

Свечана прослава трајаће три дана (6—8. новембра), почеће у понедељак а завршити се у среду — на Дан Библиотеке.

Понедељак

— Додела Награде Библиотеке најбољим читаоцима у 1995. години.

-- Завршна такмичења ученика звездарских школа у рецитовању, ораторству, музичком, књижевном и ликовном стваралаштву и подела награда победницима.

Програм се одржава у децјем одељењу „Вук“.

Уторак

— Трибина са темом „Култура Звездаре у контексту културе града — друга половина века“.

— Представљање Монографије о Библиотеци.

Програм се одржава у огранку „Вук Караџић“.

Среда

— Отварање изложбе слика и других уметничких предмета — дар уметника Библиотеци за јубилеј.

— Додела „Признања“ Библиотеке заслужним установама и појединцима и додела Награде члановима колектива Библиотеке.

— Закуска за госте.

Програм се одржава у Малој галерији „Миљковић“.

ПОЗИВ НА САРАДЊУ У ЧАСОПИСУ

Редакција „Расковника“ позива досадашње и нове сараднике да наставе сарадњу или да се у њу укључе прилозима из области народног стваралаштва и фолклора уопште. Сарадња је неопходна и драгоцену — и часопису и српској култури.

Уз прилоге послати и адресу, број телефона, број жиро-рачуна. Прилози се хоноришу.

ТРАЖИМО ПОВЕРЕНИКЕ „РАСКОВНИКА“

За часопис „Расковник“ и књиге из Едиције „Расковник“ тражимо поверенике, који ће прикупљати претплатнике из свог окружења и обебјивати продају часописа.

Сваком поверенику нудимо бесплатне примерке часописа и књига, те 50% од зараде претплатом и продајом. Повереник је и кандидат за Захвалницу „Расковника“.

ПОЗИВ НА ПРЕТПЛАТУ

Позивамо све досадашње претплатнике да обнове претплату за „Расковник“ за 1995. годину и све нове претплатнике да је започну. Претплата на четири броја у 1995. години износи 15 динара. Цена у слободној продаји биће много већа.

Динарску уплату извршити на жиро-рачун Библиотеке града Београда: 40806-603-2-7038 (за „Расковник“).

Редакција претплатницима поклања претходне бројеве овог часописа.

САДРЖАЈ

3 НАРОДНЕ УМОТВОРИНЕ

- 3 Вук Лопушина и Ацајлић Мујо (Бајо Л. Лопушина)
- 10 Народне приче са Кордуна (Вукосава Опачић-Лекић)
- 12 Народне приче из Метохије (Милорад Радуновић)
- 14 Легенде из Левча (Бративоје Марковић)
- 18 Народне пословице из Крбаве и Лике (Дмитар Бушић)
- 21 Народне пословице и изреке са Кордуна (Вукосава Опачић-Лекић)

23 НАШ НАРОДНИ ЖИВОТ

- 23 Воденице (Љубинко Раденковић)
- 28 Штубичке воденице (Златимир Пантић)
- 39 Печење креча у охридском крају (Јован Ф. Трифуноски)
- 48 Неки обичаји барањских Срба (Милан Дворнић)
- 54 Бајања од града у поткопаоничким селима (Милош Марковић)
- 56 Бајања од града у околини Чачка (Радован М. Маринковић)
- 59 Волони на изору (Вукосава Опачић-Лекић)

62 СВЕДОЧЕЊА

- 62 Изјава изгнаника (Лука Штековић)

67 **РАСПРАВЕ**

- 67 М. М. Керимова: Покушај реконструкције традиционалне народне ношње са простора бивше Југославије прве половине XIX века (с руског превела Људмила Јоксимовић)

87 **СКУПОВИ**

- 87 Вања Станишић: Неке старе и нове идеје у вези с етногенезом Словена

107 **ПОВОДИ**

- 107 Вукова друга „Пјеснарица“ (Беч, 1815) и најстарији нотни записи српских народних песама (Ненад Љубинковић)
- 118 Клетва или злом на зло (Радојко Николић)

Штампање ове свеске Часописа помогли су Министарство културе Републике Србије и Вукова задужбина.

Уредници „РАСКОВНИКА”
Добрица Ерић (1968—1975)
Драгиша Витошевић
(1975, 1980—1982)
Љубинко Раденковић
(1982—)

На насловној страни
„Петар” Ивана Рабузина

Корице и опрема
Радоје М. Кавецкић

Часопис за културу и књижевност „Расковник“ преваходно објављује, подстиче и вреднује све облике народне културе и изворног стваралаштва, не само у сеоској већ и градској средини, у Србији, затим на целом српскохрватском језичком подручју, а појединим прилозима и ван тих оквира. „Расковник“ настоји да одслика појаве у народном животу, како савремене тако и прошле. Странице часописа су отворене за прилоге из народног живота и културе, за стваралаштво песника села и самоуких сликара, за истраживаче у подручју књижевности, језика, фолклора, митологије, етнологије, историје . . .

